

«En må være levende opptatt av det»

*En kvalitativ studie av odelsberettigedes vurderinger omkring
overtakelse av familiegården*

Mari Støverud Beitnes

Masteroppgave

Våren 2022

Sosiologisk institutt

Universitetet i Bergen

«Jeg tror det skal veldig mye til før bøndene gir seg, men slik som det er på vei nå da, så stopper det i grunn av seg selv – hvis ikke unge kan ta over og utvikle en gård. Hvis ikke driftsplanene går opp og det ikke er mulig å få de driftsplanene til å vise at dette er bærekraftig, så får du ikke noe lån i banken og da er du egentlig ferdig uansett hvor idealist du er da. Så det er jo liksom en vanskelig balansegang det der – Å fortelle om hvor vanskelig situasjonen er nå uten å på en måte slå beina under drømmene til de unge bøndene da»

- Jørund Kvaale Hansen, bondeopprører

Forord

Da er tiden omsider inne for å levere masteroppgaven. I den forbindelse er det behørig å takke alle som bidratt på den eller andre måten for å få dette prosjektet i land.

Takk til alle mine informanter. Uten dere, ingen oppgave. Takk for at dere tok dere tiden til å gjøre meg klokere og for at dere tok meg så godt imot. Det var en fryd!

Jeg må også rette en spesiell takk til min veileder, Ann Nilsen. Din kløktige og kyndige veiledning har virkelig kommet godt med. Takk for at du har fulgt aktivt opp og engasjert deg i oppgaven min! Hjelpen og støtten har vært svært uvurderlig.

Takk min pappa, storesøster og Jenny som har lest korrektur, og takk til mamma for gode innspill og for din bunnløse sosiologiske nysgjerrighet. Må også takke pappa som stilte opp som sjåfør og reisefølge på feltarbeid.

Videre må jeg takke alle de som har gjort det siste året ikke bare overkommelig, men også artig. Takk til mine kloke, gode og morsomme samboere for alle middager, løpeturer, byturer og gode samtaler. Takk til mine kjære venner for at dere alltid er der <3

Sist, men ikke minst, takk til verdens beste gjeng i 4.etasje på Sofie Lindstrøms hus for alle adjektivfortellinger, fredagspilsen og faglige (+ ikke faglige) samtaler. Takket være dere har jeg gledet meg til å dra på lesesalen!

God lesning!

Sammendrag

Det norske landbruket står ovenfor store utfordringer. De siste 30 årene har antall aktive gårdsbruk blitt halvert, og de som er igjen driver stadig større. Samtidig er lønnsomheten så dårlig at de fleste er nødt til å ha annet inntektsgivende arbeid i tillegg til gårdsdriften. Grunnet odelsloven skjer de fleste gårdsoverdragelser innad i familien og dermed er det naturlig å se til de odelsberettigede om man er interessert i rekrutteringssituasjonen til landbruket. Denne oppgaven tar sikte på å belyse den overordnede problemstillingen: *Hvilke vurderinger gjør odelsberettigede når de bestemmer seg for om de vil overta gården eller ikke?* Søkelyset rettes særlig mot endringer over to generasjoner, den stedlige kontekstens påvirkning og om odelsjenter og odelsgutter tenker ulikt.

Datagrunnlaget for oppgaven er biografiske intervjuer med to generasjoner odelsberettigede fra to ulike steder. Disse representerer to vidt forskjellige kontekster i landbruks-Norge: Ei fjellbygd i perifere strøk, og et korndistrikt i sentrale strøk. Det sosiologiske livsløpsperspektivet, hvor en behandler enkeltpersoner som representanter for sosiale prosesser og knytter sammen biografisk- og historisk tid, ligger til grunn for prosjektet. Materialet er analysert med en Grounded Theory-inspirert tilnærming.

Det kommer frem at fra foreldregenerasjonen til den påtroppende generasjonen har det å bli bonde gått fra å være et yrkesvalg, til å bli noe en bestemmer seg for etter at man har etablert en annen yrkeskarriere. Denne endringen må ses i sammenheng med utviklingen i rammevilkårene som har skjedd i tiden mellom generasjonene. Videre er det også tydelig at det å overta i dag behandles mer som et fritt valg enn en selvsagthet, selv om pliktelementet ikke er helt borte. Den påtroppende generasjonen er i større grad «tidsminoriteter» i samfunnet enn foreldregenerasjonen, fordi bondebefolkningen har blitt mindre. Over de to generasjonene ser det også ut til å ha skjedd en holdningsendring i samfunnet for øvrig, hvor den påtroppende generasjonen føler seg mer verdsatt av storsamfunnet, til tross for at inntektsmulighetene har blitt dårligere. Det ser også ut til at det å ha kårfolk på tunet er med på å muliggjøre den hektiske bondehverdagen.

Det kommer også fram noen vesentlige forskjeller mellom å ha odel til en korngård i sentrale strøk og et husdyrbruk i ei fjellbygd. Kornproduksjon er lettere å kombinere med annet arbeid utenfor, og det ser også ut til at en motivasjon for å overta en eiendom i sentrale strøk er boligen i seg selv. Mulighetsrommet for å etablere tilleggsnæringer på gården ser også forskjellig ut på de to stedene.

Fordi «bonden» fortsatt er en maskulin figur, er odelsjentene mer avhengige av at deres partner er med på overtakelsesprosjektet enn odelsguttene. Det ser også ut til at jentene motiveres mer av å beholde gården i familien enn guttene, som uttrykker en mer økonomisk/praktisk holdning til overtakelsen. Som kvinnelig bonde kjenner man også mer på manglende velferdsordninger, særlig i forbindelse med svangerskap og barseltid. Teknologiske løsninger tas også opp som et forsøk på å bøte på dissonansen mellom samfunnets tidstabeller og landbrukets tidstabeller. Dette reiser igjen spørsmålet om det egentlig er mulig når bondeyrkets natur handler om å forvalte levende planter og dyr.

Antall ord i hovedteksten: 32 570

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Sammendrag	3
Innholdsfortegnelse	5
1.0 Innledning.....	8
1.1 Problemstilling og avgrensning.....	9
1.2 Oppgavens oppbygging.....	10
2.0 Kontekst og tidligere forskning.....	12
2.1 Rekruttering til landbruket	12
2.1.1 Odelsloven.....	12
2.1.2 Den kjønnede dimensjonen	14
2.2 Inntektsmuligheter i landbruket	14
2.2.1 Fra opptrappingsvedtaket til #bondeopprør	14
2.2.2 I dag: Kostnadsøkninger og en «vinn eller forsvinn» diskurs.....	16
2.2.3 Det agrare paradoks.....	16
2.3 Den geografiske dimensjonen: Regionale forskjeller	17
2.4 Bondens samfunnsoppdrag	18
2.4.1 Selvforsyning	18
2.4.2 Landbruket og det levende bygde-Norge	19
3.0 Metodologi og forskningsdesign.....	21
3.1 Livsløpsperspektivet.....	21
3.1.1 De fem prinsippene	21
3.1.2 Normative overganger.....	23
3.1.3 Kohort og generasjoner	23
3.2 Utvalg	24
3.2.1 Teoretisk/ strategisk utvalg	24
3.2.2 Utvalgsprosessen	25
3.2.3 Presentasjon av utvalget.....	25
3.2.4 Generalisering og overførbarhet.....	26
3.3 Intervjuprosessen.....	28
3.3.1 Biografiske intervjuer.....	28
3.3.2 Gjennomføring av intervjuene	28
3.3.3 Min posisjonalitet.....	29

3.4 Analytisk rammeverk	29
3.4.1 Grounded Theory	29
3.4.2 Teoretisk sensitivitet	30
3.5 Forskningsetiske refleksjoner	30
4.0 Endringer over generasjoner	32
4.1 Å bli bonde – et valg eller en selvsaghet?	32
4.1.1 «Det lå litt i kortene hele tiden»	32
4.1.2 «Jeg har ikke følt på noe press»	34
4.1.3 «Jeg har ikke lagt igjen så mye svette her»	36
4.1.4 Etterfølgereffekten	37
4.1.5 Plikt og valgfrihet	38
4.2 Å bli bonde – et yrkesvalg eller et hobbyprosjekt?	39
4.2.1 Agronomutdanning og optimisme i landbruket	40
4.2.2 Utdanning først og gårdsovertakelse senere	41
4.2.3 Når i livsløpet foregår overdragelsen	42
4.3 Bøndernes sosiale liv	44
4.3.1 Betydningen av kollegaer	44
4.3.2 «Tidsminoriteter»	45
4.3.3 Bygdeungdomslaget	47
4.4 Storsamfunnets holdning til bønder	48
4.4.1 «Vi var snyltere i samfunnet»	48
4.4.2 En viktig jobb	49
4.5 Kårordningen	51
4.5.1 Intergenerasjonell omsorg	52
4.5.2 En usynlig velferdsstat	53
4.6 Oppsummerende diskusjon	53
5.0 Betydningen av sted	55
5.1 Forskjeller mellom produksjonstyper	55
5.1.1 Spesialisering av produksjonene	55
5.1.2 Forskjell på arbeidsintensivitet og investeringskrav	56
5.1.3 Rovdyrkonflikten	59
5.3 Perifert eller sentralt?	60
5.3.1 Sentralt, men landlig	60

5.3.2 Natur og lokalsamfunn	62
5.4 Ønske om å gjøre gården om til en fulltidsarbeidsplass.....	62
5.4.1 Turistorienterte næringer.....	63
5.4.2 Mindre behov for kreative løsninger	64
5.5 Oppsummerende diskusjon	65
6.0 Kvinner og menn i landbruket.....	67
6.1 Bonden som en maskulin figur og den rurale farsrollen	67
6.1.1 Mann -maskin.....	68
6.1.2 «En type som liker å jobbe»	68
6.1.3 Jentenes behov for en gårdsinteressert partner.....	69
6.2 Begrunnelser for å overta	71
6.2.1 Relasjonelle valg	71
6.2.2 Praktiske begrunnelser	73
6.3 Støtte ved utfordringer	73
6.3.1 Velferdsordninger.....	74
6.3.2 Avløsning	75
6.3.3 Teknologi og tid	75
6.4 Oppsummerende diskusjon	77
7.0 Avsluttende diskusjon	79
Litteratur.....	83
Vedlegg 1: Informasjonsskriv og samtykkeerklæring	88
Vedlegg 2: Intervjuguide 1.....	90
Vedlegg 3: Intervjuguide 2.....	91

1.0 Innledning

Det er krig i Europas kornkammer og klimaendringene truer den globale så vel som den lokale matvareforsyningen. Klimaendringene fører blant annet til mer ekstremvær og tørke og dyrkbar jord blir i stadig større grad en knapp ressurs (IPCC, 2014). Usikre avlinger truer stabiliteten på verdens matvaremarked, og det er ikke utenkelig at vi innen overskuelig fremtid ikke lenger kan basere oss på importmat på samme måte som i dag. Dagens regjering har et mål om at selvforsyningsgraden skal økes fra dagens 40 % til 50% (Regjeringen, 2021). Beredskapstankegangen har med andre ord fått en ny vår og det er høyaktuelt å se til rekrutteringssituasjonen i landbruket, da dette er det som danner grunnlaget for den landbaserte matvareproduksjonen her til lands.

Antallet bønder går sakte, men sikkert nedover. De siste tretti årene har antallet aktive gårdsbruk blitt mer enn halvert, fra litt under 100 000 i 1989 til 38 633 i 2020. Lønnsomheten har også blitt betraktelig dårligere og de fleste bønder er avhengige av lønnsinntekt utenfor bruket. Det er bare 12 % av dagens bønder som kan kalle seg heltidsbønder (SSB, 2020). Landbruksministeren fra Senterpartiet har imidlertid lovet bøndene at inntektsgapet til andre yrker skal tettes i løpet av en 4-årsperiode. Kombinasjonen av økte material-, drivstoff- og strømpriser det siste året har gjort at mange bønder mener at dette løftet ikke kan komme fort nok og mange har sett seg nødt til å gi seg allerede før vårens jordbruksforhandlinger, fordi de ikke får det til å gå rundt økonomisk. Denne utviklingen har ført til at det å ha odelsrett til en gård ikke er så gjevt som det en gang var (Almås, 2002).

Til tross for dårlige rammevilkår er det fortsatt unge som begir seg inn i næringen med liv og lyst, selv om de er fullt klar over at utfordringene står i kø og at de sannsynlig vil være avhengige av inntekter utenfor bruket. De aller fleste gårdsoverdragelser skjer innenfor odelsloven, dermed er det naturlig å se til de odelsberettigede om man vil studere rekrutteringen til landbruket.

I 2009 gjennomførte AgriAnalyse en surveyundersøkelse blant odelsbarn om deres holdninger til gårdsovertakelse (Andgard, 2009). Her fant de at odelsgutter i større grad enn odelsjenter er positive til å overta og at det er store regionale forskjeller i interessen: Odelsberettigede som kom fra gårder på det sentrale Østlandet var suverent mer interesserte enn i resten av landet og jo mer grisgrendt – jo mindre interesse. Videre fant de at gårder som hovedsakelig holdt på med kornproduksjon er mer attraktive enn mjølke- og husdyrbruk og at gårder hvor

det allerede er etablert tilleggsnæringer er mer ettertraktet. Det finnes imidlertid ikke så mye nyere kvalitativ forskning omkring hva som ligger bak disse overtakelsesmønstrene.

1.1 Problemstilling og avgrensning

Undersøkelsesspørsmålet denne oppgaven søker å belyse lyder som følger:

Hvilke vurderinger gjør unge odelsberettigede når de bestemmer seg for om de skal overta gården eller ikke, og hvordan har dette endret seg mellom to generasjoner? Hvordan spiller de stedsspesifikke kontekstene inn, og hva har kjønn å si i disse vurderingene?

Den amerikanske sosiologen C.Wright Mills understreket viktigheten av å se menneskers individuelle liv i lys av den historiske konteksten de befinner seg i (Mills, 1959). Dette dannet grunnlaget for det sosiologiske livsløpsperspektivet som jeg vil bruke i denne oppgaven.

Vissheten om at det å være odelsberettiget er historisk foranderlig og må forstås ut ifra den tids- og stedsspesifikke konteksten er hovedgrunnen til dette. Landbruket er en næring som er svært politisk styrt og rammevilkårene endres stadig. På 70-tallet ble det eksempelvis vedtatt et stortilt opptrappingsvedtak som fordret at bøndenes inntekter skulle jamstilles med en industriarbeiders inntekter. På 80-tallet ble det norske matvaremarkedet mer internasjonalisert, og prisene bøndene fikk for varene sank. Siden den gang har lønningene sakket akterut i forhold til den øvrige befolkningen (Veggeland, 2001). På det samfunnsmessige plan har det også skjedd endringer som har endret livsløpene – det har for eksempel i større grad blitt en norm å ta høyere utdanning og vi får barn senere enn før. På bakgrunn av dette tar oppgaven også ta for seg om de odelsberettigedes vurderinger har endret seg mellom to generasjoner.

Norge er et langstrakt land med høye fjell og dype daler. Dette gjør at landbruket arter seg forskjellig ut fra de ulike geografiske kontekstene, både med tanke på type produksjon, men også tilgang til jobbmarkeder, offentlige tjenester o.l. Dermed var jeg også interessert i finne ut av hvordan den stedlige konteksten spiller inn i de unge odelsberettigedes vurderinger.

Odelsretten er et svært kjønnet fenomen (Heggem, 2014), og den ble ikke kjønnsnøytral før i 1974. Den dag i dag er det fortsatt flere gutter enn jenter som overtar gårdsbruk. Kvinnelige bønder møter også andre utfordringer når det kommer til rolleforventninger, svangerskap og barseltid. På bakgrunn av dette tar oppgaven også for seg hvorvidt odels gutter og odelsjenter gjør forskjellige vurderinger omkring gårdsovertakelse.

1.2 Oppgavens oppbygging

For å besvare problemstillingen har jeg foretatt biografiske intervjuer av unge odelsberettigede, samt den av deres foreldre som hadde odell i sin tid. Halvparten av informantene kommer fra ei fjellbygd hvor det drives hovedsakelig husdyrproduksjon, mens andre halvparten kommer fra et sentralt område hvor det hovedsakelig produseres korn. Intervjuene har senere blitt analysert med mest mulig åpenhet og jeg har på bakgrunn av denne analysen kommet frem til noen punkter som fremstår som særlig viktige for de unge odelsberettigede i vurderingene omkring gårdsovertakelse.

Kapittel 2 presenterer konteksten problemstillingen skriver seg inn i, samt relevant forskningslitteratur. Herunder en kort innføring i hvordan odelloven fungerer og hvilken rolle den har i rekrutteringen til landbruket. Videre tar jeg for meg den historiske utviklingen i landbruket fra etterkrigstiden og frem til i dag, med særlig søkelys på inntektsmulighetene i næringen. Avslutningsvis tar jeg for meg på hvilken måte landbruket ser forskjellig ut på ulike steder i landet, før jeg setter søkelys på landbrukets samfunnsoppdrag.

Kapittel 3 omhandler oppgavens forskningsdesign og de metodiske valgene jeg har gjort underveis. Her vil jeg også presentere livsløpsperspektivet, med særlig fokus på hvordan det har inspirert utformingen av oppgaven.

Kapittel 4 er det første analysekapittelet. Dette omhandler endringer og kontinuitet fra forrige generasjon til dagens generasjon. Her ser jeg særlig på hvordan det å bli bonde har endret seg fra å være et yrkesvalg til i større grad å bli et sideprosjekt og hvordan dette henger sammen med forandringer i de strukturelle betingelsene og endringer i livsløpene. Her tar jeg også opp hvordan det å ha kårfolk på tunet kan være en slags forutsetning for at en klarer å drive gården samtidig som man jobber utenom. Videre tar jeg opp hvordan det at det blir færre og færre bønder gjør at dagens bønder i større grad opplever at de er «tidsminoriteter» i samfunnet og at dette gjør dagens bønder mer utsatte for ensomhet.

Kapittel 5 tar for seg hvordan den steds spesifikke konteksten spiller inn i de odelsberettigedes vurderinger. Her er det særlig ulike produksjonstyper, eiendomspriser og mulighetsrommet for å gjøre gården om til en fulltidsarbeidsplass som belyses.

Kapittel 6 tar for seg den kjønnete dimensjonen. Her tar jeg opp hvordan kvinnelige bønder møter ideen om at bonden er en maskulin figur og hvordan kvinnelige bønder møter andre utfordringer enn mannlige bønder – særlig knyttet til svangerskap og barseltid. I dette kapittelet tar jeg også opp hvordan teknologiske nyvinninger slik som melkeroboten tas i bruk

med håp om at den skal gjøre bondetilværelsen mer familievennlig og tidsmessig kompatibelt med samfunnet for øvrig.

I kapittel 7 oppsummerer jeg de mest fremtredende poengene fra analysekapitlene og diskuterer implikasjonene av disse. Her legger jeg også ut noen tråder til videre forskning.

2.0 Kontekst og tidligere forskning

Dette kapittelet tar for seg noen sentrale utviklingstrekk i det norske landbruket fra etterkrigstiden og frem til i dag, med særlig fokus på strukturendringer, bøndernes inntektsmuligheter og geografiske forskjeller, da alle disse elementene former mulighetsrommet til dagens unge bønder. Her vil jeg også ta for meg landbrukets samfunnsmessige rolle og hvorfor det er viktig å sikre rekrutteringen til sektoren. Jeg begynner med en presentasjon av odelsloven og hvilken rolle den spiller i rekrutteringen til landbruksnæringen i dag.

2.1 Rekruttering til landbruket

I dag overtas omkring 80-90 % av alle bruk på odel, derfor er det naturlig å se til de odelsberettigede om en er interessert i rekrutteringsprosesser til bondeyrket (Eldby & Nyhammer, 2010, s. 7).

2.1.1 Odelsloven

Helt siden omkring år 1000 har det eksistert en slags odels- og åsetesrett i Norge. Dette er i dag en særnorsk institusjon som det ikke finnes tilsvarende i andre vestlige land (Forbord, 2006). I 1814 ble odels- og åsetesretten grunnlovsfestet. Tidligere fantes det liknende ordninger i de fleste germanske land, men opplysningstidens liberale ideer utfordret odelsretten og i de fleste land ble den avskaffet fordi den ikke samsvarte med idealene og frihet og progresjon. Også i Norge har odelsloven møtt mye motstand, men den har fått bestå (Forbord, 2006). Kritikken mot odelsloven går hovedsakelig ut på at den er med på å utestenge unge mennesker som vil inn i næringen, men som ikke kommer fra gård. Deres alternativ er å kjøpe gårdsbruk på det åpne markedet, hvor prisene er mye høyere (Heggem & Bjørkhaug, 2009).

Odelsretten innebærer at eldste barn av gårdbrukerne har førsterett på kjøp av eiendom som kan karakteriseres som odelsjord. Om eldste barn velger å ikke benytte seg av odelsretten, faller den til nest eldste barn osv. For at en eiendom skal kunne karakteriseres som odelsjord må den ha fulldyrket mark eller produktiv skog. I dag er eiendommer med mer enn 35 dekar (daa)¹ fulldyrket mark eller 500 daa produktiv skog regnet som odelsjord og den må ha vært i familiens eie i mer enn 20 år (Landbruksdirektoratet, 2021). I praksis betyr dette at mange mindre landbrukseiendommer ikke omfattes av odelsloven. Den som overtar en eiendom på

¹ 1000 kvadratmeter

odel, har bo- og driveplikt på eiendommen. Dette er for å forhindre at landbrukseiendommer blir omgjort til fritidseiendommer. Om en ikke vil drive jorden selv må en sørge for at jorden holdes i hevd ved å forpakte den bort. Odelsloven skal (sammen med konsesjonsloven) sikre rekruttering til landbruket, en desentralisert eierstruktur og bevare små produksjonsenheter. Odelsloven skal også sikre kontinuitet i driften på tvers av generasjoner (Uthus, 2002).

Det vanligste er at overdragelser finner sted mellom foreldre og barn. Ved slike overdragelser får en ofte en ganske kraftig prisreduksjon i forhold til hva eiendommen ville ha kostet om den ble solgt på det åpne markedet. Dette skyldes at det vanligvis gis et åsetesfradrag (forskudd på arv), og dessuten fritas selger fra skatt om en selger til en som er odelsberettiget (Landbruksdirektoratet, 2021). Avtaler om kårytelser kommer også ofte som en ytterligere prisreduksjon. Det er med andre ord mer økonomisk gunstig å overta en gård på odel, enn å kjøpe en gård på det åpne markedet.

Når de odelsberettigede skal velge om de vil ta over gården eller si fra seg odelen til den neste i rekken befinner de seg i en situasjon hvor man må ta valg som ikke bare får konsekvenser for den odelsberettigedes liv, men også hele hens familie. Det er mye identitet knyttet opp til en gård og mange opplever en sterk stedlig tilknytning til gården, særlig hvis den har tilhørt familien over flere generasjoner. Den odelsberettigede kan dermed føle på et forventningspress om at man skal ta over og føre arven videre på den «rette måten». Det å for eksempel velge å frasi seg odelsretten, overta gården, men forpakte bort jorda, eller overta, men legge om driften totalt kan dermed føre til at en opplever at man ikke lever opp til forventningene storfamilien har til en. Man kan også oppleve at storfamiliens forventninger ikke nødvendigvis samsvarer med vilkårene for å skape seg et liv som bonde i dag, fordi det er vanskelig og ikke minst svært arbeidskrevende å få økonomisk avkastning på en gård innenfor dagens rammevilkår. Dette viser også hvordan gårdene fortsatt står som relativt kollektive institusjoner, hvor storfamilien i større grad er tilstedeværende enn i samfunnet for øvrig. Sånn sett befinner de odelsberettigede seg i en særstilling fordi de ikke bare kan velge ut fra egne interesser på samme måte som andre (Uthus, 2002).

Jervell (2002) mener at det også er viktig å se på bestemmelser om overdragelser som fenomener med lang tidshorison. Beslutningen om å overta gjøres med forventninger til fremtiden som bakteppe. I forbindelse med dette er ofte overdragelsesperioden den perioden hvor det gjøres mest investeringer og driftsendringer på gården. Dette gjøres av både forgjenger og arvtaker. Det at vissheten om at en av etterkommerne skal overta fører til større investeringsvilje hos foreldregenerasjonen kalles «the successor effect» (Potter & Loble, 2002).

1992). Når det er sagt ser det ut til at denne effekten avtok mot slutten av 80-tallet og inn på 90-tallet og denne økende forsiktigheten med å forgjelde den påtroppende generasjonen må nok sees i sammenheng økende økonomisk usikkerhet og høy rente (Jervell, 2002, s. 96).

2.1.2 Den kjønnete dimensjonen

Frem til 1974 gjaldt odelsretten først og fremst gutter, hvilket innebar at det var den eldste sønnen som hadde best odelsrett selv om han hadde eldre søstre. I 1974 ble odelsretten kjønnsnøytral, dette med en tilbakevirkende kraft på 10 år. Da ble brødre og søstre født etter 1. januar 1965 like for odelsloven. Lovendringen kom som et resultat av en feministisk kamp for like rettigheter som preget 70-tallet. Det interessante er at verken bondestanden generelt eller bondekvinnene spesielt var for denne endringen (Eldby, 1996). Selv om lovendringen nå er nesten 50 år gammel, er det den dag i dag fortsatt størst andel gutter som velger å benytte seg av odelsretten. I 2019 var kun 16,4 % av gårdbrukerne i Norge kvinner. Det er også en tydelig trend om at kvinner i større grad vil ta over de mindre brukene og har størstedelen av inntekten utenfor, mens menn i større grad vil ta over de store brukene og har større andel av inntekten fra bruket (Nibio, 2020, s. 199-201).

2.2 Inntektsmuligheter i landbruket

2.2.1 Fra opptrappingsvedtaket til #bondeopprør

Vårens 2021's bondeopprør satte på dagsorden hvordan det med dagens rammevilkår er vanskelig å få et gårdsbruk til å gi avkastning uten å sette seg i gjeld opp til ørene og at bønder i realiteten har opplevd en reallønnsnedgang i flere årtier. Det har imidlertid ikke alltid vært dystre fremtidsutsikter for unge bønder. I 1975 ble det såkalte «opptrappingsvedtaket» vedtatt, etter mye press fra bondestanden som mente at rammevilkårene var for dårlige. Protestene manifesterte seg særlig i Hitra-aksjonen, hvor bønder på Hitra og senere rundt omkring i det ganske land nektet å betale skatt før rammevilkårene ble bedret. Dette var også en protest mot den allerede påbegynte strukturrasjonaliseringen i landbruket og særlig småbønder følte at deres levebrød var i ferd med å forsvinne (Almås, 1978). På dette tidspunktet var den gjennomsnittlige lønnen til en bonde kun 45 % av en industriarbeiders inntekt (Almås, 1978).

Opptrappingsvedtaket innebar at bondens inntekt skulle heves i løpet av en 6-års periode slik at den skulle ligge på linje med en industriarbeiders inntekt. Det ble også sagt at ett årsverk i landbruket skulle være samme antall arbeidstimer som et årsverk i industrien (Veggeland, 2000). På denne måten ble også bønders levekår, ikke bare inntekt, tatt høyde for i vedtaket.

Det ble igangsatt storstilte statlige overføringer til landbruket og produksjonen skjøt fart. Det ble også innført forbrukersubsidier på landbruksvarer for å øke etterspørselen.

I de økonomiske nedgangstidene på 80-tallet ble imidlertid forbrukersubsidiene kraftig redusert for å spare penger, dette førte til at etterspørselen sank og en fikk en situasjon med overproduksjon av enkelte landbruksartikler (Veggeland, 2000, s. 19). På dette tidspunktet var inntektsmålet ennå ikke nådd, selv om en var kommet et godt stykke på vei. I 1992 ble målet om inntektsutjamning mellom bønder og industriarbeidere oppgitt til fordel for et mer generelt og uforpliktende mål som lød som følger: «Regjeringen vil legge til rette for at landbruksbefolkningen kan oppnå inntekter og levekår på linje med den øvrige befolkningen (St.prp.nr.8 1992-93, s.19)» (Veggeland, 2000, s. 19).

Siden den gang har inntektene i landbruket sakket akterut i forhold til inntektene i industrien og i praksis var det bare mellom 1975 og 1985 at det virkelig skjedde en inntektsutjamning mellom de to yrkesgruppene. Dette skyldes blant annet at inntektsmulighetene ble mer og mer usikre fordi norske matvarepriser i større grad måtte konkurrere mot internasjonale matvarepriser. Dette var grunnet økt internasjonal handel og en politisk vilje til å presse prisene på landbruksartikler ned for at næringsmiddelindustrien skulle være konkurransedyktig. Samtidig begynte en å stille spørsmål ved de høye overføringene til landbruket over statsbudsjettet – dette var særlig et resultat av et sterkt og mer markedsorientert Arbeiderparti (Veggeland, 2001, s. 19-20).

På tross av den storstilte omleggingen og effektiviseringen av landbruket har altså reallønnen gått ned og når det produseres større volum av ulike produkter har prisen bøndene har fått gått ned (Løkeland-Stai & Lie, 2019, s. 41). Melkeprisen har eksempelvis gått fra 8,5 kr pr liter på sekstitallet (justert til 2018 prisnivå), mens den i 2018 lå på 5,5 kr (Løkeland-Stai & Lie, 2019, s. 38). Bøndene har med andre ord vært svært lydige ovenfor politikken som har blitt ført, men de sitter igjen med stadig mindre.

Et annet aspekt ved bondens arbeidshverdag er at de jobber betraktelig mer enn mange andre yrkesgrupper (50 t i uken), og ofte ikke tar seg råd til ferie fordi det er både dyrt og vanskelig å få landbruksavløsning (Bondebladet, 2017). Allerede på 90-tallet så man at de som overtok, ikke gjorde det med en forventning om at gården skulle utgjøre en betydelig del av husholdningens inntekt og de få som faktisk er heltidsbønder regner med at de kunne ha tjent mer om de hadde hatt en annen jobb utenfor (Jervell, 2002, s. 97).

Vårens 2021's bondeopprør, som blant annet førte til brudd i forhandlingene om jordbruksavtalen mellom faglagene² og staten, illustrerer at trenden ikke har snudd siden den gang. Bondeopprøret var et grasrotinitiativ som samlet bønder og andre sympatisører og innebefattet medlemmer fra både Bondelaget og Bonde- og Småbrukarlaget. Den gjennomsnittlige inntekten fra landbruksproduksjon i 2020 var 201 300 kr, og bare 12 % av bøndene kunne kalle seg heltidsbønder (SSB, 2020). Dette betyr at de aller fleste får sin hovedinntekt fra andre steder enn gården, hvilket igjen betyr at mange bønder har doble arbeidsdager. I bondeopprørernes opprop het det blant annet at:

«Aldri før har så få produsert så mye mat for det norske folk, for å sitte igjen med så lite for å dekke arbeid, investeringer, risiko og generasjoners innsats og slit [...] I gjennomsnitt har det bonden sitter igjen med vært uendret siste fem år. Kapitalkravet øker, og lønnsevnen minker år for år [...] Vi aksepterer ikke å være de som tjener minst for å jobbe mest i Norge» (Berthling et al., 2021).

2.2.2 I dag: Kostnadsøkninger og en «vinn eller forsvinn» diskurs

Støre-regjeringen lovet da de vant valget at de skulle legge en plan for å igjen forsøke å jamstille bønders inntekter med resten av befolkningen (Regjeringen, 2021). Samtidig har det, grunnet høye strømpriser og en generell kostnadsøkning på innsatsfaktorer som drivstoff og kunstgjødsel som blant annet kan kobles til Russlands krigføring i Ukraina, blitt enda dyrere å være bonde. På bakgrunn av dette var det skyhøye forventninger til årets jordbruksoppgjør. Mange har ytret at det er en slags vinn eller forsvinn-situasjon, og hvis det ikke legges opp til radikale endringer er det mange som kommer til å sette kroken på døren for godt (Hagen, 2022; Mellestrand, 2022).

2.2.3 Det agrare paradoks

Overnevnte problematikk kan være med på å forklare Reidar Almås' begrep «det agrare paradoks» (Rye, 2002). Dette begrepet forsøker å forklare hvorfor bøndene, som regnes som en ressurssterk gruppe i samfunnet og som stort sett scorer høyt på levekårsundersøkelser og rapporterer at de trives med jobbhverdagen sin, likevel er misfornøyde med sin situasjon. De har i årtier preget mediebildet med klager om dårlige rammevilkår. Dette handler om at bøndene vet at de er med på å gjøre en svært viktig og samfunnskritisk jobb som de får alt for dårlig betalt for, hvilket gjør at de tvinges ut i annet arbeid i tillegg. Bønder jobber dermed ofte dobbelt, men ligger stort sett rundt snittet når det kommer til årsinntekter. I praksis betyr

² Bondelaget og Bonde- og Småbrukarlaget

dette at de stort sett ikke har ferie og har mer innskrenkede muligheter til å dyrke hobbyer og sosiale relasjoner enn andre deler av befolkningen.

2.3 Den geografiske dimensjonen: Regionale forskjeller

Norge er et svært heterogent land når det kommer til produksjonsforhold og på bakgrunn av dette ble kanaliseringspolitikken innført på 50-tallet. Den tar utgangspunkt i at de beste arealene for både kornproduksjon og grovfôr³ befinner seg på flatbygdene på Østlandet, Sør-Vestlandet (Jæren) og Trøndelag. For at en skal sikre en nasjonal selvforsyning av matkorn må en ta i bruk politiske verktøy (geografisk inndeling av melkekvoter og prisregulering på korn i forhold til melk) for å fremme kornproduksjon på flatbygdene og husdyrproduksjon i de mindre produktive områdene av landet (hvor det likevel er god tilgang på grovfôr). Dette utgjør altså en slags nasjonal arbeidsdeling av de ulike produksjonstypene innenfor landbruket og er med på å skape store regionale forskjeller i landbruket (Tuft & Bungler, 2016).

Når det er sagt, peker blant andre Løkeland-Stai og Lie (2019) på at kanaliseringspolitikken ikke står like sterkt lenger. Dette er særlig fordi man i de senere årene har subsidiert kraftfôr produsert av brasiliansk soya slik at dette har begynt å utgjøre en stadig større del av melkekuas diett. Dette gjør at hver ku kan melke mer og en trenger ikke i like stor grad å ta i bruk beite. På denne måten har den geografiske plasseringen av melkebrukene blitt mindre viktig. Samtidig er den jorda hvor det er mulig å dyrke korn også veldig effektiv for grasproduksjon. Dette, i kombinasjon med at en har brutt med prinsippet om at kornprisen må ligge over melkeprisen (i dag er det motsatt), har ført til at den regionale arbeidsdelingen ikke står like sterkt lenger (Løkeland-Stai & Lie, 2019).

Når en har kornproduksjon som eneste næringsvei er dette relativt enkelt å kombinere med annet arbeid utenfor gården, fordi det i større grad dreier seg om arbeid konsentrert i og rundt onnene⁴. Har du husdyr er du på den andre siden mye mer bundet til gården og det krever mer tilstedeværelse og arbeid på daglig basis. Derfor er det færre husdyrbønder enn kornbønder som har jobber utenom (Melås, 2019, s. 5). Det geografiske gjør seg også gjeldende på den måten at de gode kornområdene er plassert i sentrale strøk og dermed i nærheten av store og diverse arbeidsmarkeder. Bønder som driver med husdyrproduksjon bor derimot oftere i griskrendte strøk og har sjeldnere annen biinntekt. Storås (2013) finner dessuten at for de odelsberettigede er det det øvrige jobbmarkedet i regionen som er mest utslagsgivende for om

³ Fôr til drøvtyggere som ku, sau og geit

⁴ I kornproduksjon er to intensive arbeidsperioder (onner) i løpet av et år: Vårønn (jordbearbeiding og såing) og skurdønn (tresking av kornet på høsten)

man ønsker å benytte seg av odelsretten eller ei, fordi en stort sett ikke planlegger for å ha gården som hovedinntektskilde (Storås, 2013).

Det at landbruksnæringen er en rural næring gjør den særlig utsatt for sentraliseringsprosesser. Om lokalsamfunnet gården befinner seg i preges av fraflytting, nedlegging av arbeidsplasser, «forgubbing» og dårlig tilgang til offentlige tjenester blir det kanskje mindre attraktivt å flytte hjem til gården for å ta over. På den andre siden, om gården befinner seg i sentrale strøk med stort press på arealene, kan en oppleve at gårdene blir «spist opp» av byene. I dette henseendet er også gårdens beliggenhet svært avgjørende. Siden landbrukseiendommer takseres på bakgrunn av muligheten til forrentning i aktivt jordbruk, kan en finne tilfeller av at gårdsbruk i sentrale strøk som preges av høye boligpriser er billigere enn vanlige boliger i samme område (Jervell, 2002, s. 97). Dette kan gjøre at inngang på boligmarkedet blir en grunn i seg selv til å overta gården.

På bakgrunn av dette har jeg valgt to ulike bygder for å studere de komparativt: Ei bygd som ligger i sentrale strøk og hvor kornproduksjon er hovednæringsvei i landbruket og ei bygd som ligger mer avsides hvor husdyrproduksjon er hovednæringsvei i landbruket.

2.4 Bondens samfunnsoppdrag

Landbruket og bøndene fyller mange viktige funksjoner i samfunnet. I denne delen skal jeg ta for meg noen av disse for å understreke hvorfor rekrutteringen til landbruket er viktig.

2.4.1 Selvforsyning

Situasjonen på det internasjonale matvaremarkedet er usikker, og i Hurdalsplattformen har Støre-regjeringen ytret at de vil «Legge fram og gjennomføre ein opptrappingsplan for trygg matproduksjon på norske ressursar og setje eit mål for sjølvforsyningsgrad av norske jordbruksmatvarer, korrigert for import av fôrråvarer, på 50 prosent» (Regjeringen, 2021, s. 19).

Det er med andre ord et uttalt politisk mål å sikre en høy nasjonal selvforsyningsgrad. Men hva betyr egentlig dette? I lang tid har man operert med et mål på selvforsyning som ikke korrigerer for kraftfôrimport. Om en ikke trekker fra dette ligger selvforsyningsgraden på om lag 50 %, men om man korrigerer for det importerte kraftfôret (som er en betydelig del av dietten til særlig melkekyr, verpehøns, kylling og svin), ligger selvforsyningsgraden på noe mellom 30-40 % (Løkeland-Stai & Lie, 2019, s. 60). Dette betyr at om målet skal nås, må det gjøres en real opptrapping i landbrukssektoren.

2.4.2 Landbruket og det levende bygde-Norge

I tillegg til at landbruket har et direkte samfunnsoppdrag ved å sikre matvaretilgang for befolkningen, har landbruket også en annen viktig oppgave – nemlig være med på å opprettholde levende bygdesamfunn. Det er også et politisk uttalt mål at man vil opprettholde det desentraliserte bosettingsmønsteret over hele landet (Regjeringen, 2021). I bygde-Norge spiller landbruket en nøkkelrolle. Et aktivt landbruk og mange bruk i drift bidrar også til levende lokalsamfunn: Skoler, barnehager, entreprenører, foredlingsindustri etc. er avhengig av et aktivt landbruk. Dessuten er landbruket med på å forvalte både kulturarv og kulturlandskap (Heggem, 2008, s. 3). Dermed kan man også hevde at det å ha mange små- og mellomstore bruk rundt omkring i hele landet har en viktig sosial funksjon for bygde-Norge.

De siste tre år har antallet aktive gårdsbruk blitt mer enn halvert, fra litt under 100 000 i 1989 til 38 633 i 2020 (SSB, 2020). Dette må sees i sammenheng med at landbruket i større grad har måttet konkurrere med internasjonale matvarepriser, en storstilt politisk villet strukturrasjonalisering og en generell urbaniseringstrend hvor særlig ungdom flytter fra bygda til byen. Strukturrasjonaliseringen som ble påbegynt i etterkrigstiden har også fortsatt frem til den dag i dag. Målet om at færrest mulig bønder skal produsere mest mulig mat står fortsatt som et grunnprinsipp, og nedgangen i antall bruk illustrerer dette (Ladstein & Skoglund, 2008, s. 41). Den vanligste årsaken til at bruk legges ned er at gårdbrukerne gir seg grunnet alderdom og det er ingen fra den nye generasjonen som vil ta over (Jervell, 2002).

Samtidig som det blir færre aktive gårdsbruk, blir de som er igjen stadig større: I 1969 var den gjennomsnittlige bruksstørrelsen på om lag 61 daa, mens den i 2020 lå på 253 daa. Dette er med andre ord mer enn en firedobling av bruksstørrelsen i løpet av 50 år (SSB, 2020). Hele 45 % av jordbruksarealet i Norge er i dag klassifisert som leiejord (Bye, 2019) - hvilket betyr at det finnes mange flere gårdsbruk enn aktive gårdbrukere. Selv om eierstrukturen fortsatt er relativt desentralisert, er det norske landbruket i dag preget av mye leiejord på færre og færre hender (Forbord et al., 2014). Et resultat av dette er blant annet at mange av de små og mindre produktive jordlappene brakklegges (Forbord et al., 2014). Denne utviklingen, hvor mange går ut og noen blir store, har også blitt kalt «bondekannibalisme» (Kinn, 2020).

En konsekvens av denne utviklingen er at det har blitt mye lenger mellom bøndene og kollegafelleskapet er ikke like tilgjengelig som det var tidligere. I mange bygder har det blitt sånn at en bonde driver omtrent all jorden og er også dermed den eneste i området som jobber som bonde. Da er du mer sårbar om det skulle skje deg noe fordi du mangler personer

med kompetanse i nærheten og du har heller ingen å dele «skjebnefellesskap» med i tunge stunder. Dessuten har det skjedd en endring fra gården som sosial institusjon med mange hender i drift, til å bli arbeidsplass for én (Løwe, 2004). Denne bonde-ensomheten kan ha negative konsekvenser for rekrutteringen til landbruket (Fjeldavli & Bjørkhaug, 2002).

3.0 Metodologi og forskningsdesign

I denne delen av oppgaven skal jeg redegjøre for hvordan prosjektet er utformet, hvilke metodiske valg jeg har gjort og hva som er rammeverket for analysen. Her presenteres også utvalget og overføringsverdien. Jeg vil begynne med en kort redegjørelse for livsløpsperspektivet og hvorfor det har inspirert utformingen av dette prosjektet.

3.1 Livsløpsperspektivet

I 1959 kom *The Sociological Imagination* av C. Wright Mills ut. I denne boken tar han for seg hvordan det er essensielt at vi i samfunnsvitenskapen forstår menneskers liv i lys av den sosiale og historiske konteksten de lever i, slik at man kan forstå fenomener som ved første øyekast kan se ut som personlige problemer som et uttrykk for «public issues» (Mills, 1959). Det sosiologiske livsløpsperspektivet har rot i denne ideen. Det handler om å studere menneskers liv i kontekst over hele livsløpet, snarere enn å konstruere kontekstsløse øyeblikksbilder. En pioner innenfor dette feltet er Glen Elder, som i 1974 ga ut boken *Children of the Great Depression*. Her følger han en fødselskohort som hadde sine formative år under depresjonen i USA, sammenliknet med en tidligere generasjon som ble født før århundreskiftet og var etablerte voksne under depresjonen. Han studerer hvordan den historiske betingede samfunnsmessige konteksten har påvirket deres liv og får særlig frem at det er et poeng *når* i livsløpet hendelser inntreffer (Elder, 1999).

Livsløpsperspektivet inviterer dermed til å studere menneskers biografi i sammenheng med historisk tid, fordi vi ikke opptrer i et vakuum, men hele tiden blir formet av relasjoner, institusjoner og den historiske tiden vi lever i (Elder et al., 2003). Menneskers mulighetsrom konstrueres ikke bare av hvert enkelt individ, men også av den tid- og stedsspesifikke konteksten. Livsløpsforskning baseres stort sett på kohorter, ofte fødselskohorter, fordi dette er en måte å linke historisk og biografisk tid sammen. Ved å studere kohorter kan man også finne kohorteffekter, altså hvordan historiske endringer kan påvirke forskjellige kohorter ulikt (Elder et al., 2003).

3.1.1 De fem prinsippene

Elder et al. (2003) har formulert 5 prinsipper for livsløpsperspektivet. Det første kalles *prinsippet om livslang utvikling*. Dette innebærer en forståelse av at personer utvikler seg hele livet, ikke bare i de formative barne- og ungdomsårene. Det andre prinsippet kaller han *agensprinsippet*. Dette handler om å forstå mennesker som handlende, men innenfor de mulighetsrommene den sosiale konteksten tilbyr. I dette prinsippet ligger det en forståelse av

at mennesker har en fri vilje, men at den påvirkes av den tidsbestemte og geografiske konteksten, sosial klasse, kjønn etc. Det tredje prinsippet kaller han *prinsippet om tid og sted*. Ved å ivareta dette prinsippet holder man øynene åpne for at det å bo på forskjellige steder og å leve i forskjellige historiske tider skaper ulike erfaringer. Et klassisk eksempel på dette er forskjellene mellom det å vokse opp *under* eller *etter* andre verdenskrig. Det fjerde prinsippet kalles *timingprinsippet*. Dette handler om *når* i livsløpet ulike hendelser inntreffer. Ved å innlemme dette prinsippet kan man for eksempel avdekke forskjeller mellom det å stifte familie *før* eller *etter* høyere utdanning. Det femte og siste prinsippet kaller han *prinsippet om sammenknyttede liv*. Dette handler om å se mennesker som relasjonelle størrelser som blir påvirket av og påvirker andre. Et eksempel på dette er hvordan foreldres valg også påvirker deres barns liv og omvendt.

Livsløpsperspektivet ligger til grunn for planleggingen og utformingen av dette prosjektet og ideen om å sammenlikne to ulike steder og to generasjoner begrunnes i livsløpsperspektivet. Vissheten om at det å være odelsberettiget er historisk foranderlig og påvirkes av ulike sosiale, økonomiske og politiske forhold er viktig å ha i bakhodet når en skal studere rekruttering til landbruket. Derfor er det interessant å studere to generasjoner slik at man kan få innblikk i hvordan det å ha odelsrett har forandret seg over tid. Å være odelsberettiget er også et fenomen som påvirkes av den stedlige konteksten. Norge er et langstrakt land med store geografiske forskjeller og produksjonsforhold. Dermed er det ikke det samme å være odelsberettiget i ei fjellbygd som i et sentralt korndistrikt, fordi rammene for å drive jordbruk, tilgang til arbeidsplasser og andre tjenester er ulike.

Som nevnt ovenfor ivaretar prinsippet om sammenknyttede liv en idé om at en persons liv påvirkes av og påvirker andres liv. Dette er relevant for denne oppgaven på flere måter. For det første ligger det i odelsrettens natur at hvis foreldrene eier en gård, er alle barna født med odelsrett (i prioritert rekkefølge). Hvordan dine foreldre forvalter denne gården legger også føringer for ditt handlingsrom senere. Hvem som skal overta gården er også ofte en sak mellom søsken: Kanskje vil ikke eldste barn overta og hen sender dermed spørsmålet nedover til neste mann. Hvis et yngre søsken ivrer etter å ta over er hen prisgitt at de eldre viker. Siden det å overta en gård alltid har vært (og fortsatt er) et arbeidskrevende prosjekt, er man også ofte avhengig av at ens eventuelle partner er med.

3.1.2 Normative overganger

Om man får barn før eller etter (eller ikke i det hele tatt) man overtar er også et vesentlig punkt og kan knyttes til et annet begrep fra livsløpsforskningen, nemlig normative overganger (Hareven & Masaoka, 1988). Dette viser til livsendringer som finner sted innenfor (eller utenfor) sosialt konstruerte tidstabeller. Disse er normative i den forstand at alle samfunn har noen uskrevne regler for når ulike overganger bør inntreffe: Når man flytter hjemmefra, når man finner seg en partner, når man får seg en jobb etc. Hva som er den «riktige» timingen for disse overgangene forandrer seg både med tid og sted (Hareven & Masaoka, 1988). Disse normative overgangene finnes også i forbindelse med landbruket. Her er det særlig relevant å se på dette i forbindelse med når i livsløpet man overtar gården. Det kan se ut til at det har skjedd en historisk endring her: Dagens odelsberettigede tar over senere enn sine foreldre gjorde og det er vanligere å stifte familie før man overtar – selv om man generelt får barn senere i livsløpet nå enn da foreldregenerasjonen var i etableringsfasen.

3.1.3 Kohort og generasjoner

Begrepene kohorter og generasjoner brukes ofte om hverandre i samfunnsvitenskapen, men begrepene referer egentlig til to ulike ting (Nilsen, 2014). Med utgangspunkt i Mannheims generasjonsdefinisjon og Ryders kohort-definisjon, viser Nilsen (2014) at mens kohort viser til en gruppe mennesker innenfor en gitt populasjon som opplever det samme i samme tidsperiode, brukes gjerne generasjon for å vise til slektskap mellom personer. Kohortbegrepet innebærer dermed ikke noe om sosial plassering og sosiale bånd mellom individene i kohorten, slik som generasjonsbegrepet gjør. Hareven (2000) skriver om generasjoner som *overføringer*, særlig med tanke på erfaringer og timing:

“The historical force on the life course does not stop with one generation. Each generation encounters a set of historical circumstances that shape its subsequent life history, and the generation transmits to the next one both the impact that historical events had on its life course and the resulting patterns of timing” (Hareven, 2000/2000, s. 155)

På bakgrunn av dette er generasjonsbegrepet mest treffende for min oppgave. For det første fordi jeg faktisk har intervjuet to generasjoner som har slektskapsbånd seg imellom (far og datter, far og sønn). I dette ligger det også at foreldregenerasjonens timing av ulike overganger har påvirket timingen til den påtroppende generasjonen. Et eksempel kan være at hvis foreldregenerasjonen fikk barn relativt tidlig, er barna også voksne og klare til å overta relativt tidlig. På den andre siden kan dette bety at foreldregenerasjonen ikke vil gi seg fordi

de fortsatt er unge og spreke, slik at den påtroppende generasjonen må vente med å overta. Dette kan i sin tur føre til at barna etablerer seg et annet sted. Mange som overtar en gård i dag er også avhengige av hjelp fra foreldrene, i hvert fall i den første tiden. Det å overta en gård er en slags materiell og kulturell intergenerasjonell overføring per se. Intergenerasjonelle kunnskapsoverføringer om jorden, stedet, redskapene og dyrene er ofte uunnværlige for den påtroppende generasjonen.

Dessuten deler personene innad i de to generasjonene sosial posisjon på den måten at de alle er bønder og har alle vokst opp gård. Innad i generasjonen deler de også at de vokste opp innenfor samme historiske periode og videre at avgjørelsen om å ta over ble gjort innenfor samme historiske periode. Foreldregenerasjonen er født mellom 1956 og 1964, og alle tok over i perioden 1982-1987 (unntak Karl: 1999). Den påtroppende generasjonen er født mellom 1984 og 1996, og har tatt over / skal ta over i perioden 2017-2023.

3.2 Utvalg

3.2.1 Teoretisk/ strategisk utvalg

Strategiske og teoretiske utvalg brukes ofte synonymt. I følge Bryman (sitert i Silverman, 2020, s. 64) konstruerer man i kvalitative opplegg utvalg basert på en teoretisk logikk, snarere enn en statistisk logikk, for å generalisere teoretisk – ikke for store populasjoner. Glaser og Strauss (1967, s. 47) behandler teoretiske utvalg som utvalg som har en teoretisk begrunnelse om sammenlikning, og at man skal ha en løpende utvalgsprosess til man har oppnådd det de kaller teoretisk metning. Grønmo (2004, s. 103) beskriver strategiske utvalg som utvalg som «[...] ikke bygger på tilfældighetsprinsippet, men derimot på systematiske vurderinger av hvilke enheter som ut fra teoretiske og analytiske formål er mest relevante og mest interessante».

Mitt utvalg kan dermed kategoriseres som teoretisk/ strategisk fordi det er teoretiske ideer om sammenlikning mellom blant annet kjønn, sted og generasjon som ligger til grunn for utvelgelsen, og fordi siktepunktet er teoretisk generalisering (Silverman, 2020, s. 64-65). Jeg har imidlertid ikke samlet kontinuerlig for å oppnå teoretisk metning slik Glaser og Strauss (1967, s. 61) foreslår, grunnet begrensede ressurser. Siden informanten Guro fungerte som døråpner i fjellbygda, kan utvalget fra fjellbygda også betegnes som en form for snøballutvalg (Silverman, 2020, s. 63).

3.2.2 Utvalgsprosessen

Jeg var som sagt interessert i å sammenlikne to områder som skilte seg fra hverandre hva angår type produksjoner og nærheten til sentrale strøk. Valget av steder ble også påvirket av bekvemmelighet og begrensende ressurser. Siden jeg selv har tilknytning til det utvalgte sentrale korndistriktet kunne jeg bo hos familie mens jeg gjennomførte datainnsamlingen der. Her fikk jeg tak i informanter ved hjelp mitt eget og familiens nettverk. Fjellbygda ble også valgt fordi jeg allerede hadde noen bekjente der. Ved hjelp av nettverket fikk jeg også her god hjelp til å rekruttere informanter, samt innlosjering under datainnsamling.

Det er med andre ord ikke kun de områdene jeg har valgt som kunne ha vært relevante med tanke på utvalgsriteriene, men grunnet mangel på økonomiske ressurser og «veier inn» i miljøene, endte jeg opp med disse to områdene. Min rekrutteringsstrategi var å ta kontakt med personene jeg fikk tips om, enten via Facebook eller SMS. Jeg kontaktet i første omgang bare personer som tilhører den påtroppende generasjonen og spurte deretter om de ville høre med den av sine foreldre som hadde odelsrett i sin tid om de også kunne være interesserte i å være med.

Min opprinnelige idé var å intervju 3 personer fra den påtroppende generasjonen i det sentrale korndistriktet, samt den av deres foreldre som hadde odel i sin tid og tilsvarende fra fjellbygda – I alt 6 personer fra den påtroppende generasjonen og 6 personer fra foreldregenerasjonen. Grunnet sykdom og død i foreldregenerasjonen ble ikke utvalget helt slik jeg hadde planlagt og jeg har dermed flere informanter fra den påtroppende generasjonen enn fra foreldregenerasjonen. Kari er den eneste personen i mitt utvalg som har valgt å ikke benytte seg odelsretten. I utgangspunktet hadde jeg tenkt å intervju flere som hadde landet på dette, men det viste seg å være mye lettere å få tak i personer som hadde valgt å benytte seg av odelsretten.

3.2.3 Presentasjon av utvalget

Jeg endte med totalt 7 informanter fra det sentrale korndistriktet: 4 fra den påtroppende generasjonen og 3 fra foreldregenerasjonen. Fra fjellbygda har jeg 3 informanter fra den påtroppende generasjonen og 2 fra foreldregenerasjonen. Jeg ville opprinnelig ha omtrent like mange menn som kvinner fra den påtroppende generasjonen, men det viste seg å være lettere å rekruttere kvinner enn menn til dette prosjektet. Derfor endte jeg til slutt opp med bare en mann fra det sentrale korndistriktet og en mann fra fjellbygda, resten kvinner. Fra

foreldregenerasjonen har jeg derimot bare menn. Dette var forventet med tanke på at odelsloven ikke ble kjønnsnøytral før i 1974. I tabellen nedfor presenteres utvalget. Her kommer type produksjon, geografisk plassering, yrker og slektskapsbånd frem.

Sted	Bruk	Foreldregenerasjon		Påtroppende generasjon	
Sentralt Korndistrikt	Korn	<i>Forelder ikke</i>		Kari (f. 1984)	Skal ikke
	Skog	<i>intervjuet</i>		sykepleier	ta over
	Korn	Karl (f. 1960),	Tok	Kristoffer	Skal ta
	Skog	akademiker og	over i	(f.1996),	over i
		kornbonde	1999	ingeniør	2022
	Korn	Pål (f. 1962),	Tok	Sigrid (f. 1991),	Skal ta
	Skog	entreprenør og	over i	sykepleier	over i
		kornbonde	1987		2023
	Korn	Harald (f.1956),	Tok	Jenny (f.1988),	Skal ta
	Skog	daglig leder og	over	arkitekt	over i
		kornbonde	1987		2022
Fjellbygd med Husdyrbruk	Ingen husdyr	<i>Far død</i>		Marthe (f. 1986),	Tok over
	Jord forpaktet bort.			helsearbeider	i 2019
	Skog				
	Melkebruk	Tor (f. 1957),	Tok	Guro (f. 1987),	Tok over
	Skog	melkebonde.	over i	Rådgiver og	i 2019
	Seterteater		1982	melkebonde	
	Melkebruk	Petter (f.1964),	Tok	Simen (f.1990),	Tok over
	Skog	lærer og	over i	ingeniør og	i 2017
	Hytteutleie	melkebonde.	1985	melkebonde	

3.2.4 Generalisering og overførbarhet

Utvalg og generalisering er tett sammenknyttet. Kvalitative studier kritiseres ofte for å ikke være tilstrekkelig generaliserbare, og at de ikke kan si noe utover seg selv – og settes gjerne opp mot kvantitative opplegg hvor de signifikante funnene kan generaliseres for store

populasjoner. Men, om en velger informanter (cases⁵) ut fra strategiske hensyn og er oppmerksom på konteksten de opptrer i, kan case-studier gi innsikter som er overførbare til liknende fenomener (Gomm et al., 2000). Et annet aspekt som kan være med på å gjøre casestudiene mer allmenngyldige handler om å forstå casene ut i fra det Brannen og Nilsen (2011) kaller kontekstlag (layers of context). Dette handler om å se på ulike stedsspesifikke, klassespesifikke og tidsspesifikke faktorer samtidig, slik at man bedre forstår de studertes faktiske handlings- og mulighetsrom. Denne bevisstheten gjør at en også er bedre rustet til å avgjøre *på hvilken måte* de ulike casene er mulig å sammenlikne.

“Thus, case-based studies can show the common and unique features of lives across time and space. They do this through thick descriptions and a rigorous analysis of relatively few cases set in multiple layers of context and thereby shed insight into differences between seemingly similar cases and similarities between different cases. Such analyses may also demonstrate how particular lives could be led were social conditions changed and resources differently distributed” (Brannen & Nilsen, 2011, s. 615)

I denne oppgaven handler dette særlig om å forstå hvordan de to ulike stedene jeg har undersøkt har lagt forskjellige føringer for hvordan de odelsberettigede tenker omkring sin situasjon. Det handler også om å se hvordan det å være odelsberettiget har endret seg i takt med den historiske tiden, slik at foreldregenerasjonens opplevelse ser annerledes ut enn dagens generasjon. Den politiske styringen av næringen og ikke minst de historiske endringene i landbrukspolitikken er dermed viktig å ha i bakhodet under analysen. I tillegg handler det om å forstå hvordan faktorer som kjønn, utdanningsbakgrunn etc. er med på å forme de odelsberettigedes valgorienteringer.

Fordi de studerte personene ikke studeres som individer, men som representanter for sosiale prosesser og fordi det er stor variasjon i utvalget slik at man kan sammenlikne på tvers av flere akser, kan det også brukes til å få en frem heterogenitet i den studerte gruppen (Silverman, 2020, s. 76). Formålet med denne oppgaven er dermed å gi kontekstualiserte innsikter for teoretiske formål omkring de odelsberettigedes vurderinger (Gobo, 2008; Silverman, 2020, s. 64).

⁵ Et case kan defineres som et tilfelle som man studerer i dybden fordi man mener at dette tilfellet har egenskaper som gjør at det kan si noe om et fenomen som er større enn seg selv (Ragin, 1992).

3.3 Intervjuprosessen

3.3.1 Biografiske intervjuer

Datagrunnlaget for denne oppgaven er først og fremst biografiske intervjuer. Siden man fødes med odelsretten og fordi valget om man vil benytte seg av denne eller ikke, formes gjennom livet og i relasjon til personer i deres nærhet, fant jeg ut at biografiske intervjuer var det mest passende. Biografiske intervjuer er kort fortalt en persons historie, fortalt i nåtid, hvor en også kan tangere forventninger til fremtiden (Brannen & Nilsen, 2011). Ved hjelp av en slik type intervjuer gir man intervjuobjektene mulighet til å trekke frem øyeblikk som har vært definerende og man får mulighet til å forstå kronologien i livshendelser og livsvalg. I biografiske intervjuer åpner man også opp for refleksjoner omkring betydningen av og følelser knyttet til ulike hendelser og valg (Kvale & Brinkmann, 2009).

I forkant av intervjuene utformet jeg to intervjuguides⁶: En som var rettet mot påtroppende generasjon og en som var rettet mot foreldregenerasjonen. Intervjuguidene var relativt like, men mens spørsmålene til den påtroppende generasjonen var mer orienterte omkring forventninger til fremtiden, var spørsmålene til foreldregenerasjonen mer rettet mot fortiden. Intervjuguiden var kronologisk orientert, dvs. at jeg først hadde spørsmål som dreide seg om barndom og oppvekst, deretter utdanning og arbeidsliv, partnervalg, det å få barn osv. og til slutt tanker om framtiden. Den fungerte først og fremst som en sjekklister og ble ikke fulgt slavisk. Jeg forsøkte også å la intervjuobjektene få trekke samtalen i den retningen det falt naturlig for dem, fordi jeg var interessert i hvordan de fremstiller sin historie. Før jeg startet selve datainnsamlingen gjennomførte jeg et prøveintervju med en medstudent som kommer fra gård og er odelsberettiget og jeg fikk en pekepinn på hvordan spørsmålene fungerte.

3.3.2 Gjennomføring av intervjuene

Alle intervjuene, utenom to, ble gjennomført fysisk. De fleste fant sted hjemme hos informantene, bortsett fra ett som foregikk i et slags mingleområde på informantens arbeidsplass. Et intervju ble gjennomført over zoom⁷ etter informantens ønske og et intervju ble gjennomført over telefon fordi informanten var bortreist i tidsrommet jeg skulle gjennomføre datainnsamlingen. Det fungerte absolutt best å intervjuer hjemme hos informantene. Her var det ingen forstyrrelser og jeg fikk inntrykk av at informantene følte seg avslappede når vi var på deres hjemmebane. Siden mange av informantene bodde på gårdene det var snakk om, skapte det en slags nærhet til temaene vi snakket om og de kunne peke på

⁶ Se vedlegg 2 og 3

⁷ Videosamtaletjeneste

ting de refererte til, slik som bilder av slekten, jordlapper de forpaktet, ombygde driftsbygninger osv. Det å intervjuet i et mingleområde var mer krevende. Her var det stadige forstyrrelser og praten fløt ikke like godt. Under intervjuet på zoom hadde vi noen tekniske problemer som også påvirket flyten negativt. Telefonintervjuet foregikk knirkefritt, men siden vi ikke så hverandre, kan det være at noen ting ble misforstått.

Alle intervjuene ble tatt opp på lydbånd og når jeg var ferdig med datainnsamlingen transkriberte jeg de. Mange av informantene mine hadde distinkte dialekter, men jeg tok et valg om å transkribere til bokmål slik at jeg kunne søke etter ord i transkripsjonene senere. Utover dette transkriberte jeg så tekstnært som mulig, og jeg prøvde å få med tenkepauser, nølende formuleringer osv. da dette gir et mer reelt bilde av hva som har blitt sagt og eventuelle «skjulte budskap».

3.3.3 Min posisjonaltet

I forbindelse med denne oppgaven mener jeg det er essensielt å si noe om min posisjonaltet. Selv om jeg ikke er odelsjente selv, er jeg oppvokst på gård og har nest best odel på den. Jeg har derfor god kjennskap til odelstematikken og jeg kjenner også godt til landbruket. Dette tror jeg på mange måter var en døråpner under både rekrutteringen og selve intervjuene. Jeg fikk inntrykk av at informantene følte at jeg visste hva de snakket om, slik at de kunne snakke mer uanstrengt og uten å måtte forklare meg fagtermer etc. Jeg tror også at siden jeg vet at det å være odelsberettiget er et komplekst fenomen som har både positive og negative sider, kunne de uttrykke seg friere i forhold til dette. Det at jeg introduserte meg som gårdsjente gjorde med andre ord noe med tilliten og innskrenket avstanden som eventuelt kunne ha oppstått om jeg var en «byjente».

3.4 Analytisk rammeverk

3.4.1 Grounded Theory

Siden det finnes lite nyere kvalitativ forskning på dette temaet fra før av, har jeg valgt å ha en eksplorerende tilnærming til problemstillingen min. Den metodiske tilnærmingen kan derfor sies å være inspirert av Glaser og Strauss (1967) «Grounded theory» (GT). GT handler i korte trekk om å la dataene tale for seg, og utvikle kategorier, konsepter og teorier fra datamaterialet. I GT ønsker en å jobbe så empirinært som mulig, og ikke forsøke å få dataene til å passe i allerede eksisterende konsepter og teorier. Dette betyr imidlertid ikke at man ikke kan ta i bruk allerede eksisterende teorier og konsepter, men man må ta utgangspunkt i at disse skal fungere som en støtte til analysen om dataene tillater det, ikke motsatt. Fordelene

med en slik «holdning» til datamaterialet er at man tilrettelegger for å finne nye ting, i stedet for å bare lete etter ting man har bestemt seg for på forhånd. Det er med andre teorigenerering som er siktemålet, heller enn teoritestning (Glaser & Strauss, 1967).

3.4.2 Teoretisk sensitivitet

I følge Glaser og Strauss (1967, s. 46) er teoretisk sensitivitet viktig under hele prosessen. Teoretisk sensitivitet handler om å gjøre seg kjent med feltet man studerer og å sette seg inn i konteksten. Det handler med andre ord å kunne bruke kunnskap ervervet fra tidligere forskning på feltet i sammenheng med innsikter fra dataene. Det er lett å miste denne teoretiske sensitiviteten om man «gifter seg» med en teori på forhånd, fordi man kan stå i fare for å overse punkter som utfordrer denne teorien og en kan få ett falskt inntrykk av at alt «passer».

3.5 Forskningsetiske refleksjoner

Siden denne oppgaven baserer seg på intervjumateriale, vil jeg bruke noen avsnitt på å si noe om hvilke grep jeg har gjort for å ivareta informantenes integritet. Før jeg begynte datainnsamlingen søkte jeg om godkjenning til prosjektet i UIB's system RETTE⁸. Siden jeg ikke skulle forske på en sårbar gruppe eller behandle sensitive personopplysninger var det ikke nødvendig å søke om godkjenning fra Norsk senter for forskningsdata (NSD).

Temaet for denne oppgaven har noen iboende sensitive sider. Siden odelsretten er så tett knyttet til familie og handler om både materielle og mer åndelige verdier, kan gårdsoverdragelser være kime til konflikt i mange familier. I ettertid ser jeg imidlertid at mitt materiale preges av fredelige familieforhold og det er naturlig å tenke at familier som har opplevd trøblete og konfliktfylte overdragelser ikke ville takket ja til å delta i prosjektet.

I forkant av hvert intervju fikk informantene lese gjennom en samtykkeerklæring⁹ som jeg laget inspirert av en mal fra NSD. Denne måtte de skrive under på før vi satte i gang intervjuet. I de tilfellene hvor intervjuene foregikk digitalt eller på telefon, innhentet jeg muntlig samtykke. Samtykkeerklæringen inneholdt hensikten med studien, hvem som er ansvarlig for studien, hvordan og hvor lenge dataene skulle lagres og om retten til å trekke seg når som helst frem til oppgaveinnlevering.

Intervjuene ble tatt opp med lydopptaker som jeg lånte fra instituttet. Den er ikke koblet til internett. Etter intervjuene var gjennomført, overførte jeg lydopptakene til UIB's sikre system

⁸ System for Risiko og ETTErlevelse: Behandling av personopplysninger i forskningsprosjekter og studentoppgaver ved UiB

⁹ Se vedlegg 1

for lagring av personopplysninger: UIB SAFE. Videre transkriberte jeg alt materialet i dette programmet, før jeg anonymiserte transkripsjonene. Anonymiseringen foregikk ved at jeg endret navn, fjernet spesifikke stedsnavn, endret yrkestitler etc. Så førte jeg de anonymiserte transkripsjonene tilbake til min private PC og slettet alle lydopptakene.

4.0 Endringer over generasjoner

I dette kapittelet skal jeg se på de elementene som skiller de to generasjonene jeg har intervjuet. Mange av endringene må sees i sammenheng med endringer som har skjedd i storsamfunnet ellers og er ikke spesielle for bondestanden – men de gir seg kanskje til uttrykk på spesielle måter i bondebefolkningen. Dette kapittelet er derfor mer omfattende enn de neste. Det ser ut til at det å bli bonde i større grad er et resultat av en valgprosess hos den påtroppende generasjonen, mens det for foreldregenerasjonen i større grad var en selvsagthet de var oppvokst med. I denne sammenheng ser det også ut som at det å bli bonde i større grad var et yrkesvalg for foreldregenerasjonen, mens for den påtroppende generasjonen er det å bli bonde noe som skjer etter at man har etablert en yrkeskarriere. Dette viser seg også i at den påtroppende generasjonen i større grad forholder seg til gårdsdriften som et hobbyprosjekt. Når i livsløpet overdragelsen skjer har også blitt forskjøvet og valget om å overta sees i større grad i sammenheng med det å etablere familie og skape gode oppvekstvilkår for barna. Mine informanter uttrykker også en slags avhengighet til foreldregenerasjonen, og at det å ha kårfolk på tunet muliggjør dagens bønders hektiske livsstil. Den hektiske livsstilen gjør også at bondestanden blir «tidsminoriteter» i samfunnet.

4.1 Å bli bonde – et valg eller en selvsagthet?

En stor forskjell på de to generasjonene omhandler o i hvilken grad de følte at det å ta over var et fritt valg eller ei. Mens det er et gjennomgående trekk blant informantene fra foreldregenerasjonen at de alltid har visst at de skal ta over, og at de aldri «tok valget» om å ta over eller ei, har den påtroppende generasjonen en opplevelse av at de tok et veloverveid valg og at de har stått fritt til å bestemme selv.

4.1.1 «Det lå litt i kortene hele tiden»

Både Pål og Tor fra foreldregenerasjonen forteller om at de tok over driften relativt tidlig for å avlaste foreldrene sine som var syke. Pål gjorde det også for å avlaste moren som måtte jobbe mye fordi faren slet med dårlig helse:

«Det var jo litt fordi at jeg var odelsgutt, men det var også litt fordi at jeg så at min far hadde trøbbel med arbeidet rett og slett, så det var jo mye det også»

På et tidspunkt vurderte han faktisk om han heller skulle satse på en karriere i Nordsjøen, men det falt ikke i god jord hos foreldrene som hadde et klart og tydelig krav til han om å ta over:

«Og den gangen var det jo veldig bra betalt da [å jobbe i Nordsjøen], men jeg reiste hjem igjen og der var det blankt nei da. Fordi det var klausuler og jeg måtte overta ja. Og da var det faktisk en periode hvor jeg tenkte at kanskje jeg skulle kutte ut hele gårdsdriften, også satse på Nordsjøen. Og i etterkant så veit jeg ikke hva jeg burde ha satset på [latter]. Så, det ble ikke sånn da».

Tor var enebarn, men mener at han ikke opplevde et direkte press fra foreldrene sine til å ta over, selv om det helt klart var en forventning og et håp om at han skulle velge det.

«Det lå litt i kortene hele tiden. Sånn... Altså, jeg hadde nok interesse for det hele tiden, men når jeg kom i tenårene så var det... Det var litt sånn press, ikke fra moren og faren min, men fra noen gamle tanter og diverse – som mente at jobben min det var å ta over disse her greiene. Da følte jeg det litt sånn at det kanskje... [...] Litt sånn belastning å tenke på at du kanskje kunne ha tenkt deg å ha gjort andre ting, også... Men det var der i fra det kom, det kom ikke fra moren og faren min egentlig. Dem var jo egentlig opptatt av at jeg fikk noe utdanning og eventuelt... At jeg stod litt fritt da, i forhold til å ta over. Dem ønsket jo at det ble videre drift, det gjorde dem jo. Så jeg tror nok det har ligget der hele tiden, men jeg...»

På ungdomskolen og videregående skjønner Tor at han kommer til å ta over gården, og når farens helse begynner å skranke fremskyndes prosessen, og han tok over i en alder av 25 år:

«Også faren min, han fikk jo hjerteinfarkt da jeg var... da jeg gikk 2. året på videregående, så da ble det jo litt mer alvor. Han kom seg jo igjen etter det, han gjorde jo det. Men det er klart, han ble jo... Han begynte jo å tenke på det at det kanskje var muligheter for å få litt avløsning etter hvert. Så derfor tok jeg over etter militæret og den agroteknikeren»

Petter er den eneste av mine informanter fra foreldregenerasjonen som ikke har vokst opp på gården han overtok. Gården var i familien, men når hans besteforeldre ikke greide å drive den lenger ble driften lagt ned og faren hans hadde den bare i sitt eie, uten å verken bo på eller drive gården. Petter ble imidlertid alltid kalt «odelsgutten» helt fra barnsben av, og var klar på at han skulle flytte fra byen og opp til Nord-Østerdalen for å overta etter fullført grunnskole.

«Og største tilknytningen er vel at jeg har bestandig blitt kalt «odelsgutt», både på godt og vondt. Men det det har nok skapt noen tildragninger. Så ja, om det har... om det er det som har gjort interessen, det vet jeg ikke riktig. Men det har jeg tenkt litt på»

Han mener også at det at faren aldri drev gården selv gjorde at han hadde en ekstra forventning om at Petter skulle gjøre det.

«Nei, at dem... dem håpte kanskje at jeg ville overta liksom, og kanskje at det var et... selv om han valgte noe annet – et annet yrke, så har det sikkert ligget i bakhodet at det er en eiendom som han besitter og som han ville gjerne at skulle være i familien da. Og kanskje hvis jeg ikke overtok, så kanskje det forsvant»

Dermed tok Petter over gården når han var 20 år, og begynte et stort prosjekt med å sette den i stand igjen. Da hadde det ikke vært i drift på mange år. Selv om han er stolt over dette, mener han i retrospekt at faktumet at veien var såpass staket ut for han kanskje gjorde at han tenkte annerledes omkring utdanning etc.:

«Jeg er veldig fornøyd med at jeg har drevet en gård, og har drevet opp en gård og at noen vil fortsette videre, men det kan godt hende at det har hemmet litt måten å tenke på som yngre i forhold til utdanninger og slike ting»

Harald forteller også at han aldri egentlig reflekterte noe særlig rundt det om han skulle ta over eller ei:

«Jeg var eldst av fire søsken, og gutt da (...) [så] jeg var vel forventa å overta fra jeg var ganske liten».

4.1.2 «Jeg har ikke følt på noe press»

Hos den påtroppende generasjonen tegner det seg en fortelling om et valg, og de fleste mener at de ikke opplevde noe press fra sine foreldre om å overta. Simen forteller at da han var liten tenkte han aldri på seg selv som odelsgutt og hvert fall ikke at han skulle ta over. Han var mer interessert i sport og idrett enn han var i landbruk. Derfor var han svært lite delaktig i gårdsdriften. På spørsmål om hvordan foreldrene har forholdt seg til han som odelsgutt svarer han:

«Odelsgutt, det er ikke...nei, det har ikke. Men det har fattern sagt at det har han vært bevisst på. [...] Han har aldri villet presse meg til å føle at jeg skal ta over gården. At det er på en måte det jeg skal gå til. Og det har han for så vidt lykkes med da, fordi jeg på en måte aldri i oppveksten følt noe press på det. Jeg studerte jo idrett på videregående. Hadde jeg på en måte vært han «odelsgutten» opp igjennom så hadde det kanskje vært naturlig å gått på [nærmeste landbruksskole]»

Men, etter å ha flyttet ut og studert borte noen år og han begynte å bli ferdig med sin ingeniørutdanning meldte lysten til å flytte hjem seg – og med det også tanken på å overta hjemgården. På dette tidspunktet ventet han og kona sitt andre barn, og da ble plutselig ideen om livet på gård mer attraktiv.

«Jeg tror kanskje at det var da vi begynte å tenke på livet med unger, at det er den der å vokse opp på en gård som kan være fint.. Så, ja, det var egentlig kanskje mest det med ungene og etter hvert som vi begynte å tenke på det, og sette oss inn i det, så ga det kanskje en mersmak»

Guro forteller at lysten til å ta over gården ikke kom før i slutten av 20-årene. Guro er dessuten ikke odelsjente, men det var tidlig klart at ingen av hennes søsken ønsket å overta. Hun forteller at hun plutselig innså at det er bonde hun vil bli når hun var i slutten av 20-årene:

«Jeg tror ikke jeg trodde det var noe for meg. Jeg tror ikke jeg trodde at jeg kunne bli bonde liksom. Fordi jeg var ikke så glad i å kjøre traktor... Jeg likte dyrene, men jeg likte kanskje ikke nødvendigvis sånn som vi drev heller da, med det fjøset som er veldig gammelt og slitt og møkkete og... også måtte jeg bli 28 år før jeg skjønnte at «herregud det er jo det her som er fremtiden»»

For Guro handlet valget mye om klima og hvilke muligheter hun hadde for å hånden for å gjøre en innsats på dette området.

«(...) Også var det et litt sånn klimavalg egentlig, fordi selv om mange sier at det er landbruket som er... Eller det jeg følte at jeg måtte var at jeg måtte gjøre noe. Også var det liksom «hva kan jeg gjøre?», og da endte jeg opp med å tenke at det jeg kan gjøre det er jo egentlig å forvalte da den jorden og skogen som vi har på best mulig måte. Det var egentlig det beste jeg kan gjøre for klimaet og for verden (...)»

Samtidig trekker hun fram at hun ville gjøre det for familiens skyld. Både fordi at foreldrene skulle få bli gamle på gården, men også fordi hun ville at gården skulle fortsette å være et samlingssted for hele familien også i fremtiden. Hun forteller også om en forventning til fremtiden, om at man kanskje ikke kan forvente all verdens fra statens side, og at hun kanskje ser for seg at hun selv må trå til med omsorg for foreldrene når de blir eldre.

«Så jeg ville at mamma og pappa skulle bli gamle gården, eller få lov til å slippe å måtte flytte da – på gamlehjem før dem liksom ja.... Å kunne være i nærheten av dem når dem blir eldre da. Og jeg vil jo helst at vi skal slutte å bore etter olje, og da vil jo Norge få dårligere råd så da må jeg kanskje bare stille opp litt da [latter]. Kanskje vi ikke kan forvente liksom all verdens... ja, vi blir jo eldre, men det er ikke så mye penger i den bransjen føler jeg. Eldrebølgen kommer og... så da kan jeg skape gode liv for dem da. Så det kjente jeg litt på da»

Her kommer også til en slags pliktfølelse ovenfor foreldrene om å ta over til uttrykk og at den meldte seg fordi hun skjønnte at det var ingen av de andre søsknene som kom til å gjøre det.

For Marthe var det et slags savn til bygda som motiverte henne til å flytte tilbake å ta over gården. Med årene har hun også utviklet et stort engasjement for norsk matproduksjon og en

stor respekt for den innsatsen som ligger bak. Hun forteller også at hun ikke har opplevd noe press fra foreldrene sin side om å ta over

«Mamma og pappa har aldri lagt noe press på meg overhodet. Dem har latt meg få utforske veldig mye og latt meg få finne ut av ting selv, så jeg har aldri følt på noe press. Det har jeg ikke»

Før faren døde var han også tydelig på at Marthe ikke skulle ta over hvis hun ikke ville og at han synes det var helt greit om det var noen utenfor familien som skulle drive jorden.

«Jeg tror nok kanskje han var litt forut... misforstå meg rett, forut for sin tid at han så hvor tøft det kom til å bli å være bonde og at kanskje færre og færre hadde lyst til å gjøre det på grunn av det. Men, at han tenkte at hvis det er noen ildsjeler der ute, så er det så viktig at dem får sjansen.»

Kristoffer poengterer også at han aldri har følt seg presset til å overta, og at hans foreldre har vært særlig opptatte av at barna skulle få gjøre det de selv ville.

«Jeg har aldri hatt noe press fra foreldrene mine om å overta. Det er noe som har vært opp til meg hele tiden (...) muttern og fattern har vært veldig veldig opptatt av, kanskje mye mer enn andre foreldre tror jeg, at vi skal velge hva vi vil selv. Så jeg tror vel egentlig... det var ikke dem som sa til meg at «du har best odell». Det var det vel noen andre. Jeg tror faktisk det var på et slektstreff her da jeg var 5 år at jeg fikk høre at jeg var odelsgutt, og tenkte «hva er det for noe?».

4.1.3 «Jeg har ikke lagt igjen så mye svette her»

Den påtroppende generasjonens fortellinger om at de ikke har opplevd noe press fra familiens side stemmer godt overens med foreldrenes beskrivelser. Det er gjennomgående i materialet fra foreldregenerasjonen at de har vært bevisste på å ikke legge noe press på barna sine om å overta. Tor sier imidlertid at han hadde syntes det var veldig leit om ingen ville ta over, fordi han har lagt ned så mange arbeidstimer i bruket, så da ville han overveid å selge det ut av familien:

«Jeg tror det at hvis ingen hadde ville ta over, og det ikke hadde vært noe interesse for det, så tror jeg heller at jeg kunne ha vurdert og solgt det til noen som ville drive det. Som så betydningen i det. For du har tross alt lagt ned fryktelig mye gratis arbeid som du aldri på en måte har fått betaling for og du har lagt sjela di i det, så hvis ingen bryr seg om det, så er det litt trist da. Så da ville jeg ha vurdert å solgt det til noen som kunne ha tenkt seg å drive det videre»

Harald forteller at «det har vært bevisst, at det velger dem sjøl», men det at datteren faktisk har valgt å overta sier han er «(...) veldig moro og veldig allright og jeg er egentlig litt stolt av det. At noen har valgt å gjøre det».

Petter er imidlertid den som utmerker seg mest på dette med å ikke legge press på neste generasjon. Siden han selv alltid ble kalt odelsgutten, har han vært bevisst på å ikke gjøre det samme med sine barn. Ikke fordi han angrer på at han ble bonde, men mer fordi han ikke vil legge føringer for hvordan barna skal ta valgene sine:

«Jeg har helt bevisst aldri kalt [Simen] odelsgutt, fordi at jeg hadde kanskje gått og tenkt og gjort litt annerledes hadde jeg ikke fått det at jeg skulle bli bonde (...) jeg vil ikke lage noen hindringer for at folk skal, eller unger skal få gjøre sitt eget. Dem skal ikke bli styrt etter foreldrene (...) men dem må finne ut av det litt selv egentlig».

Karl forteller også at det ikke har vært så viktig for han at noen tar over, men siden hans sønn Kristoffer bestemte seg for at han ville det relativt tidlig, har det kanskje ikke vært noe han har måttet tenke så mye på. Han mener også at det er en stor forskjell på sin egen tilknytning til gården, og farens tilknytning til gården som skyldes hvor mye innsats man har lagt ned:

«Jeg er ikke så knyttet til denne gården som for eksempel faren min var da. Jeg har heller ikke jobbet så fælt som han da. Det kan ikke sammenliknes (...) Jeg har ikke lagt igjen så mye svette»

4.1.4 Etterfølgereffekten

Selv om både foreldregenerasjonen og den påtroppende generasjonen understreker at de ikke har villet påføre noe et press/ opplevd et press, kommer det tydelig frem at foreldregenerasjonen synes det var stas at et av barna ville overta gården. Dette har for flere av dem ført til at de satte i gang opprustningsprosjekter for at gården skal være i tipp topp stand til neste generasjon. Dette skriver seg inn i det Potter og Lobley (1992) kaller «The Successor Effect». Begrepet søker å beskrive hvordan det å vite at noen i familien skal overta gjør at en investerer mer i gården i forkant, samtidig som man legger inn en innsats om kunnskapsoverføring til den påtroppende generasjonen før overdragelse. Pål forteller at han har brukt mye tid på å gjøre det lettere for neste generasjon enn det han hadde det selv når han overtok:

Pål: «Så, derfor har jeg tenkt at når neste generasjon overta, så skal ikke dem slite så mye som det jeg har gjort. Jeg håper at det går an å gjøre det litt glattere»

M: «Ja, fordi du har tenkt at du skal liksom ruste opp til neste generasjon?»

Pål: «Ja. Nå er jeg ferdig nå... Når jeg har fått tatt alt dette [peker på låven], da står det igjen kun bolighuset, og det skal dem få stå for selv. Ellers så er det alt det andre som vi har rustet

opp. Bygd flisfyringsanlegg og fjernvarme til alle hus og restaurert, maskinparken er bra. Den må selvfølgelig betales litt for, men det blir jo rimelig i forhold til å kjøpe det. Så sann sett så skal det gå an å klare det».

Petter forteller også at de tok avgjørelsen om å investere i melkerobot til fjøset når det ble klart at sønnen kom til å ta over om noen år:

«Da spurte jeg han [Simen] som har overtatt, om liksom hva dem tenkte. For og kjerringa hans er jo fra [hjembygd], og har tilknytning til landbruket liksom, om hva dem tenkte om [å overta]. Så da involverte jeg dem i det da. Og, dem hadde tanker om å komme tilbake og overta til hun eldste jenta skulle begynne på skolen. Det hadde dem lyst til da. Så dem synes det var bra å [sette inn melkerobot]»

4.1.5 Plikt og valgfrihet

Endringen fra foreldregenerasjonens selvsagte og pliktbetonte overtakelse til den påtroppende generasjonens fritt-valg-orienterte overdragelser stemmer godt overens med det Villa (1999) fant i en liknende undersøkelse for 20 år siden. Det kan virke innlysende å lese denne forandringen inn i modernitets- og individualiseringsteoriene formulert av særlig Anthony Giddens og Ulrich Beck. I en slik forståelse står tradisjon og plikt i kontrast til modernitetens frie valg og frikoblingen fra tradisjon og familiære felleskap. Heggem og Bjørkhaug (2009) hevder også at dagens bønders negative holdninger til odelsloven kan forstås i lys av moderniserings- og individualiseringsteoriene, fordi den oppleves som gammeldags og frihetsberøvende.

Ser vi til livsløpsperspektivet blir vi imidlertid påminnet om at det er ikke bare tidsånden som påvirker menneskers valg, men også de historisk betingede materielle forutsetningene. Det at det er andre rammevilkår for landbruket i dag enn det det var da den forrige generasjonen overtok, påvirker selvfølgelig også hvordan de odelsberettigede snakker omkring overtakelsen. Når det er allment kjent at det er økonomisk vanskelig å drive en gård i dag, er det kanskje også en naturlig konsekvens av dette at det er mer «greit» å behandle det som et valg snarere enn en selvsagt plikt. Om det fortsatt ble behandlet som en plikt i dag av foreldregenerasjonen, ville dette muligens fremstått som mer urimelig enn det det gjorde da foreldregenerasjonen var ung.

Selv om det er gjennomgående i datamaterialet at den påtroppende generasjonen sier at de ikke har følt på noe press om å ta over og at de forteller om det som et valg som kom fra dem selv, må man ha i bakhodet at det kan være vanskelig å skille lyst fra plikt og ansvarsfølelse. Både Marthe og Guro snakker også om at hvis de ikke hadde tatt over, hadde det ikke vært

noen andre som hadde gjort det, og at de har følt på et slags ansvar overfor foreldrene til å føre det videre. Marthe sier:

«Men klart, etter at pappa ble dårlig og jeg følte at alt han hadde jobbet for og... hm, liksom... jeg følte at det bare skled unna han, fordi han ble så fysisk handicappet til slutt, på grunn av sykdommen. Så har jeg tenkt at det ligger så utrolig mye arbeid bak, og en imponerende drivkraft med å holde et gårdsbruk i drift, at dette var veldig viktig for meg å ta vare på»

Man kan med andre ord ikke si at pliktelementet har blitt helt borte. Alle påpeker også hvor lenge gården har vært i familiens besittelse og viser til gjenstander som representerer hvor lenge slekten har vært der osv. Dessuten er det tydelig at etterfølgereffekten fortsatt er der og det er tydelig at det er viktig for både foreldre og barn at gården føres videre i familien. Dermed kan det tenkes at det er mer på det diskursive planet endringen har foregått. Hvordan man snakker om sine handlinger er sosialt betinget (Mills, 1940), og siden vår tid er preget av en valgfrihetsdiskurs – kan også dette være med på å forklare forskjellen mellom generasjonene på dette planet. Dessuten så er det jo en sosiologisk erkjennelse at valgene vi tar gjøres innenfor visse rammer. Vi er alltid påvirket av våre omgivelser og mennesker vi har en relasjon til – så det å snakke om gårdsoverdragelse som frie valg er kanskje en avsporing (Nilsen, 2021; Roberts, 2009).

4.2 Å bli bonde – et yrkesvalg eller et hobbyprosjekt?

Nesten alle informantene fra foreldregenerasjonen har tatt en eller annen form for landbruksutdanning og har stort sett kun dette som formell utdanning. I den påtroppende generasjonen ser det ut til at alle informantene har tatt annen utdanning og av de få som også har landbruksutdanning er dette hovedsakelig noe de har tatt i ettertid når det har vist seg at de skal ta over gården. Det er bare Kristoffer som har agronomutdanning fra videregående.

Dermed tegner det seg opp et bilde av at det å bli bonde ikke er et yrkesvalg på samme måte for den påtroppende generasjonen som for foreldregenerasjonen. Den yngre generasjonen har stort sett etablert karrierer som ikke er landbruksrelaterte utenfor gården.

Foreldregenerasjonen har også gjort dette, men først etter at de tok over gården og har ikke samme grad av utdanning. Foreldregenerasjonen har også tatt over gården tidligere i livsløpet enn den påtroppende generasjonen.

Fram til 1990 var det vanligst å ta 1-årig agronomkurs på de fylkesvise landbruksskolene, men i 1990 ble landbruksutdanningen innlemmet i det videregående opplæringsystemet som et treårig løp hvor man kan få tittelen 'agronom' etter fullførte tre år. I dag er det også vanlig

å ta såkalte 'voksenagronomkurs' i regi av de videregående skolene som tilbyr naturbruk (Sæther et al., 2014)

4.2.1 Agronomutdanning og optimisme i landbruket

Siste del av 1970- tallet og begynnelsen på 1980-tallet var en periode som var preget av stor optimisme i næringen og selv om sysselsettingsnedgangen i landbruket allerede hadde begynt, stagnerte den i denne perioden særlig på grunn av opptrappingsvedtaket (Ladstein & Skoglund, 2008, s. 41). Foreldregenerasjonen i mitt utvalg var unge på denne tiden. Jeg vil dermed hevde at dette skapte en «kohort-effekt» (Hareven & Masaoka, 1988, s. 283), nemlig et historisk vilkårs effekt på gruppe, som materialiserte seg i en optimisme hos de unge odelsguttene. Harald fra foreldregenerasjonen kan fortelle om fulle klasser og giv omkring næringen når han tok sin landbruksutdanning på 70-tallet. Han gjorde det som var vanlig på den tiden, nemlig å ta et komprimert agronomkurs etter videregående. Han forteller også at de fleste han gikk sammen med har endt opp med å bruke mesteparten av sitt liv i landbruket.

«(...) Og det var stort den gangen, det var jo en to-tre agronomklasser bare på [landbruksskole], og det var jo agronomklasser overalt (...) og vi hadde et sånt, ja hva var det – 45-år jubileum eller noe sånt? Og da hadde jo de fleste havnet i landbruket, og liksom brukt voksenlivet i landbruket da».

Tor har også samme erfaring. Han tok sin landbruksutdanning i 1978 og forteller om store klasser:

«[...] for jeg gikk jo på landbruksskole i fra -78, og da var det jo... altså det som kaltes agronomutdanning, da var det jo to klasser på [landbruksskole], og det var et grunnkurs der, det var vel rundt 20 der, også var det 20 i vår klasse, faktisk – på agronomkurset. Det var mange som hadde en gård da, som tok over [...] Så det er mange i min alder som har drevet med gårdsbruk hele livet».

Kristoffer fra den påtroppende generasjonen tok agronomutdanning på videregående. Han har en litt annen opplevelse av utdanningen enn foreldregenerasjonen. Han mente det var et uinspirerende og lite klassemiljø, hvor mange egentlig ikke hadde tenkt til å bli bønder, men bare hadde havnet der.

«For på [landbruksskole] da så fikk vi litt svekket fagmiljø. Vi fikk en del av de folka som gikk der fordi dem ikke kom inn på noe annet eller fordi katter er søte eller dem fikk beskjed av bestefaren sin om å gå der liksom. De som ikke hadde en vilje da, til å lære om landbruk – følte jeg i kullet mitt da. Det følte jeg, så jeg skulle ønske det var bedre, men det var samtidig mye bedre enn ingenting».

Dette vitner om at agronomutdanningen kanskje ikke har så høy status lenger og at den har blitt en slags salderingspost for folk som ikke kommer inn på andre ting, og at de som skal

overta gårder tar andre utdannelser i første omgang. Dette handler nok også om at det ikke er den samme optimismen i næringen som foreldregenerasjonen opplevde.

Karl er den eneste av informantene fra foreldregenerasjonen som ikke har landbruksutdanning. Han skiller seg også ut ved å både ha tatt over bruket og fått barn senere i livsløpet enn de andre fra denne generasjonen, samtidig som han også er den fra foreldregenerasjonen med absolutt høyest utdanning. Hans vei inn på gården likner mer på den påtroppende generasjonens overgang til å bli bonde. Valget ble først og fremst tatt på bakgrunn av at det var en fin plass å bosette seg når en skulle etablere familie:

«Da ble det veldig klart at [kona], hun ville flytte hit. Her skulle det være stabile, langsiktige oppvekstforhold for barna»

4.2.2 Utdanning først og gårdsovertakelse senere

Selv om flere av informantene fra den påtroppende generasjonen også har landbruksutdannelse av ulike slag (voksenagronom), har alle bortsett fra Kristoffer andre 'hovedutdanninger'. Landbruksutdannelsene har dermed ikke vært en del av et slags karrierevalg, men noe de har valgt å ta når de har skjønnet at de skal overta gården. Det kan dermed karakteriseres som en tilleggsutdanning de har tatt etterpå. Dette samsvarer også med en tendens Jervell (2002, s. 97-98) fant ved årtusenskiftet.

Sigrid er utdannet sykepleier, og mener at noe av grunnen til at hun valgte denne utdannelsen var fordi hun så at foreldrene hennes jobbet utenom, og fordi hun alltid har visst at det var nødvendig å ha andre økonomiske bein å stå på:

«Og det tror jeg var det jeg tenkte når jeg begynte på sykepleien også, at jeg liksom..ja, jeg må jo ha en jobb ved siden av. At det var liksom veldig naturlig å skulle ha det».

Jenny forteller om sitt valg om å bli arkitekt som et valg hun tok helt uavhengig av gården. Det at hennes foreldre også alltid har jobbet utenom har også gjort at hun aldri har tenkt på det som et alternativ å være «bare» bonde.

«[...] så egentlig så var det interessen for [...] planlegging og litt sånne ting som gjorde at jeg kom den veien. Egentlig helt uavhengig av gårdsdriften vil jeg si [...] Også litt det fordi jeg vet at mamma og pappa alltid har hatt en jobb ved siden av som egentlig er helt uavhengig av det»

Simen hadde ikke tenkt tanken på at han skulle overta før han var kommet ganske langt ut i ingeniørstudiene og hans studievalg handlet først og fremst om interesse. Men så innså han en dag at den utdanningen han var i ferd med å ta, kunne kombineres med å ta over hjemgården:

«Da jeg begynte å søke studier og var i militæret og sånn hadde jeg ikke noe forstand på det. Det skjønnte jeg først når jeg hadde begynt på studiet, at jeg kanskje hadde valgt et studie som er ganske fleksibelt i forhold til type jobb, men og arbeidssted. Og at det da kunne være en mulighet å flytte hjematt og ta over gården».

Denne forandringen fra forrige generasjon handler nok særlig om to ting: For det første var det fortsatt oppgangstider i landbruket når foreldregenerasjonen var unge og for det andre var det generelle utdanningsnivået i befolkningen lavere på denne tiden (Nygård, 2021). Det var derfor ikke i like stor grad en norm om at alle skulle ta høyere utdanning etter videregående. Arbeidsmarkedet foreldregenerasjonen møtte krevde heller ikke formell kompetanse på samme måte som det det gjør i dag. Med dette i bakhodet er det naturlig å tenke at sistnevnte forskjell mellom generasjonene ikke bare gjelder spesifikt for landbruksbefolkningen, men også er å finne i befolkningen for øvrig.

Et annet punkt som skiller de to generasjonene er at det fortsatt ikke var uvanlig å være heltidsbønder når foreldregenerasjonen var unge – så selv om ingen av de har endt opp som heltidsbønder (bortsett Tor) kan det hende at de planla for det når de først satte i gang. Foreldrene til foreldregenerasjonen var stort sett heltidsbønder. På den tiden kunne et gårdsbruk være basen i familieøkonomien. Harald beskriver forandringen på følgende måte:

«Ja, det tror jeg var annerledes da når jeg vokste opp på 50- og 60-tallet enn nå. For da, den gangen var jo detta familieøkonomien. Nå er det mer et bosted, så kommer inntektene i hovedsak andre steder fra».

Karl sier også om sin far:

«Og faren min da, han var sånn 110 % bonde da, som de var».

4.2.3 Når i livsløpet foregår overdragelsen

Det at den påtroppende generasjonen har gjort andre utdannings- og yrkesvalg i tillegg til å overta gården i større grad enn foreldregenerasjonen må også sees i sammenheng med at det har skjedd en slags forskyvning i livsløpet for flere av de normative overgangene (Hareven & Masaoka, 1988). Foreldregenerasjonen har ikke hatt et like stort opphold «ute i verden» mellom videregående og gårdsovertakelse – de har alltid vært der, mens den påtroppende generasjonen har dratt ut – og kommet «hjematt». Marthe forteller at hun trengte å reise ut for å finne ut at hun ville hjem:

«Men jeg var nok, kanskje som ungdom flest, litt opplevelsessyk – jeg måtte ut. Men jeg tror du kanskje må litt vekk for å se hva du har, hva du... hvem er jeg? Hva kommer jeg til å savne? Så nå i dag er jeg veldig glad for at jeg har kommet tilbake».

Det ser også ut til å være en tendens at den påtroppende generasjonen først etablerer seg med partner og barn og deretter tar de valget om å ta over. For Simen var det å få barn det som satte i gang tanken om overtakelse:

«Det var på en måte kanskje det første som slo meg, at jeg vil på en måte at ungene mine skal vokse opp på gård. Det var kanskje det første som på en måte penset meg inn på tanken om å ta over gården da»

For Jenny er også god tumleplass for barna en stor motivasjon:

«Altså det ene perspektivet er jo det med barna og det med plassen liksom. At man har den der friheten da til å holde på rundt der [...] jeg synes jeg har hatt en veldig fin oppvekst og nå har jeg liksom bare lyst til at mine barn liksom skal ha mye av det samme»

Kombinasjonen av at det er en generell tendens i samfunnet at man tar lenger utdanning, får barn senere og at avgjørelsen om å overta kommer etter at man har fått barn, kan føre til en ganske stor forskyvning av timingen av overgangen gårdsovertakelse. Dette kan også sees i sammenheng med hvordan foreldreprosjektet har blitt intensivert (Sogner, 2003, s. 205). En tilpasser seg mer barnas behov og tilrettelegger mer for barna sine nå enn det man gjorde tidligere og det å skape gode oppvekstvilkår for barna er kanskje noe som veier tyngre for dagens foreldre. For Kari, som har bestemt seg for å ikke overta spiller også denne timingen inn: Til tross for at hun er odelsjente har hun aldri tenkt på gårdsovertakelse, fordi det alltid lå i kortene at hennes yngre bror skulle ta over. Da han plutselig møtte ei annen odelsjente og tok over hennes gård i stedet, måtte Kari plutselig ta stilling til om hun ville overta. Det at hun allerede har etablert seg et annet sted og har barn som er godt inn i skolealder er med på å gjøre gårdsovertakelse umulig for henne.

«Ja, jeg har ikke så veldig lyst til å flytte barna egentlig – fra miljøet sitt [...] Det er barna først, absolutt»

På bakgrunn av dette ser det ut til at, til tross for at de odelsberettigede motiveres for overtakelse av å etablere familie, kan det slå motsatt ut om det går for lang tid og barna har blitt store. Da kan hensynet til ikke å flytte dem veie tyngre.

Punktene jeg har diskutert i dette delkapittelet er med andre ord tett sammenknyttet. For foreldregenerasjonen var det i større grad et yrkesvalg å bli bonde og de tok først og fremst landbruksutdanning etter videregående. De tok også over relativt tidlig og etablerte familie etter overdragelsen. Dette henger også sammen med at det på den tiden var mer økonomisk realistisk å satse på et liv som «bare» bonde. Men, foreldregenerasjonen har stort sett likevel etablert andre yrkeskarrierer etter hvert, hvilket i sin tur betyr at den påtroppende

generasjonen har vokst opp med foreldre som også jobber utenfor bruket. Dette, kombinert med vissheten om at det er vanskelig å få det til å gå rundt økonomisk og en generell trend og ikke minst krav i samfunnet om å ta høyere utdanning har gjort at timingen av overdragelsen har blitt forskjøvet.

4.3 Bøndernes sosiale liv

Den økte rasjonaliseringen og effektiviseringen av det norske landbruket har resultert i at det har blitt færre bønder i hvert bygdesamfunn. Når antallet bønder og aktive bruk minker, slik det har gjort over lang tid nå, får en også færre og færre kollegaer i nærheten. Dessuten får en enda færre kollegaer som driver med den samme produksjonen som en selv, dermed blir den faglige avstanden enda større (Fjeldavli & Bjørkhaug, 2002, s. 113).

I følge Løwe (2004) opplever to av tre bønder arbeidshverdagen som ensom. Ensomhet blant bønder er noe som stadig blir tatt opp og er viktig å sette søkelys på i forbindelse med rekruttering til landbruket, både fordi det handler om enkeltindivers livskvalitet og også om yrkets rennommé for aspirerende bønder (Sandhei, 2006). Behovet for kollegafelleskap har sikkert ikke endret seg fra foreldregenerasjonen til den påtroppende generasjonen, men det som har derimot har endret seg er at det er lengre mellom bøndene nå, enn det det var når foreldrene tok over. Foreldregenerasjonen forteller også om hvordan gårdene i deres barndom var sosiale institusjoner og at det var mange hender i sving. Den påtroppende generasjonen tok imidlertid opp at bondeyrket kan føles ensomt og de understreker viktigheten av sosiale arenaer for bønder og kollegafelleskap.

4.3.1 Betydningen av kollegaer

I følge Fjeldavli og Bjørkhaug (2002, s. 120) er hovedårsaken til at bønder føler seg ensomme mangelen på noen å arbeide sammen med i hverdagen. Guro fra den påtroppende generasjonen vektlegger særlig hvor viktig hun synes det er å ha kollegaer som holder på med det samme som henne selv i nærheten. Hun tenker særlig på dette som et sikkerhetsnett om noe skulle skje, samtidig som en har noen å diskutere det faglige med. Dessuten kan man dele på oppgaver og utstyr. I forbindelse med søknad om investeringsstøtte har hun blitt spurt om det er noen i nærheten som skal legge ned slik at hun kan få leie jorden og dermed øke melkeproduksjonen. Det har hun ingen interesse av, fordi hun vil heller ha kollegaer i nærheten enn å drive all jorda i bygda selv:

«Når jeg bygger så spør dem «Ja, er det noen du vet skal slutte så du kan leie jord?» og da blir jeg sånn «men jeg vil jo ikke at noen skal slutte, jeg vil at dem skal drive jorda si og så kan jeg

drive jorda mi også har vi mange kollegaer». Sånn som oppe i lia her så er det noen som har startet med sau, og da mistet jeg noe jord da. For han fikk leie i stedet for meg. Men da ble jeg sånn «jamen så fint at jeg har han med traktor og liksom. Han og skal ha vei opp dit». Jeg mistet kanskje den jorda, men han... da kan jeg jo spørre om hjelp da, hvis det skulle være noe eller. Så da er man ikke så alene da. Så hvis jeg kunne ha drevet hele bygda liksom, og tjent masse penger så ville jeg egentlig ikke gjort det, fordi jeg vil heller at folk skal... ja, ha kollegaer da. Diskutere og ja, snakke med folk. Og plutselig så opplever du en krise og da er det godt å ha noen å snakke med som kan kanskje skjønne og som kan hjelpe til da. Kanskje naboen kommer og tar fjøsstellet da, fordi dem har kompetanse».

Her peker hun med andre ord på hva man mister ved strukturrasjonalisering og 'bondekannibalisme' (Kinn, 2020). Hos Simen har de organisert det sånn at kona jobber i fjøset, mens han har lønnet arbeid utenfor. Han forteller at det hun synes er mest utfordrende er nettopp det faktumet at det kan bli ensomt:

«Også er det det at en blir drivende for seg selv, det er på en måte den største utfordringen for [kona] da, at hun har ikke noe... Det er på en måte ikke noe nettverk av at hu... I hvert fall sånn som det er nå, så har hun jo å kjøre i barnehagen – eller vi deler på det da - men kjøre på skolen, hente på skolen også er det fjøsstell morgen og kveld, så hun blir på en måte gående hjemme på gården for seg selv. Så hun hadde hatt veldig godt av å treffe folk, det hadde vært litt sunt».

Kristoffer forteller om en strategi for å håndtere det faktumet at bondeyrket kan være ensomt, nemlig hørselvern med mulighet for å prate i telefonen:

«Det som har hjulpet fælt på kollegaer i landbruket det er hørselvern med mulighet for å snakke i telefonen. Da får du deg kollegaer (...) Da har du mulighet til å være sosial på arbeidsplassen, selv om den arbeidsplassen er å sitte alene i en traktor eller ligge under å skru eller... ja, rake møkk liksom. Så det har jo vært viktig, eller det ER viktig tror jeg for min generasjons bønder»

4.3.2 «Tidsminoriteter»

Bondeyrket er på paradoksalt vis svært fleksibelt, men på den andre siden svært bindende. Det at man er sin egen sjef gjør at en har stor påvirkningskraft på sin egen arbeidshverdag, men på den andre siden er man svært bundet til gården. Dette gjelder særlig hvis en driver med husdyrhold – dyrene kan ikke passe seg selv om en har lyst på en ukes ferie og de trenger mat og stell til faste tidspunkter. Det er interessant å se dette i lys av at Villa (1999) snakker om bønder som minoriteter i lokalsamfunnene:

«The distinctiveness of the farm life mode's daily rhythm might help to explain the findings that farmers participate less in some cultural activities (Rye 1998). Living in a society where most voluntary and spare-time activities are planned to suit the 'industrial worker' model and take place during farm working hours, was felt to be socially excluding. The

squeezing out of social activities by work might be connected to farmers' experience of becoming or being a minority within the local community" (Villa, 1999, s. 335).

Inspirert av dette kan man si at bønder er «tidsminoriteter» i samfunnet fordi de jobber etter tidsrammer som er annerledes enn det storsamfunnet gjør. Simen fra den påtroppende generasjonen forteller at kombinasjonen av å drive et melkebruk, ha små barn og koronarestriksjonene de to siste årene har gjort at tiden og overskuddet til å skape nettverk og sosialisere blir begrenset:

«De første par årene var jo litt kavete bare for å komme i gang, så vi har liksom ikke fått engasjert oss så mye i det. Og de to siste av de fire årene vi har vært her så har det jo vært pandemi og da har det ikke vært noe mye aktivitet heller. Så vi... Også har vi hatt, vi har på en måte hatt en hektisk hverdag med små unger og egentlig mer enn nok med å finne oss selv opp i situasjonen».

Dette resonnerer også med funnene i studien til Fjeldavli og Bjørkhaug (2002, s. 126). De finner nemlig at det at bønder totalt sett jobber mer enn andre yrkesgrupper gjør dem mer utsatt for ensomhet. Både fordi de ofte jobber alene og til ugunstige tidspunkt, men også fordi de har lite fritid som kan brukes til å dyrke venner og hobbyer. Fjeldavli og Bjørkhaug (2002) finner at dette særlig gjelder melkeprodusenter, fordi foreldremøter, fritidsaktiviteter innenfor kultur og idrett og organisasjonsvirksomhet stort sett finner sted i samme tidsrom som kveldsstellet i fjøset. Det er også melkebøndene som i størst grad er heltidsbønder og det er heltidsbøndene som rapporterer at de føler seg mest ensomme. Deltidsbøndene føler seg mindre ensomme, trolig fordi de har sosiale felleskap på sin andre jobb (Fjeldavli & Bjørkhaug, 2002, s. 125). På den andre siden har deltidsbønder desto mindre fritid, fordi de i snitt jobber enda mer samlet sett (Rye, 2002).

Tor fra foreldregenerasjonen er den eneste i utvalget mitt som har vært heltidsbonde og har dermed ikke hatt andre yrkesorienterte arenaer for å sosialisere. Han trekker imidlertid frem at det har vært viktig for han å holde arbeidsmengden på gården så liten at han har hatt tid og overskudd til å engasjere seg i andre saker, slik som styrer i faglaget, lokalpolitikk og ikke minst kultur. Han mener at den påtroppende generasjonen må akte seg for å ikke skaffe seg så mye jobb på gården og utenom at man aldri kommer fra:

«Og det har vært viktig for meg da, at jeg har kunnet gjort andre ting i tillegg. Hatt tid og overskudd til andre ting enn å bare gå i fjøset. Så, det tror jeg er litt sånn skummelt med en del av de yngre, og det har jeg skjønt, landbrukshelsen og rådgivningstjenesten har jo sett det at det er en del unge bønder som begynner å bli slitne fort altså. Det er tidlig. Og det er klart at dem jobber livet av seg, samtidig som dem aldri har muligheten til å bli med på noe annet. Og dem driver bare med det der og det blir en veldig sånn ensom... det er jo en ensom jobb i

utgangspunktet. Så, i hvert fall for meg så har det vært veldig viktig å kunne drive med en del andre ting i tillegg»

Tor tar også opp dette med at det er nødvendig med tilrettelegging for at bønder skal kunne ta del i ulike sivilsamfunnsorganisasjoner, slik at bønders stemme blir hørt:

«(...) og der har vi en utfordring for landbruket: Å være delaktig i samfunnsdebatten. For det begynner å bli sånn at det blir ikke lagt til rette. Det er litt sånn som med ammende mødre, at det er egentlig ikke lagt til rette for at bønder skal være med, fordi dem tar ikke hensyn til lenger at du har en jobb som skal gjøres. Dem forventer at du stiller hele tiden, uansett. Men det er viktig å være delaktig, for hvis du ikke er med der, så er det jo ingen som taler vår sak. Så, både politisk og i fagsammenheng så... da er det dette med å ha muligheten og å føle at en har tid og engasjementet til å gjøre det da [...] Altså det er mange som er veldig flinke, men det begynner å bli såpass... Jeg ser at de som sitter i en del styrer og stell nå at det begynner å kreve såpass mye, og det er ikke sikkert du får godtgjort det så mye som... Hvis du skal ha en avløser, så koster jo det mer enn det du får igjen i godtgjørelse. At du må på en måte betale mye selv for å få være med på det. Det har det ikke blitt tatt hensyn til før da. Men det begynner å komme nå, fordi dem ser at det er viktig at folk er med i ulike sammenhenger»

4.3.3 Bygdeungdomslaget

Norges Bygdeungdomslag (NBU) ble startet opp i 1946 og har i dag omkring 5000 medlemmer. NBU er ungdomsorganisasjonen til Norges Bondelag. De arrangerer blant annet landsstevne hvert år hvor bygdeungdom fra hele landet møtes til ulike tevlinger i mer eller mindre tradisjonelle/ bygdeorienterte aktiviteter slik som eksteriørbedømming av ku, spekematanretning og swing. NBU består av lokallag over hele landet som arrangerer faglige møter, kurs og ikke minst bygdefester. Dette er også en 'match-making' arena for bygdeungdom og det kalles ofte for «Norges største ekteskapsbyrå» (Rasmussen, 2022) .

Både Kristoffer og Sigrid fra den påtroppende generasjonen har vært aktive i NBU gjennom ungdomstiden og har størsteparten av sitt sosiale nettverk fra denne arenaen. Begge har også møtt kjærestene sine her. Sigrid mener at det har en stor verdi at hun har mange i sitt nettverk som vet hva det dreier seg om å skulle ta over en gård, særlig i ungdomstiden fordi hun i skolesammenheng følte seg litt alene om å det å ha lyst til å bli bonde. Det å bli med i NBU var på en måte en slags identitetsbekreftelse:

« [...] så vi har veldig mange venner som skal ta over gård, eller har tatt over eller som på en måte er i akkurat samme situasjon som oss. Så det tror jeg, det har blitt et helt annet miljø [...] Så det tror jeg absolutt har vært veldig viktig, og jeg tror kanskje egentlig at jeg på mange måter fant litt min greie når jeg kom inn i BU».

Kristoffer trekker frem hvor viktig Bygdeungdomslaget har vært for å skape seg et nettverk med fremtidige kollegaer og muligheten til å lære av andre som holder på med mer eller mindre det samme fra både fjern og nær:

«Der [i BU] har jeg jo blitt kjent med veldig mye folk og man har knyttet kontakter. Du blir på en måte kjent med dine fremtidige kollegaer da (...) Og, samtidig det å knytte kontakter utenfor fylkesgrensene har jeg også gjort og som jeg fortsatt har kontakt med og bruker ved behov da. Så det er også veldig viktig i landbruket, å skape et godt kontaktnett. Å kunne lære av andre bønder, enten dem er fra nær eller fjern da. Det er veldig viktig»

Jenny fra den påtroppende generasjonen har aldri vært med i NBU og har ikke hatt noen i sin vennekrets som også skal overta gård. Dette er noe hun har tenkt på med bekymring etter at avgjørelsen ble tatt.

«[...] men så ser jeg jo liksom nå at det er masse sånn rundt sånn med BU og alle sånne ting som jeg føler liksom mange som skal ta over en gård har vært en del av da, men som jeg ikke har vært»

Samtidig, etter at avgjørelsen om overdragelse ble tatt har hun fått øynene opp for sosiale arenaer hvor unge bønder kan bli kjent slik som generasjonsskiftekurs hos Bondelaget, markvandring med landbruksrådgivningen etc., og synes at det er kjempeviktig:

«Så det fins liksom sånne ting da. Så jeg tenker at har du muligheten til å være med på det så synes jeg det er veldig alright»

På bakgrunn av at landbruksbefolkningen blir mindre og mindre kan det tenkes at organisasjoner som NBU blir desto viktigere, da møteplasser for unge bønder kanskje ikke oppstår like naturlig lenger. Når det er langt til kollegaene kreves det kanskje desto mer organisering for å samles.

4.4 Storsamfunnets holdning til bønder

I materialet kan det se ut til at de to kohortene kanskje har opplevd et paradigmeskifte hva angår storsamfunnets holdning til bønder. Mens flere av informantene fra foreldregenerasjonen har følt seg uglesett av storsamfunnet på grunn av de statlige overføringene, forteller den påtroppende generasjonen at de opplever at de er med på et viktig samfunnsoppdrag og at storsamfunnet i større grad verdsetter jobben de gjør.

4.4.1 «Vi var snyltere i samfunnet»

Pål fra foreldregenerasjonen forteller at han fra slutten av 80-tallet og frem til begynnelsen på 2000-tallet hadde en følelse av at politikerne som satt ved makten og samfunnet ellers så ned på bønder og snakket i negative ordelag om hvordan bøndene ble subsidiert:

«Sånn i opinionen, med synet på bønder da spesielt. Og landbrukspolitikken da, hvor spesielt høyresiden, ja ikke bare på høyresiden, egentlig hele det politiske miljøet da, har... Ja, jeg hørte det på 90-tallet og kanskje tidlig 2000-tallet at vi var snylterne i samfunnet. Vi fikk overføringer uten å gjøre noen ting som helst»

På spørsmål om hva som har vært den største utfordringen gjennom livet som bonde trekker Tor først og fremst dette med storsamfunnets negative holdning til bønder:

«Altså nå, det har jo snudd litte grann, men det har jo vært en periode der dette med bønder ikke har vært noe positivt. Altså storsamfunnet har sett på oss som snyltere og den jobben vi har gjort har ikke vært så veldig viktig fordi at maten er dyr og vi er grunneiere som nekter folk å bygge hytter og... ja, slike ting som jeg har synes har vært... Det har ikke vært noe enkelt... Særlig dette med at betydningen av at det du gjør ikke er fornuftig, altså nesten sett ned på».

Petter forteller også om at han mener bøndene har fått mye pes fordi de får så mye tilskudd og mener problemet kommer av at den menige forbruker ikke har begreper om hvordan prissystemene fungerer:

«Det er jo så mye snakk om at vi bønder får så mye tilskudd, men hele Norge er jo tilskuddsstyrt. Så... Aberet er at jeg har fått det direkte inn til meg som person, da blir det ikke sett på som en bedrift. At gården er en bedrift. Men ikke sant, det er vel avisbransjen i Norge som får mest tilskudd per person. Og du vet jo, journalister – Trygve Hegnar han kritiserer jo landbruket og at dem får så mye, men han er jo en av de nissene som får mest av staten. Så, det... Jeg vet ikke hvordan man skal komme unna det, men jeg har bestandig sagt det «vi kan gjerne kutte ut tilskudd» for det er jo ikke jeg som får tilskudd, det er jo den menige forbruker. Så kutt gjerne tilskudd til meg også betaler forbrukeren mer av varene. Det er så mange som kakler om dette, også skjønner dem ikke at det er faktisk for at maten skal bli billigere i butikkene til deg som forbruker»

I følge Lønning (2000, s. 109) fikk det såkalte «bondehatet» et oppsving under krigen, da det var matmangel i byene og bybefolkningen følte at bøndene plutselig hadde overtaket på dem. Ellers handler dette «hatet» om at en mener bøndene får for mye statlige overføringer samtidig som at maten er «verdens dyreste» - denne typen hets fikk særlig fotfeste på 90-tallet, da matvareprisene økte (Fjeldavli & Bjørkhaug, 2002, s. 113). Det kan også forklares med en oss og dem tankegang mellom by- og bygdenorge (Sandhei, 2006).

4.4.2 En viktig jobb

Fra den påtroppende generasjonen var det ingen som tok opp dette med negative holdninger til bønder, og flere nevnte at de følte at de var med på et viktig samfunnsoppdrag. Marthe er veldig opptatt av hvor viktig landbruket er for oss alle og beklager seg over den dårlige lønnsomheten som ikke står i stil til viktigheten av jobben:

«[...] for nå er jo dette så interessant med tanke på tiden vi lever i: At vi er så avhengige av den norske bonden og norsk mat er så viktig, og burde blitt verdsatt mye, mye mer enn det det gjør i dag [...] Og ikke minst det med lønnsomheten, det må verdsettes mye mer. Altså det er jo ikke noe lønnsomhet da»

Sigrud uttrykker også at hun som sykepleier synes det er meningsfullt og viktig å skulle produsere mat fordi den er både sunnere og tryggere enn mye av den maten vi importerer:

«Ja, og [jeg er] veldig opptatt av og interessert i kanskje særlig matproduksjon da... at det er viktig at vi spiser norsk mat og hva vi ikke får – og det er kanskje også fordi man er sykepleier da. Fordi man ser den der helsebiten i ting da. At det er en litt sånn blandet interesse der. Ja, sånn i forhold til antibiotikabruk og hvordan man bruker det her i Norge forhold til andre land og...ja.»

Guro synes også at noe av det beste med å være bonde er at man føler at man gjør noe viktig, både med tanke på matsikkerheten og også klima:

«Også må vi jo ha mat, så det føles veldig nyttig å bidra på en måte i det grønne skiftet da, sånn som jeg ser det».

Lønning (2000) fant også at den mistroiske holdningen til bønder var i ferd med å gå over blant ungdommen og først og fremst satt igjen hos de middelaldrende og eldre da han gjorde sine undersøkelser på slutten av 90-tallet. Pål fra foreldregenerasjonen forteller at han har merket seg et taktskifte når det kommer til hvordan ungdommen snakker om bønder i dag:

«Men nå kommer det, med den nye generasjonen og det politiske bildet nå, så tror jeg at det blir til det bedre. Jeg føler det. Og når jeg snakker med yngre folk, som er 30 år yngre enn meg, så er det en helt annen giv for landbruket. Det virker sånn altså. Og dem ser på råvarer, ser på matvarer på en helt annen måte enn det min generasjon gjør, drar til Sverige og handler, gjør dem. Men den trenden føler jeg nå har snudd med den nye generasjonen og nå kommer jo den miljøprofilen inn i bildet – det er jeg veldig takknemlig for»

Videre forteller han at dette også er noe som han har observert blant unge som ikke har noen tilknytning til landbruket i utgangspunktet:

«Ja, og jeg ser liksom venninner av dattera mi i [By], de er liksom i et helt annet miljø og nesten ikke vært på «landet» noen gang, som de sier. Men selv de har liksom et helt annet syn på bærekraft og måten vi produserer mat på, enn det ungdom for 25 år siden eller 20 år siden hadde, eller kanskje bare 10 år siden. Da hvor pris var det eneste»

Tor mener også se at holdningen til bønder har forandret seg fra tidligere:

«Nå tror jeg vel det kanskje har forandret seg litt, eller det forandrer seg litt nå fordi dem ser at det er en betydning at det produseres og kanskje produseres over hele landet også da»

I en NRK-artikkel fra mai 2021 hevdes det at både bøndene og faglagene har merket en holdningsendring i storsamfunnet. Dette kom særlig tydelig frem da det ble brudd i forhandlingene og aksjoner i forbindelse med bondeopprøret. Holdningsendringen sees særlig i forhold til koronapandemien, hvor det norske landbruket fikk mye oppmerksomhet i det offentlige ordskiftet som en viktig del av beredskapen ved kriser (Krømke, 2021). Dette var

altså et slags moment for å belyse hvor avhengige vi er av bøndene som produserer maten vi spiser.

4.5 Kårordningen

Når en snakker om generasjoner i landbruket er kåravtaler et sentralt punkt. Kårordningen har eksistert lenge, i hvert fall siden 1400-tallet. Kåravtalene skulle sikre de aldrende gårdbrukerne husly, mat og omsorg når de ikke lenger kunne arbeide selv (Sogner, 2003, s. 219-221). Denne arbeidsoppgaven ble pålagt de nye gårdbrukerne og sikret de gamle en trygg alderdom. Kåravtaler kunne også inngås selv om de nye brukerne ikke var etterkommere av kårfolket (Sogner, 2003, s. 219). Utover 1800-tallet ble kårkontraktene stadig mer krevende for den tilkommende generasjonen, noe som skyldes en kombinasjon av stor etterspørsel etter gårdsbruk og at levealderen økte. Derfor kunne en risikere å måtte sørge for de eldre i flere tiår (Sogner, 2003, s. 222).

I 1936 fikk en for første gang et offentlig program som skulle sikre de gamle en verdig alderdom ved at det ble innført behovsprøvd alderstrygd. I 1957 ble alderstrygden allmenn og familien som økonomisk sikkerhetsnett for de gamle ble opphevet (Sogner, 2003, s. 223). Likevel lever fortsatt kårordningen videre, selv om den har skiftet karakter. I dag er det først og fremst boretten som er aktuell, da mange av de andre oppgavene som tidligere lå under kårkontraktene nå tas hånd om av staten (Berntzen, 2020). En finner stort sett ikke lenger kontrakter som innebærer at den nye generasjonen skal gi de eldre fullpensjon og pleie til siste åndedrett (Bolstad, 1993). Bolstad (1993) hevder også at kårkontraktene før i tiden var avtaler inngått mellom menn (fra tiden da bare gutter hadde odelsrett) som impliserte en stor arbeidsbyrde for de inngiftede kvinnene, uten at de egentlig utgjorde en part i avtalen. Dette var fordi de fleste av avtalepunktene innenfor kåret var typisk kvinnearbeid slik som matlaging, renhold, vask og stell. Det eneste odelsguttens måtte sørge for var å holde de gamle med ved.

Det at vi lever lenger og at mange er spreke lenge etter pensjonsalder, preger nok også dagens kår-situasjoner, og det er kanskje i større grad snakk om en slags gjensidig omsorgsutveksling, heller enn at barna tar vare på de gamle. Dagens besteforeldre er svært involvert i barnepass og annen avlastning og strømmen av tjenester andre veien er betydelig mindre – i hvert fall i de første årene (Jervell, 2002, s. 101; Sogner, 2003).

4.5.1 Intergenerasjonell omsorg

I mine data ser det også ut til kårordningene først og fremst yter omsorg motsatt vei, altså fra foreldregenerasjonen til den påtroppende generasjonen¹⁰. Det foregår hovedsakelig ved at foreldregenerasjonen hjelper til med både gårdsarbeid, barnepass etc. Økonomisk ser kåravtalene ut til å være fordelaktige for både foreldregenerasjonen og den yngre generasjonen, fordi det ofte innebærer en prisreduksjon i overdragelsen og minimale boutgifter for foreldregenerasjonen. For Guro var det å gi foreldrene muligheten til å bli gamle på gården en motivasjonsfaktor i seg selv når hun bestemte seg for å ta over gården og hun hadde sett for seg at hun kunne ta seg av dem.

«Så jeg ville at mamma og pappa skulle bli gamle gården, eller få lov til å slippe å måtte flytte da – på gamlehjem før dem liksom ja... Å kunne være i nærheten av dem når dem blir eldre da»

Etter overtakelsen ble hun imidlertid overasket over hvor mye hjelp hun har behøvd andre vegen, særlig i forbindelse med svangerskap, fødsel og barseltid. Det at faren har kunne gått i fjøset både før og etter fødselen har vært helt uunnværlig.

«Og jeg fikk jo ikke gjort noen ting. Altså det var jo sånn «oisann, var det sånn det skulle gå...». Så der igjen så var det takket være pappa da, som står på og går i fjøset og fortsatt går i fjøset og ordner og...»

Jenny forteller også at hun aldri har kunnet se for seg at foreldrene skal flytte til noe annet sted enn kårboligen og fremhever de positive sidene ved å ha faren og all hans erfaring rett i nærheten. Hun trekker også frem dette med barnepass:

«Så det med... både det med å være flere på gården, med barna og barnevakt og liksom den der. Men også den der kunnskapen som jeg føler at pappa har da, som er veldig alright å bare ha vegg i vegg. Så for meg har det liksom aldri vært aktuelt føler jeg med noe annet»

Sigrid forteller at hun helst skulle hatt foreldrene sine litt lenger opp i vegen) i stedet for på samme tun, men samtidig fremhever hun også fordelene ved all hjelpen man har tilgjengelig:

«Men det blir sikkert kjempefint når vi får barn. Da kan vi sende dem bort dit... Når man har liksom lett tilgjengelig barnepass og... og hjelp til alt mulig da. Og pappa, han er jo ikke 60 en gang liksom, han blir jo... han har jo masse, han kommer jo til å hjelpe oss mye i mange år til liksom, som vi ellers hadde måttet...»

Foreldrene på sin side peker også på hvordan det føles godt at det fortsatt er bruk for en. Tor forteller at han får mye glede ut av å fortsatt gå i fjøset:

¹⁰ Informantene fra foreldregenerasjonen i dette prosjektet er alle relativt unge og spreke, og det kan hende at dette hadde sett annerledes ut om utvalget hadde vært eldre.

«Nå, som jeg er kårkall da, så har du jo fortsatt... det er fortsatt viktig at du er med. At du er av betydning, du slipper å tenke på at du blir sittende rolig når du blir pensjonist da. Det er fortsatt bruk for deg. Det er jo en bra ting»

Informantene fra foreldregenerasjonen forteller også at når de ikke lenger er til nytte, ser de for seg å flytte. Pål forteller om hvordan de kan være hjelpelige med både barnepass og annen jobb på gården, men at de ikke har tenkt å bo i kårboligen livet ut:

«Så planen vår er å bo her, til vi må på en annen plass hvor det er mer tilrettelagt.»

Også «Harald» forteller om hvordan de hjelpe til og bidra ved å bo i kårhuset, men ser heller ikke for seg en avtale som skal vare livet ut.

«Så det er ikke noe... hvis vi tar en sånn leievariant, så er ikke dette noe livsvarig kår, det er rett og slett at vi leier dette huset her så lenge vi synes det er allright å bo her».

4.5.2 En usynlig velferdsstat

Denne avhengigheten av å ha foreldregenerasjonen i nærheten danner grunnlag for mange interessante spørsmål: Er det her snakk om et ulønnet og usynlig arbeid som muliggjør at den yngre generasjonen kan ta over gården, få barn og i tillegg ha jobber utenom? For å forstå denne dynamikken kan vi se til Kari Wærness og hvordan hun ved å telle antall timer kvinner brukte på «usynlig» (ikke lønnet, ikke kvantifisert) arbeid i hjemmet, malte opp et bilde av en usynlig velferdsstat som holdt hjulene i gang (Wærness, 1978). Det kan se ut som at kårfolkene i dag utgjør en slags usynlig «velferdsstat» for den påtroppende generasjonen og dette faktumet utfordrer dermed fortellingen om at det er få hender i sving i dagens landbruk.

4.6 Oppsummerende diskusjon

Det er altså mange forandringer som har foregått fra foreldregenerasjonen til den påtroppende generasjonen som kan være med å påvirke hvilke vurderinger dagens odelsberettigede gjør. Mange av disse må sees i sammenheng med den generelle samfunnsutviklingen, hvor blant annet normene for hvor lang utdanning man tar og når man får barn har endret seg. Kanskje enda viktigere er hvordan rammebetingelsene for å drive en gård har endret seg mellom de to studerte generasjonene: Fra optimisme og lovnader om inntektsutjamning til dagens dugnadsbaserte vilkår.

Et sentralt punkt jeg har vært innom i dette kapittelet handler om hvordan det å ta over en gård har gått fra å være en slags selvsagthet man ikke har satt spørsmålstegn ved, til i større grad å bli et aktivt valg. Foreldregenerasjonen vektlegger også at de ikke har villet legge noe press på sine barn, kanskje fordi de selv opplevde det i sin tid. Her kan det likevel diskuteres

om den påtroppende generasjonen er fritatt for press, fordi det er vanskelig å frikoble seg fra tradisjon, forventninger fra familien og stedbundethet. Dermed kan det hende at endringen først og fremst er på det diskursive planet, samtidig som det også har skjedd vesentlige forandringer i rammebetingelsene som rent faktisk gjør det til en større utfordring å overta en gård i dag.

Det at det har blitt stadig færre bønder gjør at det sosiale livet og tilgangen til kollegaer for den påtroppende generasjonen har blitt vanskeligere. Faktumet at bønder jobber mye og til ugunstige tidspunkt gjør også at man går glipp av mange sosiale møtepunkter. Den påtroppende generasjonen er nok i større grad «tidsminoriteter» enn foreldregenerasjonen, fordi de er mindre i antall enn foreldregenerasjonen. Dagens unge bønder må kanskje i større grad aktivt oppsøke arenaer for folk med samme interesser. Her er særlig bygdeungdomslaget en viktig arena i ungdomstiden, fordi det gir mulighet til å samle likesinnede og en kan danne fremtidige kollega-felleskap. Bygdeungdomslaget er ikke minst en glimrende arena for å finne seg en kjæreste som også er interessert i gårdsdrift.

Foreldregenerasjonen forteller om opplevelser av at de ikke har fått anerkjennelse av storsamfunnet for jobben de har gjort, og de har opplevd perioder hvor bønder har blitt omtalt som snyltere i samfunnet i det offentlige ordskiftet. Selv om rammevilkårene har blitt dårligere fra forrige generasjon frem til i dag, virker det som at storsamfunnet i dag anerkjenner at bøndernes jobb er viktig i større grad enn tidligere. Her kan det tenkes at koronapandemien fungerte som en slags øyeåpner for mannen i gata. Dette kan være en motivasjonsfaktor i seg selv, nemlig at man føler at man er med på noe viktig og at en har en samfunnskritisk rolle.

Jeg vil også trekke frem hvor involverte foreldrene fortsetter å være etter gårdsoverdragelsen. Om dette utgjør en usynlig velferdsstat som er med på å muliggjøre hvordan den påtroppende generasjonen kan drive gården, få barn og jobbe utenom hadde vært spennende å se nærmere på. Dette viser også hvordan man fortsatt trenger mange hender på en gård, om enn på en annen måte enn tidligere.

5.0 Betydningen av sted

Utvalget i denne oppgaven kommer fra to steder som representerer to vidt forskjellige kontekster i landbruks-Norge: Et korndistrikt i sentrale strøk og et fjellandbruk/ husdyrdistrikt. Utvalget fra det sentrale korndistriktet består kun av kornbønder, mens utvalget fra fjellbygda består av husdyrbønder. Dette legger dermed ikke bare opp til en geografisk komparasjon, men også en komparasjon på tvers av produksjoner. Kornproduksjon er typisk for det sentrale korndistriktet og husdyrproduksjon er typisk for fjellbygda. Dette skyldes både naturgitte forutsetninger, men også kanaliseringspolitikken som har blitt ført siden etterkrigstiden som ble nevnt innledningsvis. Mens korndistriktet ligger sentralt og bynært, med kort vei til store og mangfoldige arbeidsmarkeder og et relativt stort press på arealene i forbindelse med boligbygging, infrastruktur o.l, ligger fjellbygda mer grisgrendt til. Landbruket her kan karakteriseres som fjellandbruk som domineres av mjølkeproduksjon, sau, geit og ammeku. Planteproduksjon utover potet er vanskelig. Dette er også et område hvor utmarksbeite og seterdrift er viktige komponenter i driften (Statsforvalteren, 2019). Fjellbygda er også et av områdene hvor rovdyrkonflikten preger landbruksnæringen (Strand et al., 2018).

Disse stedspesifikke kontekstene former de odelsberettigedes mulighetsrom, både med tanke på produksjonstyper, arbeidskrav, motivasjoner for å overta og muligheter for å skape seg en fulltidsarbeidsplass på gården ved hjelp av attåtninger.

5.1 Forskjeller mellom produksjonstyper

Det er en generell tendens i landbruket at man i løpet av de siste generasjonene har gått fra å drive med mangesysleri, til en mer spesialisering av produksjonene (Almås, 2004, s. 327-328). Dette har foregått over tid, men det har særlig resultert i at en har fått ulike produksjonsformer på ulike steder. Disse former bondetilværelsen på forskjellige måter.

5.1.1 Spesialisering av produksjonene

Et sentralt moment i datamaterialet er at informantene fra foreldregenerasjonen i det sentrale korndistriktet har opplevd en spesialisering av produksjonen i sin levetid – fra å drive med mye forskjellig når de vokste opp, til kun kornproduksjon i dag. Alle forteller om et mangfoldig familiebruk i deres barndom hvor de drev med både melkeproduksjon, slaktegris, korn, poteter og gras, og hvor stort sett begge foreldrene var heltidsbønder.

«Det var vel 16-17 melkekuer pluss kalver og påsett. Pluss et grisehus med en 12-13 purker. Smågrisproduksjon og slaktegrisproduksjon – det dem hadde plass til. Og høner»

Pål prøvde seg også som ammeku-produzent når han tok over driften, men valgte etter hvert å legge det ned og kun produsere korn, grunnet utslitt bygningsmasse og liten lønnsomhet i produksjonen.

«Da stod vi liksom på trappene: skal vi fortsette så må vi bygge nytt fjøs og jeg så at økonomien i ammeku-produksjon var like dårlig da som nå, så da valgte jeg å kutte ut rett og slett og fortsatte da med korn»

Karl mener han ble vaksinert mot å bli melkebonde fordi han så hvor mye foreldrene jobbet og hvor lite det kastet av seg. Han var helt tydelig på at om han skulle bli bonde ville han bare drive med korn.

«(...)men jeg hadde tenkt at vi skulle flytte hit fordi det jeg tenkte som tenåring det var at jeg skulle aldri ha kyr. Jeg skjønnte det at det å ha bare korn, det var noe helt annet»

Selv om spesialiseringen av produksjonen er mer tydelig i datamaterialet fra det sentrale korndistriktet, forteller også informantene fra fjellbygda om en mer mangfoldig produksjon da de var små. Seterlivet var også sentralt i driften da de var små. Hos Tor, der de nå kun har melkeproduksjon var det også sau og geit når han var guttunge. Han forteller også om et aktivt seterliv om sommeren, med masse lekekamerater i setergrenda. Nå er det bare de som fortsatt har dyr på setra i setergrenda og han forteller om et kulturlandskap som gror igjen:

«Og der var det jo tre aktive setrer og alle hadde også geit, så det var vel rundt 100 geiter som gikk der i området med stort og smått. Så det vistes veldig godt på kulturlandskapet. Det var veldig flatt, og nå ser vi jo at det vokser igjen og det er bare vi som har dyr der nå».

5.1.2 Forskjell på arbeidsintensivitet og investeringskrav

Ifølge en undersøkelse gjennomført av SSB jobber en gjennomsnittsbonde 53 timer i uken (på og utenfor bruket), men her er det stor forskjell mellom produksjonene. En melkebonde jobbet i 2004 i snitt 51 timer på bruket i uken, mens en kornbonde «bare» jobbet 19 timer på bruket i uken (Løwe, 2004). Informantene fra det sentrale korndistriktet snakker i større grad om gårdsdriften som en bigeskjeft. Kristoffer sier at:

«Det er hobby gårdsdriften min»

Dette må sees i sammenheng med kornproduksjonens natur. Når du kun driver med kornproduksjon, er det særlig to arbeidsintensive perioder i løpet av året: Våronna og skurdonna. Våronna innebærer jordbearbeiding (pløying, slodding og harving) før en sår kornet. Skurdonna foregår på høsten og innebærer tresking, tørking og levering av kornet. Det

er også litt arbeid gjennom vekstsesongen også: Plantevern, lusing av uvedkommende arter ol. Uansett innbyr denne driftsformen i alle tilfeller til at en kan ha «vanlige» jobber utenom og man har muligheten til å ta seg ferie uten avløsning. På vinteren er det ingenting som må gjøres i forbindelse med planteproduksjonen. Andgard (2009) fant at det var en større vilje til å overta gårder som bare hadde kornproduksjon enn gårder som hadde andre produksjonsformer. Når det er sagt kan dette også henge sammen med det faktumet at gårdene hvor det kun drives kornproduksjon stort sett befinner seg i sentrale strøk – hvilket også utgjør en motivasjonsfaktor (Andgard, 2009).

På den andre siden trekker likevel flere av informantene fra det sentrale korndistriktet, særlig fra foreldregenerasjonen, frem dette med vedlikehold av bygningsmasse som en stor arbeidspost. Gårdene i dette området er ofte store og har mange driftsbygninger. Karl forteller at:

«(...) men så er det dette med en sånn eiendom. Ja, vi dyrker korn, ja. Men det er en eiendomsmasse som skal tas vare på (...) Så det har jeg jo brukt mere tid på, enn å pløye og skurdtreske».

Når en kun driver kornproduksjon, jobber en også ofte mer utenom. Vedlikeholdsarbeidet oppleves dermed som en større arbeidspost fordi en må i større grad ta det i bolker, enn hvis en likevel har gården som hovedarbeidsplass for en eller begge brukere (Andgard, 2009, s. 22). Dermed kan det godt hende at det egentlig ikke er forskjellen på mengden vedlikeholdsarbeid som er det fremtredende, men at det i større grad oppleves som en isolert arbeidspost når man ser på gårdsdriften som en bigeskjeft.

Informantene fra fjellbygda snakker mer om gårdsdriften som en slags hovedeskjeft, selv om de også stort sett har annet arbeid utenom. Hos Simen er kona fulltidsansatt i fjøset og hos Guro sjonglerer hun melkeproduksjonen og en 80 % stilling – noe som aldri hadde latt seg gjøre uten hjelp fra faren i fjøset. Hun snakker dessuten om lønnsarbeidet som noe hun gjør «utenom» og som tar verdifull tid fra driften. Men, økonomisk er det ikke forsvarlig å ikke ha inntekt utenfra, i hvert fall med tanke på at hun skal bygge om fjøset.

«Ja, jeg må [jobbe utenom], men jeg vil ikke da. Jeg har det kjempeslett nå, egentlig [i mammapermisjon] [...] Men det er veldig tøft å skulle både være der og gi liksom, og så skal du drive en gård. For det er jo... hvis man vil drive godt da, så bør man jo være tilstede. Det er i hvert fall det jeg føler på. Men ... i driftsplanen så ligger det inne at jeg henter inn inntekt fra utenfor. Så ja, det forplikter»

Dette med å fornye driftsapparatet er også mer tilstedeværende i materialet fra fjellbygda. Guro venter spent på om hun får investeringsstøtte fra Innovasjon Norge til å bygge nytt fjøs,

hvilket er en forutsetning for at hun kan fortsette driften. Dette er fordi fjøset de har i dag er fra 60-tallet og er gammelt og tungdrevet. Dessuten ligger det et krav om omlegging til løsdrift¹¹ i horisonten. Dette må være oppfylt innen 2034. For mange melkebønder betyr dette at hvis en skal fortsette driften, må en gjøre store investeringer (Fjellhammer et al., 2017). Utvidelse av driften skjer ofte i sammenheng med ombygging av fjøs og overgang til melkerobot, fordi det ligger et implisitt krav om at en må øke produksjonen for å kunne forsvare investeringen. Guro kunne egentlig helst tenke seg å fortsette med en relativt liten besetning, men for å få investeringsstøtte kan det hende at hun må øke produksjonen.

«Så da er det å fortsette med melk, og egentlig så liker jeg den størrelsen som vi er på [...] Så jeg tenker at det, det skal jeg klare liksom. Det er overkommelig for meg da, den driften som er i dag. Og da har vi og litt sånn føroverskudd, og det synes jeg er godt med tanke på de klimaendringene som skjer [...] Men så er det sånn at en må egentlig utvide da, for å få råd til investeringene»

Hos Simen har de et relativt nytt løsdriftsfjøs med melkerobot, men det er likevel behov for ytterligere utbedringer i nær fremtid. Simen forteller at når de fikk seg melkerobot måtte de gi seg med setring, fordi produksjonen ble så stor at det ikke lot seg gjøre å ha dyrene på setra sommerstid.

«Når du setter inn robot så girer du opp kvoten en del (...) Men da har vi bare ungdyr og tomkyr som går oppå [setra]. Så da blir ikke den så mye brukt til annet enn som feriested og ja. Nei, den blir nesten ikke brukt da»

Når det er sagt forteller Petter, Simens far, at de egentlig aldri fikk nytt «det gode bondeliv» før de utvidet produksjonen heller, fordi de alltid har jobbet så mye utenom:

«Eller aberet er jo at vi har ikke fått nyte gårdstilværelsen mer, ikke sant. Så mye som man kunne, man kunne ha nytt det enda mer. Men det er fordi vi har jobbet fullt utenom hele tiden for å klare å bygge opp det, så vi har liksom ikke fått nyte det gode seterlivet og... På en sånn måte som en kunne ha gjort da - hadde en bare vært bonde»

Utvidelse av drift og økte produksjonskrav er imidlertid ikke unikt for melkeprodusentene. Kristoffer fra det sentrale korndistriktet tar også opp dette med at hvis han skal kunne forsvare investeringer i sitt driftsapparat er han nødt til å få tak i mer leiejord:

«Men, samtidig så har jeg et ønske om å utvide fra de 200 målene vi har i dag, mye på grunn av at det er vanskelig å fornye seg i driftsapparatet sitt på 200 dekar. Hvis du vil kjøpe en såmaskin som plasserer kornet på en bedre måte og etter et annet prinsipp som jeg kanskje har troen på agronomisk da, så er det vanskelig å forsvare den investeringen på 220 dekar. Så derfor, sånn 400-600 mål hadde kanskje passet fint, tenker jeg nå da»

¹¹ I et løsdriftsfjøs kan kyrne bevege seg fritt, og står ikke bundet på bås. Kravet om at all mjølke- og storfeproduksjon skal foregå i løsdriftsfjøs skal være innfridd innen 2034.

5.1.3 Rovdyrkonflikten

Rovdyrs tilstedeværelse plager ikke en kornprodusent, men kan gjøre livet surt om en har husdyr, særlig om en del av driften går ut på utmarksbeiting¹². Utmarksbeiting regnes som særlig effektiv ressursutnyttelse, fordi en kan produsere mat på arealer som i utgangspunktet ikke er dyrkbare. Drøvtyggere som ku, sau og geit kan nytte seg godt av graset som vokser i utmarka, dessuten er de flinke landskapspleiere og er med på å holde kulturlandskapet i hevd (Hind, 2019). I et selvforsyningsperspektiv er dermed utnyttelse av fôrressursene i utmarka svært viktig, også fordi drøvtyggerne i utgangspunktet ikke trenger kraftfôr (som lages av råvarer som kunne gått til menneskeføde direkte).

Rovdyrproblematikken svært tilstedeværende i fjellbygda. Hos Tor og Guro kunne de fortelle om et ublidt møte med ulv på setra, som skremte kuene over li og hei. Gården Marthe har tatt over ligger i det som kalles et beiteprioritert område – men også relativt nære ulvesonen¹³. Dette betyr at selv om det i utgangspunktet er et område hvor utmarksbeite er en viktig del av bøndenes næringsdrift, blir det også jevnlig besøkt av ulv og annet rovvilt. Marthe, som har tatt over gården etter at saueholdet ble lagt ned, forteller om hvordan hun som jentunge gikk etter faren sin for å telle drepte og skadelidende sau etter rovdyrangrep. Hun mener det er nettopp dette som gjør at folk slutter med sau på utmarksbeite – og dermed også med sauehold. For henne personlig er dette også en av grunnene til at hun selv nøler med å begynne med sau igjen selv:

«Jeg er jo veldig glad i sau, men som jeg sukker tungt av, så er det dette med beiterettigheter i [beiteområde] der det er veldig mye ulv, som ellers i [fylke], som er inne på beiteprioriterte områder, langt utenfor ulvesonen... Ja, det å ha gått og tråkket etter pappa på somrene etter illeluktende kadavre – det er så brutale syn - dyr som ligger og lider, og de tar tid å finne dem igjen. Ja, det er frustrerende rett og slett. Og, ja jeg blir provosert når politikere i byene sitter og sier at «ja, men det har jo blitt færre og færre rapporterte skader» - Ja, men det er jo fordi at færre og færre... eller flere og flere orker ikke å sitte å se på at dyrene lider og dem kutter ut å drive av de årsakene (...) Så det med rovdyr er en stor hake ved det å eventuelt skulle starte med dyr igjen. Uten tvil.»

Dette resonnerer godt med funnene i en rapport om beitedyr i beiteprioriterte områder i nærheten av ulvesonen (Strand et al., 2018). I følge Strand et al. (2018) er tap av dyr til rovvilt en av de største grunnene til at bønder avvikler utmarksbeitebruken. Dette betyr også avvikling av husdyrholdet for mange. I rapporten kommer det frem at dette også er en stor psykisk påkjenning for bøndene – både fordi dyrene skamferes stygt av ulveangrep, men også

¹²Det er ikke sånn at husdyr på utmarksbeite ikke kan sameksistere med rovdyr. Det har blant annet blitt tatt til orde for å gjeninnføre gjeter-virksomhet i områder hvor det er store rovvilttap.

¹³ Område hvor ulven kan yngle. Går langs svenskegrensen fra Engerdal i nord til Halden i sør.

fordi man har en opplevelse av at myndighetene ikke tar deres næringsdrift på alvor. Det oppleves som at den vedtatte politikken om å opprettholde en bærekraftig ulvebestand i Norge, samtidig som man har dyr på utmarksbeite ikke er forenelige i praksis. Dessuten kompenseres en kun for tap av dyr, men ikke for tap av selve næringsgrunnlaget – som igjen oppleves som respektløst ovenfor selve næringen (Strand et al., 2018). Øverbye (2019) finner også at det å følge opp dyrene på utmarksbeite og finne drepte og skadde dyr er veldig tid- og arbeidskrevende for en gruppe som allerede jobber veldig mye. Beitesesongen, som i utgangspunktet skal være en lite arbeidsintensiv periode og en mulighet for en slags ferie for bøndene, blir dermed nedlesset i et psykisk utfordrende arbeid.

På bakgrunn av dette er det naturlig å tenke seg at svingninger i rovdyrpolitikken og forvaltningen av rovviltbestandene er med på å påvirke de odelsberettigede som skal ta over bruk der det drives husdyrproduksjon i områder som også preges av rovvilt. Det kan også være en årsak til at man kanskje velger en annen type drift som ikke innebærer risikoen ved å sende dyrene ut i rovviltområder. Det kan også tenkes at rovdyrproblematikken kan ha en avskrekkende effekt på det å overta i det hele tatt.

5.2 Perifert eller sentralt?

Informantene fra det sentrale korndistriktet poengterte at det å få bo på gården gjorde overtakelsen mer attraktiv. Muligheten for å komme seg inn på et presset boligmarkedet til en redusert pris og samtidig få god plass og bo sentralt trekkes særlig fram her. I fjellbygda var ikke disse motivasjonsfaktorene til stede, men nærheten til naturen, den gode plassen og de små lokalsamfunnene trekkes frem her.

5.2.1 Sentralt, men landlig

De unge odelsberettigede fra det sentrale korndistriktet trekker frem at en av motivasjonsfaktorene til å overta, er at det å ta over en gård betyr inngang på boligmarkedet i en attraktiv region med svært høye bolig- og eiendomspriser. Åsetesfradraget og muligheten for gaver og forskudd på arv i overdragelsen gjør at man kan få tilgang til boligmarkedet til en redusert pris. Dette samsvarer også med det Jervell (2002) finner om at inngang på boligmarkedet i seg selv kan være en motivasjon for å overta gård i sentrale strøk, fordi landbrukseiendommer tidvis takseres lavere enn vanlige boliger (Jervell, 2002, s. 96-97). Informantene trekker frem at det å overta gården gir mulighet til å leve sentralt, men samtidig landlig og at en får mye boltreplass. Sigrid synes nettopp dette er noe av det beste med å overta gården:

«Også får man bo her – det er 10 minutter til [knutepunkt], en halvtime til [By], 10 minutter til [knutepunkt]. Ja, samtidig som jeg kan bo her. Det er ingen som ser meg liksom, jeg kan gjøre akkurat hva jeg vil. Jeg behøver ikke å melde ifra om jeg skal ha 30-årslag liksom, til naboen»

Jenny mener også at den sentrale, men tilbaketrekte plasseringen har mye å si, særlig med tanke på at hun har små barn:

«Stort hus og stor hage (...) også er det litt morsomt nå som jeg liksom har blitt mor selv da. For nå ser jeg helt andre kvaliteter og (...) prøver å huske tilbake til min barndom og hva som liksom var stas og sånn når jeg var så liten, og bare gleder meg til at barna mine skal få vokse opp der da».

Kristoffer synes også at det er en stor fordel ved det å ta over gården at det også er et fint sted å bo. Det er et stort hus og god plass som han aldri hadde fått fatt på om det ikke hadde vært for at han har odelsrett:

«Nei da, det å kjøpe et frittstående våningshus for å si det sånn – er jo omtrent umulig. Så det er jo meget positivt og»

Sigrid tar imidlertid også opp en negativ konsekvens av at plasseringen er så attraktiv. Det kan nemlig også føre til at det kanskje ikke den er mest landbruksinteresserte arvtakeren som får ta over gården, fordi den med best odel vil overta bare for å bo der:

«Hvis jeg hadde vært vrang nok og hadde hatt to søsken til og yngste bror ville ta over, så kunne jeg sagt «Nei, jeg vil ta over fordi her vil jeg bo», også kunne jeg ha forpaktet bort all jorden. Jeg står jo fritt til å gjøre det, det bestemmer jo jeg selv»

Jenny forteller også at selv om det aldri egentlig har vært noen konflikt mellom søsknene om hvem som skal overta, har hennes lillesøster også tenkt at det er et fint sted å bo. Ikke fordi hun vil drive gården, men fordi hun kunne tenke seg å bo akkurat der:

«(...) mens søsteren min er kanskje den som jeg har merket mest på at hun har en veldig sånn hjemlengsel og tilhørighet da, til gården. Men det er egentlig mest liksom plassen og huset og liksom omgivelsene. Det er ikke driften»

Dette kan selvfølgelig også handle om det faktumet at man har en tilknytning til det stedet man vokser opp, uansett hvor den ligger, men søsteren hennes har faktisk bosatt seg rett i nærheten, fordi det uansett er et praktisk sted å bo. I følge Eldby og Nyhammer (2010) er det særlig på de minste og minst arbeidsintensive brukene motivasjonen for å overta oftest dreier seg om å bo på gården, mens på brukene der det drives arbeidsintensive produksjoner er det først og fremst interesse for gårdsdrift som er hovedmotivasjonen (Eldby & Nyhammer, 2010, s. 7)

Det sentrale korndistriktet kjennetegnes også av at det er et stort press på arealene og matjord blir stadig omregulert og nedbygd til fordel for prosjekter som anses å være av «storsamfunnets interesse» (Hillestad & Bungler, 2013). Harald trekker frem dette som noe han har måttet bruke mye tid på i årene som bonde:

«Jeg har en ringperm som jeg tror jeg har elleve skilleark i, som er offentlig infrastruktur eller offentlige inngrep på denne eiendommen da. Vei, jernbane, flyplass, høyspentlinjer, forsvaret, naturvern, arkeologi (...).»

På bakgrunn av dette kan det tenkes at baksiden ved å overta en gård i sentrale strøk knytter seg til at man kan stå i fare for å spises opp av sentraliseringsprosesser og sakte, men sikkert er eiendommen verken landlig eller tilbaketrasket.

5.2.2 Natur og lokalsamfunn

I følge Eldby og Nyhammer (2010) oppgir 3 av 4 av de som skal overta melkebruk at interesse for gårdsarbeid er den viktigste årsaken. Denne tendensen synes ikke åpenbar i mitt materiale fra melkeprodusentene i fjellbygda. Det de derimot trekker frem er savnet etter hjembygda og at det er stille, rolig og trygt. Marthe sier eksempelvis:

«Trygge omgivelser og mye natur, plass... Ja, ikke bare asfaltjungel og storby. Og etter å ha bodd i byen i mange år så begynte jeg å kjenne på hva jeg savnet. Og jeg savnet naturen, lukten av nyslått høy – oi nå blir vi veldig romantiske her- plassen»

Dette resonnerer også med Villa (2002, s. 237). Hun hevder at ideen om bygda som «trygg og god» og tilbyr gode oppvekstvilkår står særlig sterkt hos småbarnsforeldre. Guro trekker frem det levende lokalsamfunnet og at hjembygda byr på felleskap og mulighet til å føle seg viktig:

«Så jeg skjønnte at ville kanskje heller hjem til bygda der du kan skape ting sammen med andre. Så jeg følte veldig på den, at man får gjort så mye mer da – når man bor i en sånn... sånn som her da, vi klarer å ha [et teater] på setra liksom. Vi gjør jo ikke det alene. Det er ikke meg som person som gjør det, det er liksom fellesskapet. Og det synes jeg er veldig flott med å bo en sånn plass, er at du kan bidra så mye til lokalsamfunnet»

5.3 Ønske om å gjøre gården om til en fulltidsarbeidsplass

Et annet sentralt moment som skiller de to stedene, er at flere av informantene fra fjellbygda har etablert ulike turistorienterte attåtninger på gården. Informantene fra det sentrale korndistriktet ytrer også ønsker om å etablere ny næringsaktivitet på gården for å kunne gjøre gården om til fulltidsarbeidsplass, men er mer på idéstadiet og tenker ikke turistorientert. Det kan tenkes at mulighetsrommet for å skape seg en heltidsarbeidsplass også har noe å si i valgprosessen til den påtroppende generasjonen. Om den forrige generasjonen allerede har

etablert tilleggsnæringer kan det gjøre de unge odelsberettigede mer motiverte til å overta (Nordli, 2008).

5.3.1 Turistorienterte næringer

I fjellbygda, på gården hos Simen har de akkurat startet opp med hytteutleie, mens hos Guro arrangerer de hver sommer teateroppsetninger på setra. Selv om de bor i områder som ikke nødvendigvis er turistdestinasjoner i seg selv, er nærheten til en kjent turistdestinasjon og de naturskjønne omgivelsene noe de bruker for å trekke folk.

I følge Nordli (2008) er hovedmotivasjonene for å etablere turistbaserte tilleggsnæringer på et gårdsbruk at man ønsker å jobbe fulltid på bruket for enten én eller begge av brukerne. En annen motivasjon er at man kan gjøre gården om til en mer sosial arena. Den tredje motivasjonsfaktoren er at man på den måten får mer tid hjemme – dette er særlig aktuelt hvis man har barn. Dette kan også være en måte å diversifisere inntektsgrunnlaget og gi seg selv flere bein å stå på (Haugen & Vik, 2008). Disse holdningene reflekteres også i mitt materiale. Simen trekker frem dette når han forteller om deres satsing på hytteutleie. Siden hans kone jobber hjemme i fjøset kan hun kjenne på at hun blir gående mye alene.

«Men, det er først og fremst for å få til... eller om de utleiehyttene kan kombineres med produksjon på gården som ikke tar så mye tid, men at det til sammen på en måte kaster av seg på samme måte, og at [kona] kanskje kan drive litt utenfor gården også (...) for å på en måte få litt mer impulser. Sånn at hun ikke jobber seg kav i hjel»

Hos Guro, hvor de har teateroppsetninger på setra hver sommer er det også et kjærkomment sosialt påfyll. Dette er et prosjekt som ikke bare aktiviserer henne og familien, men som også er godt forankret i lokalsamfunnet. Hun mener at det er lettere å få til slike ting på små plasser fordi den sosiale veven er mer tilstedeværende og dette var også en av dra-faktorene for at hun flyttet hjem. Hun mener også at det er viktig at produksjonen på gården ikke blir spist opp av turistopplegget og at melkekua fortsatt står i sentrum for å bevare autensiteten:

«Men jeg har tenkt liksom, for meg er det viktig da at vi har liksom kua som en sånn grunnpilar, sånn at det ikke bare blir en sånn kulisse. Jeg føler jo ofte at, skal man begynne med turisme da innenfor landbruket, så blir det jo gjerne at man ikke driver med produksjon, også kanskje man har noen dyr. Og det er jo... Jeg synes det er en fordel å drive med, altså når du driver melkeproduksjon, da må du ha god dyrevelferd. Du må liksom prestere da, som bonde [...] Kanskje og fordi da kan du ikke kopiere det»

Tor, faren til Guro, er den eneste i mitt utvalg som ikke har hatt annet arbeid utenfor gårdsdriften. Det var han som startet opp med teateroppsetningene på setra og har vært involvert i mange andre kulturelle prosjekter i området på sin fritid. Han fremhever at han

synes det var viktig å kunne bruke det gamle seteranlegget til noe og at setre i seg selv drar folk fordi det vekker nostalgiske følelser:

«Så, i hovedsak så er det det at jeg synes det var viktig å kunne bruke det anlegget der. Vi ha jo hatt en del samarbeid med blant annet [fjellhotell] og sånt, med busslaster innover der som har brukt det huset og fjøset til servering og slikt. Også det å dra folk inn til... jeg tror at folk har et spesielt forhold til dette med setre og naturen rundt det, også når du får da en opplevelse, kulturell kunstnerisk opplevelse i det samme, så har i hvert fall det fungert veldig bra»

Han mener også at slike initiativer er særdeles viktig for å holde liv i distriktene og at folk flytter tilbake til bygda:

«Så det mye av det som har vært drivkraften og da. At du skaper noe i lokalmiljøet som er bra og [...] er viktig for identiteten og. Og det har jeg sett at mye av de større prosjektene som vi har hatt her, så har det vært med mye ungdommer i det, og dem kommer tilbake og er med. Mange av dem har jo flyttet tilbake hit igjen [...] Å skape gode miljøer er viktig for at folk skal komme tilbake. Vi er jo en sånn distriktskommune her, så det kommer ikke folk rekende på ei fjøl. Du må gjøre noe for at folk skal komme tilbake»

På bakgrunn av dette kan det tenkes at de gårdsbaserte turistnæringene kan være med på å gjøre fjellbygdene mer attraktive for ungdom å komme tilbake til. Dette kan kanskje dermed være et botemiddel mot fraflyttingen og forgubbingen som preger mange bygdesamfunn i dag (Almås et al., 2002, s. 11).

5.3.2 Mindre behov for kreative løsninger

Kombinasjonen av at en i det sentrale korndistriktet har tilgang til store jobbmarkeder og at kornproduksjonen enklere lar seg kombinere med arbeid utenfor, gjør kanskje at en ikke må tenke kreativt på samme måte. Likevel uttrykker Sigrid at hun godt kunne tenke seg å prøve å finne på en eller annen attåtæring, slik at hun kan være mer hjemme på gården, særlig med tanke på fremtidige barn. Hun ser imidlertid ut til å tvile litt på om det går an å få lønnsomhet i slike prosjekter:

«Vi har snakket litt om [...] altså for å si det sånn, grønnsaksproduksjon og den biten der blir jo ikke noe mindre populært i samfunnet ellers, så vi har snakket litt om det. Altså alt fra kruspersille-produksjon til andre typer grønt-greier. Vi har snakket om å ha utegris, vi har snakket om å leie, liksom bygge om ting sånn at man kan leie ut lokaler til ting, med litt event-greier av noe slag. Så vi har liksom flere ting vi kunne tenke oss. Så det tror jeg liksom at vi kommer til å gjøre. I hvert fall, nå jobber jeg hovedsakelig i Oslo, og bruker mye tid på å reise frem og tilbake, og når vi får unger og sånn så er det jo litt... ja det hadde jo vært deilig å hatt mere hjemme da, som vi også kunne ha tjent penger på. For det er man jo også avhengig av liksom. Det er ikke bare... Jeg tipper det er mange som har prøvd seg på en gårdsbutikk, også vet jeg egentlig ikke hvor mye det egentlig detter ut av penger i andre enden på en måte»

Kristoffer fra det sentrale korndistriktet er opptatt av at det å ha lønnsinntekter utenfor bruket gir en stor sikkerhet. Samtidig skulle han ønske at han ikke måtte belage seg på dette, slik at han kunne ha utvidet og etablert flere produksjoner på gården. Det kan se ut som at det først og fremst er den økonomiske usikkerheten i landbruket som setter stopper for slike planer for han.

«Om jeg om ti år har en 50% eller 70 %- stilling, det kan godt være, og en vesentlig større drift, det kan være. Men jeg tror nok at jeg er glad i lønnsinntekten ja. Også er det jo alltid et alternativ og en avveining om man skal utvide med andre produksjoner enn korn da. Jeg er stadig inne på tanken, da med tanke på å kanskje kunne redusere lønnsinntekten helt da. Den tanken streifer meg ganske ofte, men da er det jo en eller annen form for kjøttproduksjon eller melkeproduksjon eller tilsvarende, og det får vi hele tiden høre om hvor forferdelig miljøfiendtlig det er å spise kjøtt. Det er jo helt katastrofe [latter]. Så det er en usikker markedsituasjon da, sammen med igjen – store investeringskrav og en meget lav timelønn. Det gjør at jeg er ofte innom tanken, men slår den ganske fort fra meg igjen da»

I følge Kristiansen (2010, s. 4-5) er de vanligste tilleggsnæringene i sentrale strøk knyttet til utleie av lokaler og lagerplass. I sentrale strøk kan bøndene altså få mer igjen for at de har mye plass og stor bygningsmasse, fordi folk i nærheten ofte bor trangt. Karl, Kristoffers far, fortalte at siden fjøset står tomt hos dem har han benyttet anledningen til å leie ut til folk som trenger et sted å mekke bil:

«Også har jeg gjort om kufjøset som far bygde i -70. Det er utleie til gutter som holder på med bil. Så det gir egentlig ganske gode utleieinntekter».

5.4 Oppsummerende diskusjon

I dette kapittelet har jeg tatt for meg hvordan de stedspesifikke faktorene spiller inn på de odelsberettigedes vurderinger. For det første legger ulike steder opp til ulike produksjoner. Dette er et resultat av kanaliseringspolitikken og har gjort at man driver mer spesialiserte produksjoner på gårdene nå enn tidligere. De ulike produksjonstypene jeg særlig har sett på her er kornproduksjon og melkeproduksjon. Melkeproduksjon er mye mer arbeidsintensiv enn kornproduksjon og de som driver med melkeproduksjon kan i større grad kalles heltidsbønder enn de som kun driver kornproduksjon – det er mer på hobbybasis. Med melkeproduksjon kommer det også ganske store investeringskrav for å holde tritt med regelverk o.l. Et annet aber som medfølger husdyrproduksjon, kanskje særlig om en driver med saueproduksjon, er dette med rovdyr. Rovdyr kan gjøre livet surt for bøndene som har dyr på utmarksbeite, og det kan virke som en slags vaksine mot å opprettholde driften for den påtroppende generasjonen. Her spiller nok også den kontinuerlige rovdyrforvaltningen og den til enhver tid rådende politikken inn.

I forlengelsen av dette kommer også punktene jeg har diskutert omkring motivasjon for å overta. I de sentrale områdene kan det å ha odelsrett være en snarvei inn på boligmarkedet i områder med generelt høye boligpriser og dette kan, sammen med nærhet til jobbmuligheter og annen infrastruktur, være en motivasjonsfaktor i seg selv. Når det i tillegg ikke krever voldsomt engasjement og overskudd for å drive gården videre, blir det samlet sett ganske mye lettere å overta en gård i sentrale strøk med kornproduksjon, enn et melkebruk i et mer perifert område. Det er med andre ord kanskje mer dedikerte bønder som overtar melkebrukene i periferien, selv om det ikke er fremtredende i mine data.

Et siste moment jeg har tatt opp i dette kapittelet er hvordan det ser ut til at det er et generelt ønske blant informantene mine om å skape seg en heltids arbeidsplass på gården. Men, her er det stedspesifikke elementer som spiller inn: I mindre sentrale strøk ser det ut til at turistbaserte attåtninger er det mest nærliggende. I mer sentrale strøk finnes det kanskje ikke et marked for dette på samme måte, men her finnes det større muligheter for å utnytte driftsbygninger som står tomme o.l. fordi befolkningen for øvrig i disse områdene bor trangere.

6.0 Kvinner og menn i landbruket

I 1974 ble odelsloven kjønnsnøytral, dette med en tilbakevirkende kraft på 10 år. Med andre ord ble brødre og søstre født etter 1. januar 1965 like for odelsloven. I dag, over 50 år senere er det fortsatt størst andel gutter som velger å benytte seg av odelsretten. I 2019 var kun 16,4 % av gårdbrukerne i Norge kvinner (Nibio, 2020).

Blant de unge ser en at de tradisjonelle kjønnsrollene ikke opprettholdes på samme måte som tidligere. Mens alle i utvalget mitt fra foreldregenerasjonen er menn (eldste sønn), er den neste generasjonen mer sammensatt. Jenny, Sigrid og Kari er eldst i sine søskenflokker, mens Guro er i midten og har en eldre bror som ikke var interessert i å ta over. Marthe er enebarn, mens Kristoffer og Simen er eldst i sine søskenflokker og er dermed de mest tradisjonelle i dette henseendet – «odelsgutten». Mens både Jenny og Sigrid har ivrige og deltakende ektemenn, som har stort eierskap til det å overta og drive gården videre, er Guros samboer ikke veldig deltakende i gårdsdriften. Prosjektet er dermed først og fremst Guros. Hos Simen har de også en litt utradisjonell arbeidsdeling: Simen jobber 100% utenom som ingeniør, mens hans kone, som ikke har gårdsbakgrunn jobber hjemme i fjøset.

I dette kapittelet skal jeg gå nærmere inn på den kjønnete dimensjonen og diskutere hva det er som gjør at odelsjenter og odelsgutter tenker forskjellig omkring overtakelse. Her ser det ut til at kjønnete rollefigurer, familie hensyn og velferdsordninger spiller særlig inn.

6.1 Bonden som en maskulin figur og den rurale farsrollen

Etter automatiseringen¹⁴ av landbruket, har gårdsarbeidet blitt mer og mer maskulinisert (Sogner, 2003, s. 111). Før dette var kvinnene gjerne like, eller til og med mer delaktige i gårdsarbeidet enn mennene, selv om innføringen av landbruksmaskiner har gjort arbeidet mindre fysisk krevende - hvilket en skulle tro at ville ha en likestillende effekt. I følge Almås (1983) har kvinnene forlatt landbruket i tre faser: Den første fasen kaller han «avtausifiseringa», dette viser til da kvinnene som hadde betalt arbeid på gårdene forsvant. Deretter var det «avtantefiseringa», her forlot kvinnelige familiemedlemmer gårdsdriften, slik som f.eks bøndenes ugifte søstre. Den siste fasen kaller han «avkonifiseringa» - denne begynte på 60-tallet og gikk ut på at bondekonene søkte seg lønnet arbeid utenfor bruket. Igjen stod bonden i ensom majestet.

¹⁴ Automatiseringen skjøt for alvor fart i etterkrigstiden, med nye landbruksmaskiner og automatiske melkesystemer (Almås, 2004, s. 323).

6.1.1 Mann -maskin

Brandth (2006) hevder at særlig den maskinelle delen av gårdsarbeidet kan knyttes til det maskuline, og at den maskuline fysiske overlegenheten projiseres til de sterke landbruksmaskinene. Landbruksmaskinene er dermed maskulint kodet. I følge Brandth (2019) har den rurale hegemoniske maskuliniteten også blitt forbundet med hardt fysisk arbeid utendørs og kontroll over naturen. I følge Haugen (1993) er det far som først og fremst er «bondemodellen» barna vokser opp med. Siden døtrene i større grad er med både mor og far i arbeidet, får jentene lettere en følelse av at de ikke vil klare å overta fordi de ser at de ikke kan klare å gjøre jobben som både mor og far gjør. Siden odelsguttene i større grad bare går etter far i arbeidet, blir jobben som mor legger ned ikke like synlig for dem. Sønnene får dessuten mer trening med traktorkjøring o.l. enn jentene, fordi det råder en antakelse om at guttene er mer interesserte og flinkere med maskiner, mens jentene antas å ha et naturlig godt håndlag med dyr (Heggem, 2014).

6.1.2 «En type som liker å jobbe»

Det å jobbe mye (utenfor hjemmet) har lenge vært ansett som en maskulin attributt, og det har tradisjonelt vært slik at kvinner i større grad enn menn «jobber for å leve» mens menn «lever for å jobbe» (Emslie & Hunt, 2009). I intervjuene fra foreldregenerasjonen kommer det frem noen typiske maskulinitetspraksiser. En av disse er at de vektlegger at de har jobbet mye, men at de har likt det. Dette problematiseres i liten grad med tanke på samvær og oppfølging av barn. På spørsmål om hvordan det har vært å sjonglere en 100 % stilling utenfor bruket og samtidig drive gården svarer Harald:

«Det har jo... Vi har jo klart det i 35 år. Men det er klart det har vært hektisk. Det har jo litt betydd at den lengste arbeidsdagen i uken har vært lørdagen da. Så, jeg har jobbet mye. Har likt det da»

Pål trekker også frem dette med at han har jobbet mye – mer enn han hadde sett for seg før overtakelse, men at han har både mestret og likt det:

«Men nå er jeg en type som liker å jobbe, så hadde det ikke vært for det så... Jeg har jobbet ekstremt mye. Jeg tror jeg har jobbet i snitt 12 timer om dagen, 6 dager i uken i mange, mange år. Og jeg har jobbet skift ved siden av. Men, jeg har likt å jobbe og jeg er ikke en type som stresser, så jeg klarer å jobbe mye uten å bli utbrent. Sørget for søvn og sørget for å få sluppet av og sånt, men det har vært ekstremt mye jobb altså»

Alle informantene fra foreldregenerasjonen har hatt hovedansvaret for gårdsdriften, og koner som ikke har vært særlig delaktige. De har imidlertid tatt seg av arbeidet på «innsiden av stakittet», med barn og husarbeid. Harald forteller om sin kone at:

«Hun har vel jobbet mest 80% og noe 60 % på slutten og hun har hatt en del permisjon når ungene var små. Så du kan si at hun har jo vært ballasten hjemme her. Og styrt den biten»

Jenny, Haralds datter, forteller at:

«De har liksom tullet litt og sagt at stakittet da, er skillet. Mamma bestemmer på innsiden og pappa på utsiden [latter]. Så det er klart mamma har kjørt traktor og sånn, men hun har aldri tresket. Det er liksom pappa som har styrt der og hvis det er noe bistand med tørken og hente en traktorhenger og sånne ting så har hun liksom vært med. Men hun har aldri vært noe aktiv der. Dem har liksom skilt veldig på det med husholdningen og jordbruket da»

Man kan med andre ord snakke om en slags kjønnet ute- og inne-dimensjon på gården. Disse faktorene er nok med på å gjøre at jenter generelt har mindre selvtillit på å overta enn guttene. At menn kanskje i mindre grad problematiserer det å jobbe mye med tanke på familiehensyn o.l., gjør det muligens enklere for mannlige bønder i stå i det store arbeidspresset, uten å føle at man kommer til kort på hjemmebane. Når det er sagt, er farsrollen på bygda i endring, og dagens bondefedre setter av mer tid til å «bare» være med barna, i motsetning til tidligere hvor samværet med far først og fremst dreide seg om å være med han å jobbe (Brandth, 2019; Brandth & Overrein, 2013). Simen fra den påtroppende generasjonen poengterer at han ikke vil jobbe så mye at han ikke får tid til å være med barna:

«Men, jeg er jo litt sånn leken type, altså jeg har veldig lyst til å være med, å kunne være med ungene og da vet jeg at det blir vanskelig hvis vi skal drive på for mye»

6.1.3 Jentenes behov for en gårdsinteressert partner

Andgard (2009, s. 18) fant at odelsgutter i større grad enn odelsjenter føler at foreldrene støtter deres overtakelse. Haugen (1993) fant også at gårdbrukerne i større grad støttet odelsjentas overtakelse om hun fant seg en mann som var interessert og hadde erfaring med gårdsdrift. Det har også kommet frem at kvinner er mer opptatt av partners holdning til overtakelse, og i større grad synes det er viktig å være to om overtakelsen av gården (Andgard, 2009). Her begrunnes disse funnene med at kvinner generelt tilpasser seg mer til mannens planer enn omvendt, og at kvinner ofte har mindre selvtillit på om de klarer det faktiske gårdsarbeidet alene (Andgard, 2009, s. 20). I forlengelsen av dette kan det tenkes at det derfor er viktigere for odelsjentene enn odelsguttene at partneren er interessert. Det å finne seg en mannlig partner med interesse og kompetanse kan med andre ord fungere som et slags maskulinitetsalibi som rettferdiggjør overtakelsen for odelsjentene, fordi verken dem selv eller foreldrene stoler på at de ville ha fått det til alene.

Ifølge en undersøkelse om kvinnelige husdyrbønder på Møre er den dårlige økonomien i landbruket generelt et større hinder enn kjønn i seg selv for kvinnelige bønder. Når det er sagt

henger dette til en viss grad sammen. Kvinnelige bønder opplever i større grad enn menn at de må betale for håndverkstjenester, fordi de ikke er så interesserte i og mangler teknisk/handverkskompetanse (Bergslid, 2012). Dermed er det kanskje dyrere for kvinnelige bønder enn mannlige å drive en gård – selv om det selvsagt er store individuelle forskjeller her.

Både Sigrid og Jenny er odelsjenter som skal ta over, men begge trekker frem dette med hvor interesserte deres kjærester er i gårdsdrift som en avgjørende faktor for at de har tatt valget om å overta. Jenny forteller at hennes kjæreste er mer praktisk anlagt enn henne, og det er faktisk han som har lært henne å kjøre traktor.

«(...) han er jo [tekniker]- og ganske sånn praktisk med skruing og sånn. Og liker å holde på, så han har liksom... ja etter at vi kom tilbake så ble det veldig naturlig da at vi ble med mer og mer og... Så [ektemann] var kanskje den som kjørte mest først, også var det han som lærte meg opp fordi han er litt mer pedagogisk enn det pappa har vært».

Jenny forteller også at i forhold til gårdsdriften kommer de til å fordele jobben sånn at hun først og fremst tar seg av det organisatoriske og papirarbeidet, mens han tar seg av det rent praktiske.

«Sånn han er veldig handy og skrur og ordner på alt. Mekker. Mens jeg er veldig glad i å holde orden og papirer og sånne ting. Så vi merker jo allerede nå at vi får litt den retningen. Sånn at han er liksom den som.. hvis det er en ulyd på traktoren eller en hydraulikk som er feil, så er det han som er og peller på det. Men jeg kan fint kjøre og være med – og det vil jeg gjøre også – mens det er jeg som på en måte gjør mye av den kontorjobben og skriver søknader og sånn».

Sigrid forteller at det at hennes kjæreste er veldig landbruksinteressert og flink med maskiner, har gjort at faren hennes føler at gården havner i trygge hender. Dessuten poengterer hun at det er artig for dem begge å holde på med disse tingene sammen:

«Også hjelper det sikkert for han også, å ha en svigersønn som er kjempeinteressert, jeg tror det hjelper. Begge synes det er veldig... begge to synes nok det er veldig gøy. Pappa synes jo landbruk er veldig morsomt liksom»

Dette resonnerer med det Brandth (2006, s. 21) sier om at det dannes et maskulint fellesskap rundt maskinene: «Through their identification with machinery, men form bonds with one another and distance themselves from women». Pål, Sigrids far, forteller på sin side at han ble sikker på at gården kom til å havne i trygge hender når datteren hadde funnet seg en kjæreste som var interessert, og dette fungerte som en slags motivasjon til å investere i, og ruste opp gården før overdragelsen.

«Og når hun da etter hvert fant seg en kar som var og veldig interessert så fant jeg ut at her er det... disse kommer til å overta, og kommer til å gjøre dette veldig bra. Så da kjørte vi på enda mer da for å få ting på stell».

Marthe, som ikke driver gården, trekker frem det at hennes samboer ikke er spesielt interessert som et hinder for å ta opp igjen driften. Hun vektlegger også det at det er et prosjekt det er viktig at man er to om:

«Det er en ting, det andre er jo at jeg har jo en samboer som jeg har vært så heldig å ha fått med meg hit, han er ikke spesielt giret på det – og det er og et hensyn å ta. Vi er to om det her. Så, i så fall, hvis han hadde villet også så måtte vi nok begge ha satset på det, fordi det er jo en livsstil. Og jeg tenker at skal du satse som bonde i dag så må du ha virkelig indre drivkraft, gjerne begge to»

For Kristoffer sin del virker det ikke som at dette med partnervalg hadde noe å si for avgjørelsen om å overta – det hadde han gjort uansett, og det er bare en bonus at kjæresten hans også vil drive en gård. Det fremstilles med andre ord ikke som en forutsetning for hans overtakelse. På spørsmål om hvilken rolle kjæresten har spilt i avgjørelsen svarer han:

«Nei, jeg har jo da vært klar ... Vi traff hverandre først for to år siden, så vi er ganske ferske sånn sett. Og jeg var jo klar på at jeg skulle drive gård lenge før det»

Guro i mitt materiale har derimot gjort noe atypisk som kvinne: Hun har tatt over gården selv om kjæresten ikke er noe særlig interessert i å delta. I likhet med Kristoffer hadde hun allerede bestemt seg for å ta over gården når hun møtte sin kjæreste:

«Da visste jeg det, så jeg var veldig tydelig på det da. At med meg så er det en pakke»

Dette valget har ført til at hun har vært usikker på om han kom til å bli værende, men det later ikke til å ha endret hennes innstilling.

«Men jeg tror han har angret ganske mange ganger etterpå [latter]. Så det har ikke vært en helt sånn selvfølge at han egentlig ble her da».

6.2 Begrunnelser for å overta

I mine data ser det ut til å være et kjønnet begrunnelsesmønster, hvor jentene i større grad tenker på gårdsoverdragelsen i relasjon til andre, mens guttene i større grad tenker økonomisk og praktisk rundt overtakelsen.

6.2.1 Relasjonelle valg

Relasjonalitet viser til en måte å tenke og handle på hvor man tar hensyn til, viser omtanke for og tar ansvar for sine medmennesker og omgivelser. Dette ses ofte i motsetning til uavhengighet, som anses som en dyd i vårt samfunn, hvor man først og fremst setter egne behov først, og ikke er en «byrde» for sine omgivelser (Nilsen, 2021, s. 4). Andgard (2009) finner at odelsjenter i større grad tar valg i relasjon til andre, hvilket gir seg til uttrykk i det faktum at odelsjentene i større grad overtar fordi de føler et ansvar overfor familien for å

beholde gården i slekten. Dessuten finner Haugen (1993) at selv om odelsjentene, i likhet med odelsguttene ønsker seg utdanning, et yrke og familie, tar de større ansvar for at disse tingene skal kunne kombineres. De er også i større grad opptatt av å ikke overta gården på bekostning av kjærligheten. Det er også en tendens at kvinner tar over de mindre brukene og har mindre av inntektsgrunlaget sitt fra gården (Nibio, 2020, s. 201), hvilket kan tyde på at de ikke er like opptatte av økonomisk avkastning og store produksjoner som menn.

Kari er den eneste i mitt utvalg som har bestemt seg for å ikke overta, men har store kvaler med det at hennes nei i ytterste konsekvens vil bety at gården går ut av familien. Dette på tross av at hun selv egentlig ikke er så knyttet til gården, fordi hun bodde store deler av sin barndom et annet sted. Hun rives mellom en pliktfølelse til å overta ovenfor storfamilien, samtidig som hun har to barn hun ikke vil flytte fra sitt kjente oppvekstmiljø. Hun har heller aldri egentlig vært noe særlig interessert i landbruk og gårdsarbeid, og det har tidligere ligget i kortene at hennes lillebror skulle overta. Hun uttrykker et slags ønske om å gjøre alle til lags, ved å komme hjem og ta over når barna hennes er så store at de ikke behøver henne på samme måte lenger:

«Så, jeg håper de [foreldrene] kan bo der noen år til. Jeg har sagt jeg kan komme om 14 år [latter] når barna er ferdige med skolen. Men det blir litt lenge for dem å ta vare på den gården kanskje»

Hun kjenner også på et press og en dårlig samvittighet ovenfor foreldrene, som gjerne kunne ha tenkt seg å avklare situasjonen slik at de kan flytte til noe som er mer tilpasset deres alder:

«Men selvfølgelig føler man på et press nå, siden dem blir eldre og helst vil flytte kanskje snart. Man føler absolutt på et press nå. Får litt dårlig samvittighet når jeg drar derfra og sånn».

Guro trekker også frem dette med å beholde gården i familien som en motivasjon i seg selv. Når hun skjønnte at ingen av hennes søsken kom til å ta over, synes hun det også var meningsfullt å gjøre sitt for å beholde gården som samlingsplass for familien:

«Også var det nok litt der og at jeg så at familien var veldig viktig for meg, jeg ville gjerne at vi skulle kunne fortsette og møtes på [Gårdsnavn] da. Og jeg så jo at søsknene mine ikke nødvendigvis var så interesserte i å ta over, de har jo sine liv...»

Jenny forteller om en slags ansvarsfølelse ovenfor familien for å ikke gjøre for store endringer når de pusser opp våningshuset. Hun understreker imidlertid at dette først og fremst er en følelse, og at hun vet at familien vil at de skal gjøre det til sitt eget. Likevel føler hun at slekta sitter på skulderen og følger med:

Jenny: «At [ektemann] kanskje kan drømme veldig stort og sånn, også blir jeg litt sånn forsiktig fordi at «Ånei, det har liksom alltid vært sånn». Men, kanskje mest sånn på en måte de nærmeste, sånn som søsteren og broren min som på en måte har bodd der de siste 20 årene på en måte.»

I: «Mhm, at du har et ansvar ovenfor de på en måte?»

Jenny: «Ja. Både liksom å ta vare på ting – fordi det er jo liksom mye som følger med gården – så jeg har liksom tullet litt og sagt, for det er jo ikke sånn for andre som liksom kjøper seg en leilighet, så er det ikke mange som mener så mye om hva slags kjøkkenbord du skal ha eller hvilket bilde som skal henge hvor og sånn, og det er ikke så mange som gjør det hos oss heller – jeg tror det er mest min følelse rundt det»

6.2.2 Praktiske begrunnelser

For Kristoffer virker det derimot som om valget om å overta ikke handlet så mye om tradisjon og følelser, men at det var den enkleste måten å få tak i en gård på. På spørsmål om det har vært viktig at det er nettopp familiegården han skal overta, svarer han:

Kristoffer: «For meg så er det egentlig ikke sånn kjempeviktig. Det er ikke alfa omega for meg. Det er det ikke. Så, på en måte kunne det vært aktuelt å kjøpe «den perfekte gården» et annet sted hvis det var noe annet jeg ville drive med. Men, igjen så er på en måte dette her eneste mulighet. I hvert fall den letteste muligheten. Letteste veien til gårdsdrift er å ta over hjemgården. Så det er ikke på en måte slektskapet som er den utgjørende faktoren»

I: «Nei. Så det er ikke et sånt ansvar for å føre...?»

Kristoffer: «Nei. På et eller annet tidspunkt så blir slekter brutt opp fra en gård uansett. Det gjør dem. Også har vi jo «bare» vært her i 120 år denne slekten min, så vi er ferske i grenda som det heter [latter] Så jeg vil si at grunnen til at det ble den gården her så vil jeg egentlig si pris, jeg [...] Og samtidig så er det et driftsapparat da, som det også går an å ta over til en rimelig penge. Det er korntørkemuligheter for eksempel og det er en del sånne grunnleggende ting på plass da. Som hadde vært kostnadskrevende å etablere»

Det er med andre ord praktiske og økonomiske avveininger Kristoffer tar opp når han begrunner valget, og at han ikke har kjent på et ansvar for å gjøre det. For Simen virker det heller ikke som at dette med å føre gården videre i familien har vært viktig i avgjørelsen. Det er mer det at han så at det praktisk lot seg gjøre og muligheten for god plass til ungene som trekkes frem som de avgjørende faktorene.

6.3 Støtte ved utfordringer

Sykdom, skader eller andre grunner til at en ikke kan gjøre jobben som vanlig kan skape særlige utfordringer for bønder med tanke på avløsning og velferdsordninger. Disse utfordringene har også en kjønnet dimensjon i forbindelse med svangerskap og barseltid, og fordi kvinner i større grad synes det er viktig å ha en familievennlig arbeidshverdag.

6.3.1 Velferdsordninger

Et element som gjør det veldig forskjellig å være kvinnelig og mannlig bonde kan knyttes til velferdsordningene i landbruket, som særlig er utilstrekkelige i forbindelse med svangerskap og fødsler. Når Guro ble gravid med sin første datter fikk hun virkelig kjenne på hvor sårbar du er som kvinnelig bonde, særlig med tanke på at bondeyrket er farlig for fosteret på mange vis:

«Og det som er farlig det er jo spark og slag mot magen, også støy, dem vet ikke helt, men det kan påvirke hørselen til babyen – spesielt over tid. Traktorkjøring, det kan føre til prematur fødsel, altså tidlig fødsel fordi det er noe med den dirringen, så det skulle jeg helst ikke gjøre. Medisiner og sånn bør en jo holde seg unna. Vi begynte med kalving og under kalving så er du jo utsatt for diverse bakterier, så du har jo listeria-bakterie (...)»

Hun søkte om svangerskapsenger hos NAV, og fikk etter mye om og men 15000 i måneden, som egentlig skulle være en slags lønnskompensasjon til henne. Disse måtte hun bruke på lønn til avløser, men det dekket ikke på langt nær full avløsning for henne. Hun mener det aldri hadde gått hvis ikke faren hennes kunne steppe inn. Også etter fødsel har hun ikke fått vært så delaktig som hun kunne ønske, og dette har tidvis vært tært på psyken:

«Så det har vært...ja, det var litt psykisk tøft egentlig. Og det at jeg kjenner på kanskje hvor sårbar man er da, i landbruket. For kua må ha stell»

Sigrid peker også på hvordan det er fordelaktig å være ansatt et sted for å få tilgang til velferdsgoder som fulltidsbønder ikke har:

«Også er det. Nå er jeg på en måte ansatt da, men det er jo noen velferdsgoder som er litt utfordrende som man ikke... i hvert fall ikke som fulltidsbonde, så har du ikke helt de samme velferdsgodene kanskje som det du har som ansatt et sted»

Kristoffer nevner også dette med velferdsordninger og hvordan mangelen på disse kan være et hinder for mange bønder. Selv om han ikke har barn selv, planlegger han og kjæresten å få det i fremtiden. Han mener at for at en skal kunne stifte familie som bonde, så må man sørge for at man har råd til det:

«Det er jo sånn at du må betale en del av det av en allerede slunken lommebok. Så sanne type ting... Eller økonomi generelt da. Du skal på en måte være «levende opptatt av det» som felleskjøpet sier [latter]. For å være med å satse».

6.3.2 Avløsning

Avløserordningen¹⁵ er bondens tilbud for å få avlastning for jobben. I forbindelse med avløsnings situasjoner kommer de motstridende temporalitetene (Adam, 2004) bønder må forholde seg til til syne igjen. Avløseren er arbeidstaker hvilket medfølger visse rettigheter som ikke nødvendigvis lar seg tilpasse gårdens rytme. Avløseren kan ikke være til stede på gården til alle døgnets tider, i tilfelle noe skulle skje (kalving/ sykdom ol.), og dessuten har en avløser krav på regelmessig fri (Bergslid, 2012). I en presset økonomisk situasjon er det også begrenset hvor mye avløsning man kan ta seg råd til. Det spesielle er også at i forbindelse med avløsning blir arbeidstimer som vanligvis ikke telles, telt.

Om man føder på våren kan man risikere å gå glipp av både våronn og slåttonn om man også har lyst på fødselspermisjon. Om en avløser skal ta seg av alt dette, og fjøsstell i tillegg, kan en umulig overholde arbeidsmiljøloven samtidig (Bergslid, 2012). Det er også et problem at det er mangel på kompetente avløsere, dette forklares særlig med at lønnen er dårlig og at ungdommen derfor velger andre og mer konkurransedyktige jobber. Det er også ofte mangel på folk som har kunnskapen og erfaringen som skal til for å passe gården på egenhånd (Holm et al., 2012).

6.3.3 Teknologi og tid

Som jeg har vært inne på tidligere må bøndene navigere mellom motstridende temporaliteter. Det finnes imidlertid også kjønnete temporaliteter som kommer til uttrykk i landbruksbefolkningen (Adam, 2002). Kvinner har i større grad erfaringer med den naturlige sykliske temporaliteten enn menn, særlig på grunn av den reproduktive syklusen og fordi mye av det typiske kvinnearbeidet (omsorgsarbeid o.l.) ikke har en start og en ende (Adam, 2002, s. 24-25). Men, på den andre siden er kvinner også ofte mer familieorienterte. Familietiden er i dagens samfunn tett sammenknyttet med den industrielle klokketiden, særlig i forbindelse med skole, barnehage og fritidsaktiviteter. På bakgrunn av dette kan det tenkes at kvinnelige bønder er mer opptatte av å tilpasse gårdsdriften til å passe med familietiden, og dermed også den industrielle klokketiden (Bergslid, 2012).

¹⁵ En avløser er ansatt i det lokale avløserlaget, og skal kunne ta over for bonden i forbindelse med ferier, sykdom o.l. En får dekket noe avløsning i løpet av et år, men om man overstiger grensen må det betales fra egen lomme.

Melkeroboten¹⁶ har inntatt stadig flere fjøs de siste årene, og en motivasjon for å anskaffe seg dette er ofte å få en mer fleksibel arbeidshverdag fordi tiden for fjøsstell blir mindre rigid. Melkeroboten skal også angivelig føre til mindre jobb for bonden. Det var også forventet at melkerobot ville gjøre arbeidshverdagen mer familievennlig (Hårstad, 2019). Når en melker med vanlig melkeanlegg blir dagen i stor grad styrt av dette fordi dyrene (og melkebilene fra Tine) er avhengige av at dette skjer til faste tidspunkter. Siden kuene kan melke seg selv med en melkerobot, blir tiden for fjøsstell mer fleksibel. Den kan dermed leses som et teknologisk middel for å frikoble menneskenes tid og dyrenes tid. Guro forteller at i forbindelse med søknaden om investeringsstøtte for nytt fjøs ønsker hun seg egentlig melkerobot, men kan bare forsvare å bygge ny melkegrav¹⁷. Dette vil igjen bety en heseblesende arbeidshverdag som er vanskelig å få til å gå opp med familien:

«Og det har jeg jo egentlig sagt da: Hvis jeg skal klare å bygge så må jeg ha grav fordi jeg har ikke råd til melkerobot med så liten besetning. Men da betyr det at jeg må opp om morgenen også er det jo å levere i barnehagen og så dra på jobb. Og så kommer jeg hjem igjen, og så vet jeg ikke helt hvordan vi skal få hentet ungen i barnehagen og så skal jeg i fjøset igjen. Også har du kanskje en kveldsrunde, også går den dagen. Og hvor lenge overlever man sånn da?»

Hun mener også at hvis hun hadde hatt melkerobot når hun var gravid, hadde hun kanskje ikke behøvd så mye avløsning:

«Det hadde vært annerledes hvis vi hadde hatt melkerobot og...et annet type fjøsstell»

Det hadde også gjort at hun kunne vurdert å få flere barn:

«Jaja, hadde jeg ikke vært bonde så kunne jeg ha fått flere barn. Men hvis en får et annet fjøs, lettere fjøs så skal jeg nok klare det»

Simen trekker frem dette med at foreldrene allerede hadde installert en melkerobot som en avgjørende faktor for at han og kona bestemte seg for å ta over bruket:

«Også er det jo selvsagt etter at muttern og fattern satt inn melkerobot og vi så hvordan det fungerte. At det går an å få til en hverdag med unger der du ikke er så bundet til faste tidspunkter på morgenen og etfaen da. Så, ja, det var egentlig kanskje mest det med ungene og etter hvert som vi begynte å tenke på det å sette oss inn i det så ga det kanskje en mersmak»

Dette kan også knyttes til «tidsminoritet»-problematikken jeg har tatt opp tidligere, hvor teknologiske nyvinninger kan være et slags botemiddel for at bøndene lettere skal kunne ta del i andre samfunnsaktiviteter. Når det er sagt, finner Hårstad (2019) at det å installere

¹⁶ Med en melkerobot kan kua gå for å bli melket når hun føler for det, og roboten gjør jobben uten at en trenger å være fysisk til stede. Dermed behøver ikke bonden å ta fjøsstellet til faste tidspunkt.

¹⁷ «Tradisjonell» melkemaskin hvor bonden må sette på melkeorganene selv, og melkingen må skje til faste tidspunkter.

melkerobot ofte fører til mer fleksibilitet, men samtidig flere arbeidstimer for bonden. Dette har ikke nødvendigvis noe med melkeroboten i seg selv å gjøre, men faktumet at når en installerer melkerobot utvider man også ofte driften for å kunne forsvare investeringen.

6.4 Oppsummerende diskusjon

I dette kapittelet har jeg belyst hvordan det å være odelsberettiget kan se annerledes ut for kvinner og menn. Historisk sett har odelsloven vært tydelig kjønnet fordi den kun gjaldt mannlige etterkommere frem til 1974. Det at landbruket har blitt mer og mer maskinorientert har også gjort landbruket mer maskulinisert. Den generelle trenden har vært at kvinnene på gården har søkt arbeid utenfor når behovet for hender minket, og bonden som maskulin figur har fått fotfeste og blitt opprettholdt. Dette fører i sin tur til at odelsjentene i større grad kjenner på et behov for at deres partner også er med på overtakelsesprosjektet, kanskje fordi de mangler selvtilit på særlig den maskinelle delen av arbeidet. Samtidig får foreldregenerasjonen mer tiltro til overtakelsen om det er en gårdsinteressert mann med i arbeidet. Odelsjentenes mannlige partnere fungerer dermed som 'maskulinitetsalibier'.

Odelsjentene ser også ut til å ta mer relasjonelle valg enn odelsguttene. De begrunner i større grad valget med en slags ansvarsfølelse for å holde gården i slekten, men også for å bevare gården som samlingsplass for familien. Dette med relasjonelle valg viser seg også i den forstand at odelsjentene tar mer hensyn til partners ønsker, mens gutter kanskje i større grad følger sin plan, også får eventuelle partnere være med om de vil. Det er praktiske og økonomiske begrunnelser som ser ut til å veie tyngst for odelsguttene.

Det siste punktet jeg har belyst i dette kapittelet handler om tilgang på støtte ved livets utfordringer. Kvinnelige bønder som får barn har ikke tilgang på tilfredsstillende kompensasjonsordninger som gjør at de kan minimere risiko under svangerskap, og få tid og ro i barseltiden. Dette handler særlig om at avløsning er dyrt, og det er i det hele tatt vanskelig å overholde arbeidsmiljøloven for ansatte på en gård, fordi det alltid kan skje noe og man må være parat til alle døgnets tider. På bakgrunn av dette kan det tenkes at det er en større utfordring for odelsjenter enn for odelsgutter å overta en gård, fordi det å få barn oppleves som uforenlig med gårdsdriften.

Melkeroboten illustrerer en teknologisk nyvinning som forsøker å bøte på dissonansen mellom samfunnets tidstabeller og dyrenes temporalitet. Med en melkerobot er håpet at man kan frikoble dyrenes tid fra menneskenes tid, slik at man lettere kan få en hverdag tilpasset den industrielle klokketiden som styrer resten av samfunnet og dermed også en mer

familievennlig hverdag. Den kan dermed også ses på som et middel mot «tidsminoritetproblematikken» melkebøndene kan oppleve. Et interessant spørsmål i kjølvannet av dette er hvorvidt man som bonde *kan* frikoble seg helt fra dyrenes og naturens tidstabeller. Kalving, sykdom, såing, høsting osv. er iboende varierende og henger sammen med elementer vi mennesker ikke kan rå over (Adam, 2004).

7.0 Avsluttende diskusjon

I denne oppgaven har jeg tatt for meg problemstillingen: *Hvilke vurderinger gjør unge odelsberettigede når de bestemmer seg for om de skal overta gården eller ikke, og hvordan har dette endret mellom to generasjoner? Hvordan spiller de stedspesifikke kontekstene inn, og hva har kjønn å si i disse vurderingene?*

Datagrunnlaget for oppgaven er 12 biografiske intervjuer med to generasjoner odelsberettigede. Med et grounded theory-inspirert analytisk rammeverk og livsløpsperspektivet til grunn, har jeg, i samråd med litteratur fra feltet samt annen relevant sosiologisk teori diskutert materialet i tre analysekapitler. I avslutningen vil jeg ta for meg de punktene jeg mener er særlig interessante, samt legge ut noen tråder til videre forskning.

I kapittel 4 om endringer over generasjoner kom det frem at mange av endringene mellom de to studerte generasjonene må sees i lys av utviklingstrekk i samfunnet generelt. Det har skjedd en forskviving av de normative overgangene, som gjør at også det å overta gård foregår senere i livsløpet hos den påtroppende generasjonen enn hos foreldregenerasjonen. Dette kan også knyttes til at rammevilkårene i landbruket har blitt dårligere, og det har dermed blitt en dyd av nødvendighet å skaffe seg en annen utdanning og yrkeskarriere før man i tillegg overtar gårdsdriften. Det har også endret seg fra å være noe foreldregenerasjonen tok for gitt, til noe den påtroppende generasjonen snakker om som et valg – hvilket ikke er så rart med tanke på hvor vanskelig det er å få en gård til kaste av seg i dag, samtidig som det også ser ut til at pliktelementet ikke er helt borte. Faktumet at rammevilkårene har blitt dårligere, og normen er at bøndene også jobber utenom kan nok kanskje gjøre at de odelsberettigede tenker seg om flere ganger før de bestemmer seg. Det koster mer i dag, enn det det gjorde foreldregenerasjonen.

Et annet framtrødende punkt i dette kapittelet knytter seg til bøndenes sosiale liv. Mens foreldregenerasjonen kjente mange som skulle overta, og hadde kollegaer i nærheten – har nedgangen i antall bruk ført til at den påtroppende generasjonen møter en tilværelse hvor det blir lenger og lenger til neste bonde. De er også «tidsminoriteter» i den forstand at de må forholde seg til andre tidstabeller enn samfunnet rundt, hvilket kan gjøre det vanskelig å henge på sosialt.

I dette kapittelet har jeg også tatt opp et avhengighetsforhold mellom den påtroppende generasjonen og foreldregenerasjonen. De fleste av mine informanter skal ha/ har foreldrene i

kårbolig på gården. Dette tegner opp et bilde om en slags usynlig velferdsstat i bondebefolkningen, hvor kårfolkene muliggjør den hektiske hverdagen til bøndene. Å belyse denne avhengigheten og alt det «usynlige» arbeidet som legges ned for å få bøndenes hverdag til å gå rundt, kan være viktig på den måten at det synliggjør hvordan landbruket fortsatt trenger mange hender. Det er ikke et problem per se at man «jobber gratis» for familien, og flere av informantene fra foreldregenerasjonen synes det er godt å føle seg nyttig, men å belyse det kan være med på å få frem et klarere bilde av den reelle arbeidsbyrden på et gårdsbruk.

Et annet punkt jeg vil løfte frem fra dette kapittelet er hvordan storsamfunnets holdning til bønder ser ut til å ha endret seg. Det at den påtroppende generasjonen føler at de er med på et viktig samfunnsoppdrag og at mannen i gaten ser verdien i det de gjør, kan sikkert fungere som en motivasjonsfaktor i seg selv for å overta. På den andre siden belyser dette det paradoksale i den usikre og dårlige inntektssituasjonen. Når det er sagt, kan det tenkes at inntektsnedgangen i landbruket vil snu i framtiden, i takt med at kortreist mat blir mer og mer nødvendig. Det har vært oppgangstider i landbruket før, og det kan bli det igjen.

I kapittel 5 rettet jeg fokus mot hvordan de stedspesifikke kontekstene påvirker de påtroppende bøndenes vurderinger. Her er det særlig fremtredende hvordan man som kornbonde i sentrale strøk står mye friere enn en melkebonde i mer grisgrendte strøk, både fordi produksjonen ikke er like arbeidskrevende, men også fordi man i de sentrale områdene har bedre tilgang til store arbeidsmarkeder. Her kom det også frem at i det sentrale korndistriktet gjør de høye eiendomsprisene at det å overta et bruk på odel kan være en «snarvei» inn på et kokende boligmarked. Det å få bo sentralt, men landlig trekkes frem som en motivasjon i seg selv. Ingen av informantene fra fjellbygda mente det var negativt å bo grisgrendt, tvert imot tok de opp hvor fint det er å bo i nærheten av naturen og at det finnes store potensialer i små lokalsamfunn. Tilstedeværelsen av rovdyr former også de odelsberettigedes vurderinger, og kan virke avskrekkende for å overta gårder hvor en driver husdyrproduksjoner med utmarksbeiting.

Avslutningsvis i dette kapittelet tok jeg opp hvordan den stedlige konteksten former mulighetsrommet for å skape seg en heltids arbeidsplass på gården. I fjellbygda satses det på turistorienterte attåtninger, hvilket også kan være med på å gjøre bygdesamfunnene mer attraktive for ungdom. I de sentrale strøkene ser det ut til at en ikke tenker like kreativt, kanskje fordi store og diverse jobbmarkeder ligger så tett på. Her kan man imidlertid få mye igjen for at man har god plass med tanke på lagervirksomhet og utleielokaler.

I kapittel 6 har jeg rettet søkelys mot den kjønnede dimensjonen av problemstillingen. Odelsjenter og odels gutter er like for loven, men det er flere aspekter hvor det arter seg forskjellig. Odelsjentene har vokst opp med den mannlige bonden som rollemodell, hvilket skaper et behov for en gårdsinteressert partner som et maskulinitetsalibi – da får de også foreldrene mer på glid. Velferdsordninger for bønder blir også et mer aktuelt tema når det blir flere kvinnelige bønder, særlig med tanke på svangerskap og barseltid. Det ser også ut til at odelsjenter i større grad kjenner på ansvaret for å ta over for å føre gården videre. Her spiller de kanskje en særlig viktig rolle i rekrutteringen til landbruket fordi de har mer relasjonelle motiver til å ta over, enn økonomiske og praktiske. Det kunne ha vært interessant å se på om odelsjentene dermed er med på å opprettholde et noenlunde vitalt landbruk over hele landet med små produksjonseenheter, fordi de i mindre grad tenker bedriftsøkonomisk omkring gården (Nibio, 2020). Kanskje de ikke i like stor grad bryr seg om at rammevilkårene og økonomien jobber imot dem fordi de er mer opptatte av å føre gården videre i familien og uansett har lønnsinntekter utenfra?

Overnevnte poeng kan også være kime til å belyse hvordan odelsloven, med sin slekt-skalfølge-slekters-gang-logikk, i seg selv er med på å opprettholde et levende landbruk, til tross for at det økonomisk og rasjonelt ikke gir særlig mening å vie sitt liv til gårdsdrift. Lysten til å videreføre familiens arv, tilknytningen til stedet og bondelivsstilen er dermed kanskje vel så viktige motivasjonsfaktorer for overtakelse.

Livsløpsperspektivet er et temporalt perspektiv, og dette med tid og temporalitet er noe som har kommet frem gjennom hele oppgaven. Bondeyrket innebærer å være en «tidsminoritet» og bøndene må forholde seg til ulike temporaliteter som tidvis kan gjøre det vanskelig å få kabalen til å gå opp. Her er det særlig snakk om det å lage kompromisser mellom klokketiden og naturens sykliske temporalitet Adam (2004). Mens klokketiden er innrettet for å regulere det industrielle liv og er totalt frikoblet fra de tids- og steds spesifikke kontekstene, styres både mennesker, dyr og naturen etter andre og sykliske tidstabeller¹⁸ (Adam, 2004, s. 116). Dagens bønder har ofte andre jobber utenom. Kontorjobben tar ikke nødvendigvis hensyn til våronn, slåttonn, kalving o.l. og fritidsaktiviteter og organisasjonsvirksomhet har en tendens til å krasje med kveldsstellet. Et annet temporalt aspekt jeg har tatt opp handler om dette med avløsning. Her blir antall arbeidstimer som kreves for å drive en gård særlig tydelig. Selv om

¹⁸ Å lage kompromisser mellom disse ulike temporalitetene er ikke noe bare bønder må gjøre, det er noe alle må forholde seg til - eksempelvis kvinner som skal få barn mtp. på permisjon, ammetid etc.

bonden som selvstendig næringsdrivende ikke nødvendigvis teller timer, blir man nødt til det når man har en avløser fordi avløseren er en ansatt som alle andre.

Den industrielle klokketiden har sikkert aldri passet landbruksbefolkningen særlig godt, fordi de alltid har vært nødt til å forholde seg til naturens sykliske temporalitet. Det som kanskje gjør situasjonen ekstra utfordrende i dag er det faktum at det er lenger mellom bøndene, og at bondefelleskapene er mindre. Dermed er dagens bønder kanskje i større grad «tidsminoriteter» enn det sine foreldre var, og hvert fall mer enn sine besteforeldre. Faren for å falle utenom og bli ensom er dermed større.

På den andre siden finnes det i dag hjelpemidler som kanskje kan bøte på disse uforenlige temporalitetene. Et eksempel på dette er melkeroboten. På bakgrunn av teknologiske nyvinninger som denne kan man spørre seg om det egentlig er mulig å frigjøre bonden helt fra naturens tid, fordi det man jobber med avhenger av faktorer som vi ikke rår over. På den andre siden kan det også være interessant å løfte diskusjonen om det er et mål for landbruksbefolkningen å tilpasse seg mer den industrielle tidstabellen, eller om samfunnet burde legge mer til rette for bønders deltakelse på andre områder, all den tid de er en samfunnskritisk yrkesgruppe det er viktig å ivareta.

Litteratur

- Adam, B. (2002). The Gendered Time Politics of Globalization: Of Shadowlands and Elusive Justice. *Feminist Review*, (70), 3-29. <http://www.jstor.org/stable/1395967>
- Adam, B. (2004). *Time*. Polity Press Ltd.
- Almås, R. (1978). *Hitra-aksjonen : småbønder i skattestreik*. Oktober.
- Almås, R. (1983). Maskulint og feminint på bygda i dag. *Senter for Bygdeforskning*, 3.
- Almås, R. (2002). Norske landbruksbygder i eit hundreårsperspektiv. I R. Almås, M. S. Haugen & J. P. Johnsen (Red.), *Bygdeforskning gjennom 20 år* (s. 343-358). Tapir Akademisk Forlag.
- Almås, R. (2004). From state-driven modernization to green liberalism 1920-2000. I R. Almås (Red.), *Norwegian Agricultural History*. Tapir Akademisk Forlag.
- Almås, R., Haugen, M. S. & Johnsen, J. P. (2002). Bygder og forskning i 20 år. I R. Almås, M. S. Haugen & J. P. Johnsen (Red.), *Bygdeforskning gjennom 20 år*. Tapir akademisk forlag.
- Andgard, A. (2009). *Rekruttering til landbruket : odelsbarns holdninger til overtakelse av gård* (Bd. 2-2009). Landbrukets utredningskontor.
- Bergslid, R. (2012). *Toppleder i grønn kjeledress. Dybdeintervju med 12 kvinner om landbruket i Møre og Romsdal* (978-82-17-00970-2). Bioforsk.
- Berntzen, M. S. (2020). *Rettslige problemstillinger knyttet til borett etablert i forbindelse med generasjonsskifte av fast eiendom* [Masteroppgave]. Norges Arktiske Universitet.
- Berthling, O. L., Boye, H. J., Solberg, T. J., Håland, S. M. & Manger, A. (2021). Bondeopprør. I. <https://www.opprop.net/bondeoppro>.
- Bolstad, T. M. (1993). Kårkontrakter - menns avtaler om kvinners arbeids- og livssituasjon. I B. Brandth & B. Verstad (Red.), *Kvinneliv i landbruket* (s. 53-78). Landbruksforlaget.
- Bondebladet. (2017, 19.06.17). Kort ferie for norske bønder. *Bondebladet*. <https://www.bondebladet.no/landbruk/kort-ferie-for-norske-bonder/>
- Brandth, B. (2006). Agricultural body-building: Incorporations of gender, body and work. *Journal of Rural Studies*, 22(1), 17-27. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2005.05.009>
- Brandth, B. (2019). 'Tough and tender'? Agricultural masculinities and fathering activities. *NORMA*, 14(4), 223-238. <https://doi.org/10.1080/18902138.2019.1654725>
- Brandth, B. & Overrein, G. (2013). Resourcing Children in a Changing Rural Context: Fathering and Farm Succession in Two Generations of Farmers. *Sociologia Ruralis*, 53(1), 95-111. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/soru.12003>
- Brannen, J. & Nilsen, A. (2011). Comparative Biographies in Case-based Cross-national Research: Methodological Considerations. *Sociology*, 45(4), 603-618. <https://doi.org/10.1177/0038038511406602>
- Bye, A. S. (2019). Landbruk i hele landet. *Statistisk Sentralbyrå*. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/artikler-og-publikasjoner/landbruk-i-hele-landet>
- Eldby, H. (1996). *Skal - skal ikke? Om odelsgutters og odelsjenters valg om overtakelse* (Faktorer som påvirker rekruttering til landbruksyrket - ulikheter mellom kjønn, Issue 4). Landbrukets utredningskontor. <https://www.agrianalyse.no/publikasjoner/skal-skal-ikke-om-odelsgutters-og-odelsjenters-valg-om-overtakelse-article621-856.html>
- Eldby, H. & Nyhammer, E. (2010). *Nye bønder* (Bd. 5-2010). Landbrukets utredningskontor.
- Elder, G. H. (1999). *Children of the Great Depression - Social Change in Life Experience* (25 anniversary edition. utg.). Westview Press.
- Elder, G. H., Johnson, M. K. & Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of life course theory. I J. T. Mortimer & M. J. Shanahan (Red.), *Handbook of the life course* (s. 3-19). Kluwer Academic Publishers.

- Emslie, C. & Hunt, K. (2009). 'Live to Work' or 'Work to Live'? A Qualitative Study of Gender and Work-life Balance among Men and Women in Mid-life. *Gender, work & organization*, 16(1), 151-172. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2008.00434.x>
- Fjeldavli, E. & Bjørkhaug, H. (2002). Ensomme bønder - I klemme mellom arbeid og fritid. I R. Almås, M. S. Haugen & J. P. Johnsen (Red.), *Bygdeforskning gjennom 20 år* (s. 109-128). Tapir akademisk forlag.
- Fjellhammer, E. A., Thuen, A. E. & AgriAnalyse. (2017). *De lavthengende fruktene er høstet : løsdrift i norsk storfehold* (Bd. 1-2017). AgriAnalyse.
- Forbord, M. (2006). *En gjennomgang av odelsloven, konsesjonsloven og jordloven og endringer i nyere tid* (Bd. 5/06). Bygdeforskning.
- Forbord, M., Bjørkhaug, H. & Burton, R. J. F. (2014). Drivers of change in Norwegian agricultural land control and the emergence of rental farming. *Journal of Rural Studies*, 33, 9-19. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.10.009>
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Aldine de Gruyter.
- Gobo, G. (2008). Re-Conceptualizing Generalizations: Old Issues in a New Frame. I P. Alasuutari, L. Bickman & J. Brannen (Red.), *The SAGE Handbook of Social Research Methods* (s. 193-213). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/https://dx.doi.org/10.4135/9781446212165.n12>
- Gomm, R., Hammersley, M. & Foster, P. (2000). Case study and generalizations. I R. Gomm, M. Hammersley & P. Foster (Red.), *Case Study Method: Key Issues, Key Texts*. Sage.
- Grønmo, S. (2004). *Samfunnsvitenskapelige metoder* (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Hagen, L. B. (2022, 20.04.2022). Frykter konsekvenser ved et dårlig oppgjør: – Det må skje noe, hvis ikke tror jeg vi og andre ryker. *Nationen*. <https://www.nationen.no/landbruk/frykter-konsekvenser-ved-et-darlig-oppgjor-det-ma-skje-noe-hvis-ikke-tror-jeg-vi-og-andre-ryker/>
- Hareven, T. K. (2000). *Families, History, and Social Change: Life-Course and Cross-Cultural Perspectives*. Westview press. <https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9780429500572> (Opprinnelig utgitt 2000)
- Hareven, T. K. & Masaoka, K. (1988). Turning Points and Transitions: Perceptions of the Life Course. *Journal of Family History*, 13(1), 271-289. <https://doi.org/10.1177/036319908801300117>
- Haugen, M. S. (1993). Odelsjenter - likestilte i loven, men hva med praksis? I B. Brandth & B. Verstad (Red.), *Kvinneliv i landbruket*. Landbruksforlaget.
- Haugen, M. S. & Vik, J. (2008). Bonde og turistentreprenør, en god kombinasjon? I R. Almås, M. S. Haugen, J.-F. Rye & M. Villa (Red.), *Den nye bygda* (s. 286-301). Tapir akademisk forlag.
- Heggen, R. (2008). *Identitet og strukturell symbolsk interaksjonisme; teoretisk tilnærming til eit landbruk og ei bonderolle i endring* (Norsk senter for bygdeforskning, Issue 8). <http://hdl.handle.net/11250/2482730>
- Heggen, R. (2014). Exclusion and inclusion of women in Norwegian agriculture: Exploring different outcomes of the 'tractor gene'. *Journal of Rural Studies*, 34, 263-271. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2014.03.002>
- Heggen, R. & Bjørkhaug, H. (2009). Fornuft og følelser-en odelslov til besvær. *Rekruttering til landbruket – et spørsmål om landbrukets rekrutter eller rekruttene landbruk?*, 1(1), 135-151. <http://hdl.handle.net/11250/2385937>
- Hillestad, M. E. & Bunger, A. (2013). *Kornkammer under press. Landbruket i Oslo og Akershus – verdiskaping i jordbruk, skogbruk og næringsmiddelindustrien i regionen*. (Partnerskapet (FMLA, IN, AF, AB, Viken Skog), Issue 7).

- <https://www.agrianalyse.no/publikasjoner/norges-kornkammer-under-press-verdiskaping-oslo-og-akershus-article340-856.html>
- Hind, L. J. (2019). *Mer utmark på menyen: Kanskje liker vi sauekjøtt likevel?* Nibio <https://www.nibio.no/nyheter/mer-utmark-pa-menyen-kanskje-liket-vi-sauekjott-likevel>
- Holm, F. E., Rønning, L. & Flø, B. E. (2012). *Tydalslandbruket i 2025 – Innspill til arbeid med strategisk næringsplan i Tydal* (Forstudie til strategisk næringsplan - landbruk (Tydal), Issue 13). <https://ruralis.no/wp-content/uploads/2017/05/1510a31589f135-1.pdf>
- Hårstad, R. M. B. (2019). *Bonden, familien og melkeroboten - en ny hverdag* (AMS - Melkerobot: Nye strategier for avl, hygiene, helse og driftsledelse i automatiske melkesystemer, Issue 2). Ruralis.
- IPCC. (2014). Food Security and Food Production Systems. I *Climate Change 2014 – Impacts, Adaptation and Vulnerability: Part A: Global and Sectoral Aspect* (s. 485-534). Intergovernmental Panel on Climate Change. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415379.012>
- Jervell, A. M. (2002). Tradisjon og forandring -Generasjonsskifte som rekruttering til landbruk. I T. Rødseth (Red.), *Landbruket ved en korsvei* (s. 91-108). Fagbokforlaget.
- Kinn, K. (2020). *Hallingbonden - Bonden som måtte vokse seg stor* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Kristiansen, B. (2010). Utredning om gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk - Grunnlagsmateriale for ny stortingsmelding om landbrukspolitikken. *Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, 1*.
- Krømke, K. (2021, 12.05.2021). Merker en endring i folks holdning: – Folk har bytta finger. NRK. <https://www.nrk.no/vestfoldogtelemark/bondene-opplever-en-endering-i-folks-holdning-1.15491860>
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju* (2. utg.). Gyldendal Akademisk.
- Ladstein, T. & Skoglund, T. (2008). Utviklingen i norsk jordbruk 1950-2005. SSB - *Norsk Økonomi* 41-46. https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa_98/kap4.pdf
- Landbruksdirektoratet. (2021). *Odel*. <https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/eiendom/odel>
- Løkeland-Stai, E. & Lie, S. A. (2019). *Mellom bakkar og kjøttberg - Oppskrift på en ny matpolitikk* Manifest.
- Lønning, D. J. (2000). *Gøy på landet? : landbruk i ei postmoderne tid*. Samlaget.
- Løwe, T. (2004). Bonden arbeider hardt for føden. SSB. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/artikler-og-publikasjoner/bonden-arbeider-hardt-for-foden>
- Mellemstrand, C. (2022, 18.04.2022). Tviler på om melkekua blir værende etter sommeren. *Nationen*. <https://www.nationen.no/landbruk/tviler-pa-om-melkekua-blir-vaerende-etter-sommeren/>
- Melås, A. M. (2019). *Den regionale arbeidsdelingen i landbruket og kanaliseringspolitikken mellom 1990 og 2017* [Masteroppgave]. NTNU.
- Mills, C. W. (1940). Situated Actions and Vocabularies of Motive. *American Sociological Review*, 5(6), 904-913. <https://doi.org/10.2307/2084524>
- Mills, C. W. (1959). *The sociological imagination*. Oxford University Press.
- Nibio. (2020). *Resultatkontroll for gjennomføring av jordbrukspolitikken*. Agri Analyse.
- Nilsen, A. (2014). Cohort and generation: concepts in studies of social change from a lifecourse perspective. *Families, Relationships and Societies*, 3(3), 475–479. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1332/204674314X14110459685627>

- Nilsen, A. (2021). Independence and relationality in notions of adulthood across generations, gender and social class. *The Sociological review (Keele)*, 69(1), 123-138.
<https://doi.org/10.1177/0038026120931425>
- Nordli, H. T. (2008). *Dagens og framtidens bønder: Har ny næringsaktivitet på gården betydning for rekrutteringen til landbruket?* [Masteroppgave]. NTNU.
- Nygård, G. (2021). 35 prosent har høyere utdanning. *SSB*.
<https://www.ssb.no/utdanning/utdanningsniva/statistikk/befolkningens-utdanningsniva/artikler/35-prosent-har-hoyere-utdanning>
- Potter, C. & Lobley, M. (1992). Ageing and Succession on Family Farms: The Impact on Decision-making and Land Use. *Sociologia Ruralis*, 32(2-3), 317-334.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.1992.tb00935.x>
- Ragin, C. C. (1992). Introduction: Cases of "What is a case?". I C. C. Ragin & H. S. Becker (Red.), *What is a case? Exploring the foundations of social inquiry* (s. 1-18). Cambridge University Press.
- Rasmussen, S. J. (2022, 14.02.2022). – Ryktet vårt som Norges største ekteskapsbyrå stemmer nok. *Nationen*. <https://www.nationen.no/nyhet/ryktet-vart-som-norges-storste-ekteskapsbyra-stemmer-nok/>
- Regjeringen. (2021). *Hurdalsplattformen - For en regjering utgått fra Arbeiderpartiet og Senterpartiet 2021-2025*. Regjeringen
<https://www.regjeringen.no/contentassets/cb0adb6c6fee428caa81bd5b339501b0/no/pdf/fs/hurdalsplattformen.pdf>
- Roberts, K. (2009). Opportunity structures then and now. *Journal of education and work*, 22(5), 355-368. <https://doi.org/10.1080/13639080903453987>
- Rye, J. F. (2002). Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra? I R. Almås, M. S. Haugen & J. P. Johnsen (Red.), *Bygdeforskning gjennom 20 år* (s. 129-139). Tapir Akademisk Forlag.
- Sandhei, M. (2006). *Den norske bonden- ensom og forlatt eller faglig og sosial?* [Masteroppgave]. NTNU.
- Silverman, D. (2020). *Interpreting qualitative data* (6. utg.). SAGE Publishing.
- Sogner, S. (2003). *I gode og vonde dager - Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Det Norske Samlaget.
- SSB. (2020). *Fakta om jordbruk* (Jord, skog, jakt og fiskeri, Issue 1). Statistisk Sentralbyrå.
<https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/faktaside/jordbruk>
- Statsforvalteren. (2019). *Jordbruk*. Hentet 23.02.2020 fra
<https://www.statsforvalteren.no/hedmark/landbruk-og-mat/jordbruk/>
- Storås, M. (2013). *Odelsrett- plikt eller privilegium? : en undersøkelse blant første-odelsberettigede i Meldal- og Melhus kommuner* [Masteroppgave]. NMBU.
<http://hdl.handle.net/11250/187033>
- Strand, G.-H., Hillestad, M. E., Kildahl, K., Rekdal, Y., Hansen, I., Mathiesen, H., Stenbrenden, M., Fjellhammer, E., Angeloff, M., Bungler, A. & Stokstad, G. (2018). *Beitebruk i ulvesona* (Nibio rapport, Issue 4).
<https://www.agrianalyse.no/getfile.php/134253-1544539741/Dokumenter/Dokumenter%202018/Beitebruk%20i%20ulvesonen.pdf>
- Sæther, B., Haugum, M., Lurfald, M., Skålholt, A. & Stokke, M. (2014). *Evaluering av landbruksutdanningen på videregående nivå og vurdering av behovet for fagskoler innen landbruk 5*. Landbruks- og matdepartementet.
https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/lmd/vedlegg/brosjyrer_veiledere_rapporter/rapport_evaluering_av_landbruksfag.pdf
- Tufte, T. & Bungler, A. (2016). *Den norske landbruksmodellen* (Rapport AgriAnalyse, Issue 6). A. Analyse. <https://www.agrianalyse.no/getfile.php/13653->

[1513245601/Dokumenter/Dokumenter%202016/Rapport%206%20Den%20norske%20landbruksmodellen%20%28web%29.pdf](#)

- Veggeland, F. (2000). *Landbruk, makt og internasjonalisering: politikk og forvaltning i norsk landbruk 1976-1999*. Unipub Forlag.
- Veggeland, F. (2001). *Norsk landbrukspolitik – endret handlefrihet under nye internasjonale rammer* (NILF Rapport, Issue 5). Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Villa, M. (1999). Born to be Farmers? Changing Expectations in Norwegian Farmers' Life Courses. *Sociologia Ruralis*, 39(3), 328-342.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-9523.00111>
- Villa, M. (2002). Livsfasebygda - Når sosialt behov endrer seg. I R. Almås, M. S. Haugen & J. P. Johnsen (Red.), *Bygdeforskning gjennom 20 år*. Tapir Akademisk Forlag.
- Wærness, K. (1978). The Invisible Welfare State: Women's Work at Home. *Acta sociologica*, 21(1), 193-207. <https://doi.org/10.1177/000169937802101s12>
- Øverbye, A. K. (2019). «Å leve med ulven tett på» - *En kvalitativ studie fra et ulvedistrikt* [Masteroppgave]. Høgskolen i Innlandet.

Vedlegg 1: Informasjonsskriv og samtykkeerklæring

Vil du delta i forskningsprosjektet

”Rekruttering til landbruket- En kvalitativ studie av odelsberettigedes vurderinger”?

Du inviteres til å delta i et masteroppgaveprosjekt i sosiologi ved Universitetet i Bergen. På bakgrunn av at landbruket har gått gjennom store forandringer de siste årtiene er det interessant å studere rekrutteringssituasjonen. Jeg vil i den forbindelse intervju 6 personer som står på trappene til å ta over/nettopp har tatt over/ har sagt fra seg odelsretten, samt den av deres foreldre som hadde odell i sin tid. Jeg er også interessert i de regionale forskjellene og ulikhetene i produksjonene og vil derfor sammenlikne to områder: Et typisk korndistrikt i sentrale strøk og et typisk husdyrproduksjonsdistrikt i mer perifere strøk.

Universitetet i Bergen er ansvarlig for prosjektet.

Utvalget i denne studien består av 6 unge odelsberettigede i alderen 28-38 og deres foreldre (den som overtok gården på odell ved forrige generasjonsskifte) – i alt 12 deltakere. Jeg ønsker å bruke deg som informant i prosjektet fordi du kommer fra en av de regionene jeg skal bruke til sammenlikning og ellers oppfyller de øvrige utvalgsriteriene.

Hva innebærer det for deg å delta?

Hvis du velger å delta i prosjektet vil dette innebære et intervju på om lag 45 minutter. Intervjuet vil ta for seg spørsmål om blant annet utfordringer og muligheter ved bondeyrket. Jeg vil ta lydopptak av intervjuet.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle dine personopplysninger vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Jeg vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Opplysningene behandles konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Det er kun meg og veileder som vil ha tilgang til dataene, og navn og kontaktopplysninger vil bli erstattet med en kode som lagres i en adskilt navneliste. Opplysninger om deg vil ikke kunne gjenkjennes i publikasjonen av oppgaven.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Opplysningene og datamaterialet slettes når prosjektet avsluttes, noe som etter planen er utgangen av mai 2022

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Jeg behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

Universitetet i Bergen har vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke opplysninger vi behandler om deg, og å få utlevert en kopi av opplysningene
- å få rettet opplysninger om deg som er feil eller misvisende
- å få slettet personopplysninger om deg
- å sende klage til Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å vite mer om eller benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Universitetet i Bergen ved Ann Nilsen (E-post: Ann.Nilsen@uib.no tlf: 55589155)
- Vårt personvernombud: Janecke Veim (Epost: Janecke.Veim@uib.no tlf: 55 58 20 29)

Med vennlig hilsen

Ann Nilsen (Veileder)

Mari Støverud Beitnes (Student)

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet «Rekruttering til landbruket- En kvalitativ studie av odelsberettigedes vurderinger», og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i intervju

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

(Din signatur, dato)

Vedlegg 2: Intervjuguide 1

Odelsberettigede som står på trappene til å ta over/ akkurat har tatt over

1. Sosialisering inn i bondeyrket

- Kan du fortelle litt om din oppvekst på gården?
- Kan du beskrive driften på gården når du vokste opp?
- På hvilken måte har du tatt del i gårdsdriften under oppveksten?
- Hvordan har dine foreldre snakket om bondeyrket til deg? Har de vært oppfordrende/advarende?
- Hvordan har den øvrige familien forholdt seg til deg som odelsbarn?
- Når bestemte du deg for å ta over gården?
- Har du søsken? Har disse også vært interessert i å ta over gården?

2. Utdanning og arbeid

- Kan du fortelle litt om utdanningsløpet ditt? (Vgs, høyere utdanning etc.)
- Hva gjør du mellom 9-16 i dag?
- Har du vært innom andre yrker?

3. Forestillinger om livet etter overtakelse

- Ser du for deg å være heltidsbonde eller kombinere med en annen jobb? Eller ser du for deg å ikke drive gården i det hele tatt?
- Hva er dine fremtidsvisjoner for gården? Har du noen prosjekter?
- Hva tenker du er de største utfordringene ved å ta over en gård i dag?
- Hva tenker du er de største positive sidene ved å ta over en gård?

4. Samliv og familie

- Hva er din sivile status?
- På hvilken måte har partner påvirket beslutningen om ta over gården? Er dette et fellesprosjekt?
- Har vissheten om at du skal overta gården påvirket valg av partner? I så fall – på hvilken måte?
- Har du barn/ planer om å få barn?

Vedlegg 3: Intervjuguide 2

Foreldregenerasjonen

1. Sosialisering inn i bondeyrket

- Kan du fortelle litt om din oppvekst på gården?
- Kan du beskrive driften på gården når du vokste opp?
- På hvilken måte har du tatt del i gårdsdriften under oppveksten?
- Hvordan har dine foreldre snakket om bondeyrket til deg? Har de vært oppfordrende/advarende?
- Hvordan har den øvrige familien forholdt seg til deg som odelsbarn?
- Hvor lenge har gården vært i familiens eie?
- Når bestemte du deg for å ta over gården?
- Hva var motivasjonen/ og hadde du eventuelle tvil?
- Har du søsken? Har disse vært interessert i å ta over gården?
- På hvilken måte var partner med i beslutningstakingen?

2. Utdanning og arbeid

- Kan du fortelle litt om utdanningsløpet ditt? (Vgs, høyere utdanning etc.)
- Kan du fortelle litt om gårdsdriften mens du drev?
- Kan du fortelle litt om ditt yrkesaktive liv? Har du vært heltidsbonde eller hatt andre jobber ved siden av? Har din partner hatt jobb utenom?
- Hva har vært de største utfordringene ved det å være bonde?
- Hva har vært de største gledene ved å drive en gård?

3. Forestillinger om fremtiden

- Har du noen formening om hvor du skal bo i fremtiden?
- Hvordan ser du for deg gårdens fremtid? Hvem skal drive? På hvilken måte skal det drives?
- Hvordan hadde det føltes om ingen i familien hadde villet overta?